

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

SAİDİYE HANLIĞI (1514-1762)

**Hazırlayan
Mehmet Nuri TEĞEK**

**Danışman
Prof. Dr. Hava SELÇUK**

Yüksek Lisans Tezi

Mayıs 2025, KAYSERİ

Mehmet Nuri TEĞEK

TARİH ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

2025

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

SAİDİYE HANLIĞI (1514-1762)

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
Mehmet Nuri TEĞEK**

**Danışman
Prof. Dr. Hava SELÇUK**

Mayıs 2025, KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Mehmet Nuri TEĞEK

İmza

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ**

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrenci No : 4030630166
Anabilim Dalı : Tarih
Program Adı : Yüksek Lisans
Tez Başlığı : Saidiye Hanlığı (1514-1762)

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 91 sayfalık kısmına ilişkin 26/05/2025 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: % 5' dir.

Filtrelemeye **alıntılar dahil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimeden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 26/05/2025

Danışman

Prof. Dr. Hava SELÇUK

Öğrenci

Mehmet Nuri TEĞEK

KILAVUZA UYGUNLUK

“Saidiye Hanlığı (1514-1762)” başlıklı Yüksek Lisans, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesine uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Mehmet Nuri TEĞEK

Danışman

Prof. Dr. Hava SELÇUK

Tarih ABD Başkanı

Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Prof. Dr. Hava SELÇUK danışmanlığında **Mehmet Nuri TEĞEK** tarafından hazırlanan “**Saidiye Hanlığı (1514-1762)**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tarih** Anabilim Dalı’nda **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

30/04/2025

JÜRİ:

Danışman : **Prof. Dr. Hava SELÇUK**

Üye : **Doç. Dr. Tekin TUNCER**

Üye : **Doç. Dr. Erhan YOSKA**

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.... /..... tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... /

Prof. Dr. Atabey KILIÇ

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Bu tezin fikri sürecinde yapmış olduğu yönlendirmeler, tezin hazırlanması sürecinde göstermiş olduğu sonsuz sabır ve güven duygusundan ötürü desteğini her daim hissettiğim kıymetli danışmanım Prof. Dr. Hava Selçuk hanımefendiye, bana olan inançlarını kaybetmeyen beni yetiştirip bu günlere getiren babam Mustafa Teğek'e annem Fatık Teğek'e ve maddi ve manevi desteğini esirgemeyen kardeşim Yusuf Teğek'e teşekkürü borç bilirim.

Bu çalışmanın Genel Türk Tarihi alanında Türkistan'ın şarkı ve garbı hususunda yapılacak diğer çalışmalara yönelik kaynak olmasını arzu eder, bu alanda kıymetli ve sayılı eserler veren bütün hocalarıma da ayrıca teşekkür ederim.

Mehmet Nuri TEĞEK, Kayseri, 2025

SAİDİYE HANLIĞI (1514-1762)

Mehmet Nuri TEĞEK

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Mayıs 2025

Danışman: Prof. Dr. Hava SELÇUK

ÖZET

Bu araştırmada, Said Han'ın mücadeleleri ve sonrasında Doğu Türkistan'da kurmuş olduğu Saidiye Hanlığı incelenmiştir. Said Han, Türkistan bölgesinde Özbeklerle olan mücadelesini kaybettikten sonra Doğu Türkistan bölgesine yönelmiş ve burada 50 yıldır hüküm süren Duğlat kabilesine mensup Mirza Ebubekir'i yenilgiye uğratarak 3 Eylül 1514 yılında Yarkend'i ele geçirmiş ve kendi adıyla anılacak olan Saidiye (Yarkend) Hanlığı'nı kurmuştur. Çalışmamızda Saidiye Hanlığı'nın siyasi tarihi başta olmak üzere Babür Devleti, Kırgızlar, Kazaklar, Özbekler ve Tibet Budistleri ile olan siyasi ilişkileri ele alınmıştır. Doğu Çağatay Hanlığı'nın devamı niteliğinde olan Saidiye Hanlığı 1696 yılına kadar 182 yıl siyasi hayatını devam ettirmiş ve bu dönemden sonra bu bölgede Hocalar söz sahibi olmuşlardır. Akdağlı ve Karadağlı olarak ikiye bölünen Hocalar Saidiye Hanlığı'nın yıkılmasında en önemli unsurlardan birisi olmuşlardır. Birbirleriyle sürekli olarak mücadele içerisinde olan bu hocalar grubu hakimiyet uğruna Cungar Hanlığı, Tibet Budistleri ve Çin ile iş birliği yaparak bölgenin güçten düşmesine neden olmuşlar ve bunun neticesinde 1759 yılında Doğu Türkistan bölgesinde Birinci Çin İstilasası gerçekleşmiştir. Çalışmamızda Çin istilasası nedeniyle meydana gelen ve çoğunluğu Hocalar tarafından çıkarılan isyanlara da değinilerek 1911'e kadar olan dönem incelenmiştir. Bu araştırma konusu Saidiye Hanlığı hakkında ülkemizde yapılan çalışmaların yok denecek derecede az olmasından dolayı seçilmiş ve literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır. Saidiye Hanlığı hakkında literatür taraması yapılmış ve Türkçe kaynaklar ışığında bu dönem incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Saidiye Hanlığı, Said Han, Doğu Türkistan, Yarkend

SAİDİYE KHANATE (1514-1762)

Mehmet Nuri TEĞEK

Erciyes University, Graduate School of Social Sciences

Master Thesis, May 2025

Supervisor: Prof. Dr. Hava SELÇUK

ABSTRACT

In this study, Said Khan's struggles and the Saidiye Khanate he established in East Turkistan are analyzed. After losing his struggle with the Uzbeks in the Turkestan region, Said Khan headed to the East Turkestan region, where he defeated Mirza Abu Bakr of the Duglat tribe, who had ruled for 50 years, captured Yarkend on September 3, 1514 and established the Saidiye (Yarkend) Khanate, which will be known by his own name. In our study, the political history of Saidiye Khanate and its political relations with the Mughal State, Kyrgyz, Kazakhs, Uzbeks and Tibetan Buddhists are discussed. The Saidiye Khanate, which was a continuation of the Eastern Chagatai Khanate, continued its political life for 182 years until 1696 and after this period, the Khojas had a say in this region. The Khojas, divided into Akdagli and Karadagli, were one of the most important factors in the collapse of the Saidiye Khanate. This group of teachers, who were in constant struggle with each other, collaborated with the Cungar Khanate, Tibetan Buddhists and China for the sake of dominance, causing the region to weaken, and as a result, the First Chinese Invasion took place in the East Turkestan region in 1759. In our study, the period until 1911 is examined by mentioning the rebellions that occurred due to the Chinese invasion and mostly by the Khojas. This research topic was chosen due to the fact that there are almost no studies on Saidiye Khanate in our country and it is aimed to contribute to the literature. A literature review was conducted on the Saidiye Khanate and this period was analyzed in the light of Turkish sources.

Keywords: Saidiye Khanate, Said Khan, East Turkestan, Yarkend

İÇİNDEKİLER

SAİDİYE HANLIĞI (1514-1762)

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MOĞOL İMPARATORLUĞU VE ÇAĞATAY HANLIĞI

1.1. Cengiz Han'ın Ortaya Çıkışı	3
1.2. Hanlık Seçimi (1206).....	6
1.3. Cengiz Han ve Fetihleri	7
1.4. Tangut Seferi ve Cengiz Han'ın Ölümü	12
1.5. Çağatay Hanlığı	14
1.6. Doğu Çağatay Hanlığı	26

İKİNCİ BÖLÜM

SAİDİYE HANLIĞI

2.1. Said Han ve Hayatı	38
2.2. Saidiye (Yarkend) Hanlığı'nın Kuruluşu.....	42
2.3. Yengi Hisar Kalesinin Ele Geçirilmesi.....	45
2.4. Kaşgar ve Yarkend'in Ele Geçirilmesi	47
2.5. Said Han'ın Hanlık Dönemi	48
2.6. Said Han'ın Tibet Üzerine Seferi ve Ölümü.....	56
2.7. Abdurreşid (Raşid) Han Dönemi	58
2.8. Abdulkerim Han Dönemi	64
2.9. Muhammed Han Dönemi	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAİDİYE HANLIĞI'NIN YIKILIŞ SÜRECİ

3.1. Şucauddin Ahmed Han Dönemi	70
3.2. Abdullatif Han Dönemi	74
3.3. Ahmed Han Dönemi	76
3.4. Abdullah Han Dönemi	79
3.5. Yolbars Han Dönemi	85
3.6. İsmail Han ve Saidiye Hanlığı'nın Yıkılış Süreci	87

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SAİDİYE HANLIĞI'NIN YIKILMASINDAN SONRAKİ GELİŞMELER

4.1. Hocalar Dönemi	91
4.2. Afak Hoca Dönemi	92
4.3. Evlatlar Arasındaki Mücadele	93
4.4. Tsewang Rabtan veya Salt Cungar İdaresi Dönemi	94
4.5. Galdan ve Karadağlı Hocalar Dönemi	94
4.6. Davaçi (Davaatsi) Dönemi ve Doğu Türkistan'ın Çin Tarafından İstilasası	95
4.7. Büyük ve Küçük Hocalar İsyanı	97
4.8. Üç Turfan İsyanı 1765	99
4.9. Ziyauddin İsyanı 1815	100
4.10. Cihangir Hoca İsyanı 1824-1828	101
4.11. Yusuf Hoca İsyanı 1830	104
4.12. Yedi Hoca İsyanı 1847	105
4.13. Veli Han Töre İsyanı 1857	106
4.14. Uygur ve Döngenlerin İsyanı 1864-1866	106
4.15. Yakub Bey ve Kaşgar Hanlığı 1865-1878	107
4.16. Kaşgar Hanlığı'nın Yıkılışı ve Doğu Türkistan Bölgesinin Çin Tarafından İstilasası	110
SONUÇ	112
KAYNAKÇA	118

GİRİŞ

Binlerce yıldır Türk toprağı olan Doğı Türkistan bölgesi Türk tarihi içerisinde kendisine önemli bir yer edinmiş, Türkistan bölgesinde kurulmuş Türk devletleri bu bölgenin hakimiyeti için çaba göstermişlerdir. Tarihi derinlik içerisinde bu bölgede birçok Türk Devleti kurulmuş ve hâkim olmuşlardır.

Konumuz olan Saidiye Hanlığı, Said Han tarafından Doğı Türkistan bölgesinde 3 Eylül 1514 yılında Yarkend, Kaşgar ve Yengi Hisar şehirleri ele geçirilerek kurulmuştur. Yarkend şehri hanlığın başkenti seçilmesi nedeniyle Saidiye Hanlığı kaynaklarda Yarkend Hanlığı adıyla da anılmış bulunmaktadır. Bu isimlerin yanı sıra hanlığa kurulduğu bölgeden dolayı kaynaklarda Kaşgarya Hanlığı, kurucusunun Moğol kökenli olmasından dolayı Moğul Devleti simleri de verilmiştir.

Said Han mücadelesine ilk başta Batı Türkistan bölgesinde başlamış ancak dönemin siyasi unsurları onu Doğı Türkistan bölgesine yönlendirmiştir. Batı Türkistan bölgesinde Emir Timur'un vefatının ardından Timurlu Devleti'nde birlik ve istikrar bozulmuş ve yerine düzensizlik hâkim olmuştur. Bu dönemde bölgede birçok siyasi unsur meydana gelmiş ve bölge siyasetinde etkin rol oynamışlardır. Bu unsurlar sırasıyla Özbekler, Babür, Kazaklar ve Doğı Çağatay Hanlığı şeklindedir. Adı geçen bu unsurlar Türkistan bölgesinde tek güç olma yarışına girişmişler ve bu doğrultuda siyasi ittifaklar yaparak güç kazanmaya çalışmışlardır. Babür, Şah İsmail ile bir ittifak içerisine girerken Özbekler de Timurlu Devleti ile iş birliği içerisine girmişlerdir. Bölgede meydana gelen bu mücadelelerden hiçbir grup genel manada başarılı olamamışlardır. Saidiye Hanlığı'nın kurucusu Said Han'da şansını ilk başta bu bölgede denemiş lakin başarılı olamayınca kuzeni Babür'ün yanına sığınmıştır. Said Han kuzeni Babür'ün yanında iki yıl geçirmiş ve tekrardan aktif siyasete atılarak mücadeleye başlamıştır.

Elinizdeki bu çalışma Said Han'ın Batı Türkistan'daki mücadelelerini ve bu mücadelelerden mağlubiyetle ayrılışından sonra Doğu Türkistan'a yönelişini ve burada Saidiye Hanlığını kuruluşunu ve bu hanlığın 1696 yılında ortadan kalkması ile Doğu Türkistan bölgesinin 1911'e kadar olan siyasi tarihi ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde Said Han'ın Cengiz soyundan olması nedeniyle Cengiz Han ve onun kurmuş olduğu Moğol İmparatorluğu ele alınmış Cengiz Han'ın fetihleri ve ülkeyi evlatları arasında paylaşırması incelenmiştir. Bunun yanında bu bölümde Doğu Türkistan bölgesinde de hakimiyet sürmüş olan Çağatay Hanlığı, Said Han'ın mücadelesine buradan başlamasından dolayı ele alınmıştır. Said Han' akrabalık bağı ile doğrudan bağlantılı olan Doğu Çağatay Hanlığı'ndan söz edilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Said Han'ın Batı Türkistan ve Doğu Türkistan'daki mücadeleleri ele alınarak Saidiye Hanlığı'nın kuruluşuna giden yol ve yükseliş dönemi konu edinilmiştir. Said Han, Abdurreşid Han, Abdulkirim Han, Muhammed Han dönemleri seferler ve siyasi ilişkileri bu bölümde detayları ile ortaya koyulmuştur.

Üçüncü bölümde Şucauddin Ahmed Han'ın hanlık tahtına geçmesinden başlayarak hanlığın gerilemesi ve yıkılışı araştırılmıştır. Bu bölümde Saidiye Hanlığı'nın Cungar (Oyrat) Hanlığı tarafından işgal edilişi ve bu hanlığa bağlı olarak yönetilişi, bu dönem içerisinde hanlığı yıkılışa götürecek olan olaylar üzerinde durulmuştur.

Çalışmamızın dördüncü ve son bölümünde Saidiye Hanlığı'nın yıkılmasından sonra Doğu Türkistan bölgesinde Hocalar Dönemi olarak adlandırılan dönem ele alınmış ve bu dönemde hocalar arasındaki çekişmelerden ötürü bölgenin nasıl güçten düştüğü üzerinde durularak Doğu Türkistan bölgesinin Birinci Çin İstilasına uğrayışı incelenmiştir. Birinci Çin istilasından sonra bölgede hocaların Çin'e karşı başlatmış olduğu isyanlar dönemi ele alınarak 1865 yılında Yakub Han'ın Kaşgar Hanlığı'nı kuruluşu bu hanlığın İngiltere, Rusya ve Osmanlı Devleti ile olan siyasi-ticari ilişkileri incelenmiştir. 1878 yılında Kaşgar Hanlığı'nın yıkılması ve Çin'in Doğu Türkistan bölgesini tekrardan ele geçirişinden bahsedilerek 1911 yılına kadar olan dönem ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MOĞOL İMPARATORLUĞU VE ÇAĞATAY HANLIĞI

1.1. Cengiz Han'ın Ortaya Çıkışı

Esas adı Timuçin (Temuçin) olan Cengiz Han'ın doğum tarihi konusunda kaynaklarda bir görüş birliği yoktur. Cengiz Han'ın doğum tarihi kesin olmamakla birlikte, *Moğolların Gizli Tarihi* ve birçok modern çalışmaya göre 1162 yılında, Onon Nehri kıyısındaki Deli-ün Boldok'ta doğduğu kabul edilmektedir. Mustafa Kafalı'ya göre Cengiz Han; "15 Zilkade 549'da (21 Ocak 1155), Türk kavmine göre domuz yılının başında bugün Doğu Sibirya topraklarında geçen Onon nehrinin sağ kıyısında yer alan Deli-ün Boldok'ta doğdu."¹ Babası, Borcigin boyunun bir parçası olarak da adlandırılan Kiyat (Kiyan) klanının lideri Yesügey, annesi ise daha önce bir Merkit boyu üyesinden kaçırdığı Houlen'dir.

Timuçin adı esas olarak Yesügey'in daha önce mağlup edip esir aldığı bir demirciden gelmektedir. Timuçin dokuz yaşına bastığında babası Yesügey ile beraber Olkunut boyuna bir kız istemeye yola koyuldular. Bu dönemde daha evlilik yaşı gelmemiş olmasına rağmen evlilik yolu ile ittifak kurmak oldukça fazla önem arz etmekteydi. Timuçin ve babası Kangay Dağları'na ulaştıkları sırada karşılırlarına Kongirat boyunun reisi Dey Seçen çıktı ve onları çadırında misafir etti.²

Kongirat kabile reisi Dey Seçen'in de Timuçin'den bir yaş büyük on yaşında adı Börte olan bir kızı vardı. Yesügey Börte'yi babasından istedi ve Timuçin ile Börte nişanlandı. Yesügey, Timuçin'i Dey Seçen'e "müstakbel damat" olarak emanet ettikten sonra

¹ Kafalı, Mustafa. "Cengiz han." *İslam Ansiklopedisi* 7 (1993): 367-369.

² Roux, Jean Paul. "Moğol İmparatorluğu Tarihi, çev." *Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket*, (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2001), 30.

tekrardan dönüş yoluna koyuldu. Yesügey, Çekçer Dağı'na geldiği zaman orada dinlenen veya kutlama yapan daha önce kendisinin de düşmanı olan bir grup Tatar ile karşılaştı. Yesügey onların dinlendiği yerde durdu. Ona yemek verdiler.³

Yesügey onların yanından ayrıldıktan bir süre sonra kendisini kötü hissetmeye başladı; bazı rivayetlere göre, Tatarlar Yesügey'e içecek ikram ederek onu zehirlemişlerdir; ancak bu olayın tarihî kesinliği tartışmalıdır ve daha çok düşmanlık anlatısını destekleyen bir motif olarak değerlendirilir. Yesügey bir süre sonra öldü. Babasının öldüğü sıralarda Timuçin Dey Seçen'in yanında müstakbel damat olarak kalıyordu. Mönglik tarafından haber Timuçin'e ulaştırıldı. Timuçin dokuz yaşındayken babasını kaybetti ve boylarının da onları dışlayıp terk etmesiyle annesi ve kardeşleriyle yapayalnız kaldı. Babasının ölümü sonrası Timuçin hayatını çok zor şartlar altında idame ettirmiş ve çok küçük yaşta sırtladığı büyük sıkıntılar onun sonraki yaşamında oldukça belirleyici bir unsur olmuştur.⁴ Hayatının zor günlerini geride bırakan Temuçin henüz dokuz yaşındayken nişanlandığı Börte'yi hiç unutmamıştı. Temuçin artık bir lider veya önderin oğlu değildi yapayalnız ve hayatı belirsizlikler içerisindeydi. O yanına üvey kardeşi Belgütey'i alarak Dey Seçen'nin yanına doğru yola koyuldu.

Temuçin, Börte'nin yurduna vardığında Dey Seçen onu gördüğü için çok sevinmişti çünkü o Temuçin'in başına gelenlerden haberdar idi. Dey Seçen için verilen sözden dönmek mümkün değildi. Temuçin çeyiz olarak verilen samur kürkü ile Börte'yi alarak yurduna getirmiş ve onunla evlenmiştir.⁵ Temuçin, Börte ile yaptığı evlilik sayesinde yalnızca bir aile kurmakla kalmamış, aynı zamanda Tayçiğut boyuyla bir ittifak kurarak siyasi meşruiyetini güçlendirmiştir. Börte'nin çeyizi olarak verilen samur kürkü bu birlikteliğin sembolik ve ekonomik değerini de yansıtmaktadır.

Temuçin Börte ile evlendikten sonra daha önce babasının Kerayit kabilesinin başına geçmesine yardımcı olduğu Tuğrul Hanla tekrardan anlaşma tazelemek için kardeşleri Kasar ve Belgütey ile yola çıkmış onunla Tola Irmağında görüşmüştür. Temuçin, Tuğrul Han'a hediye olarak kendisine çeyiz olarak verilen ve o zamanda en değerli kürk olan samur kürkünü vermiş ve ona “*Vaktiyle babamla anda ilan ettin. Böylece benim babam*

³ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 72-73.

⁴ Muhammed Bilal Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, (İstanbul: IQ Yayınları, 2013), 60.

⁵ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 85.

gibisin” diyerek, Tuğrul Han’a geçmişi hatırlatmıştır.⁶ Bu sözler üzerine Tuğrul Han hoşnut olmuş ve Temuçin’i kendi himayesi altına almıştır.

Temuçin Kerayit kabilesi lideri Tuğrul Han’nın yanından döndükten sonra Kerülen’nin kaynağına hükmeden sarp bir tepeye yerleşmişti. Bir zamanlar Temuçin’nin babası Merkitlerden kız kaçırmıştı ve bu olay o zamanlar unutulmaz bir davranıştı. Temuçin az önce bahsettiğimiz alanda yaşamını sürdürürken Merkitlerin saldırısına uğramış ve bu boy tarafından karısı Börte kaçırılmıştı.⁷

Börte kaçırıldıktan sonra Temuçin daha önce babasının *anda*’sı olan Tuğrul Han’dan yardım istemek için Kasar ve Belgütey ile yola koyuldu. O Tuğrul Han tarafından iyi bir şekilde karşılandı ve karısının kurtarılması için Temuçin’e elinden geleni yapacağını sözünü verdi ve ekledi Cacirat boyundan Camuka ile de iletişime geç. Camuka Temuçin’in çocukluk yıllarından bir dostuydu ve o da aynı babası ve Tuğrul Han gibi Camuka ile küçük yaşta *anda* olmuşlardı. Temuçin, Camuka’nın yanına Belgütey ve Kasar’ı yolladı. Camuka durumdan haberdar olunca o da Temuçin’e karısı Börte’yi kurtarmaya yardım edeceğinin sözünü verdi. Yapılan bu üçlü ittifak ile Merkitler yenilgiye uğratılmış ve Temuçin’nin karısı Börte’de kurtarılmıştı.⁸

Özellikle bu iki *anda* Temuçin ve Camuka arasındaki ilişki Merkitleri yendikten yaklaşık bir buçuk yıl sonra bozulacaktı. Merkitleri yendikten sonra ikisi de çok büyük bir saygınlık kazanmışlardı. Moğolların Han’ı olma konusu bu iki kardeş arasına nifak tohumları ekmiş ve bir zamanlar *anda* olan bu iki dost ayrılma noktasına gelmişlerdi.

1196’da Temuçin Jin Hanedanlığı tarafından Zhao-wang unvanıyla onurlandırılmıştır. Moğol kabilelerinin büyük hanı olarak kabul edilmesi ise 1206 yılında, Onon Irmağı kıyısında toplanan kurultayda gerçekleşmiştir.⁹ Temuçin, Moğolların Han’ı seçildikten sonra bir zamanlar babasının *anda*’sı Kerayitlerin lideri Tuğrul Han’da ilk başta bu durumu desteklemiş sonrasında çıkar söz konusu olunca o da Temuçin’e karşı üstünlük mücadelesine girişmiştir.

⁶ Arzu Erdem, “Cengiz Han ve Moğol-Türk Devleti” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2016), 34.

⁷ Erdem, “Cengiz Han ve Moğol-Türk Devleti”, 35.

⁸ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 90-93.

⁹ Erdem, “Cengiz Han ve Moğol-Türk Devleti”, 36.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Temuçin ve Camuka Merkit savaşından kısa süre sonra birbirlerinden ayrılmışlardı. 1201 yılında Camuka, bazı kabilelerin desteğini alarak sembolik bir anlam taşıyan “Gür Han” unvanını aldı. Bu unvan, sadece Temuçin’e karşı bir meydan okuma değil, aynı zamanda daha geniş bir meşruiyet iddiası anlamına gelmekteydi. Bunların neticesinde eskiden *anda* olan bu iki dost arasında 1201 tarihinde bir savaş yaşanmış Camuka ve onu destekleyen boylar bu boylar Temuçin tarafından bozguna uğratılmışlardır.

Camukadan sonra sıra Tatarlara gelmişti. Onun Tatarlara çok önceden bir kini bulunuyordu çünkü babası Yesügey’i zehirleyerek öldürenler Tatarlardı. Temuçin hiç zaman kaybetmeyerek Tatarların üzerine yürüdü ve 1202 tarihinde gerçekleşen savaşta onları da bozguna uğrattı. Bu zaferin ardından Temuçin ile Kerayitlerin lideri Tuğrul Han’ın arası açılmaya başladı.

Temuçin ve Tuğrul Han arasındaki açılma Tuğrul Han’ın oğlunun da babasını kışkırtmasıyla beraber daha da körüklendi. 1203 tarihinde Temuçin ve Tuğrul Han arasında Kalakalcit Savaşı gerçekleşti. Bu savaş üç gün üç gece sürmüş kanlı çarpışmaların ardından Temuçin galip gelerek Tuğrul Han’ın liderliğini yaptığı Kerayitleri kendi hakimiyetine dahil etmiştir. 1204 yılında Cengiz Han, Naymanlara karşı Talas Irmağı civarında gerçekleştiği düşünülen ve Türkçe kaynaklarda “Çakirmaud” olarak adlandırılan savaşı kazanmış ve Naymanları büyük ölçüde tasfiye etmiştir.¹⁰

1.2. Hanlık Seçimi (1206)

Küçük yaşta yetim kalan Temuçin’nin hayatı zorluklar ve imkansızlıklar içerisinde geçmiş küçük yaşta çok zor şartlar altında hayatını idame ettirmeye çalışmıştır. Onun küçük yaşlarda bu tür zorluklara göğüs germesi, inancı ve zekâsı sayesinde mümkün olabilmektedir. Bütün zorlukları teker teker ortadan kaldırarak adım adım başarıya ulaşmış ve Moğolların Han’ı payesine yükseltmiştir.

1196 yılında Temuçin, bazı kabilelerin desteğini kazanmış ve kendisine Jin Hanedanı tarafından Zhao-wang unvanı verilmiştir. Ancak Moğol boylarının ortak hanı olarak tanınması 1206’daki kurultayla gerçekleşmiştir. “Cengiz Han” unvanı, Temuçin’e 1206

¹⁰ Çelik, *Yarkend Hanlığı’nın Siyasi Tarihi*, 63.

yılında Onon Nehri kıyısında toplanan kurultayda verilmiş ve böylece resmen Moğolların büyük hanı ilan edilmiştir.

Kurultay 1206 tarihinde Onon Nehri'nin doğduğu yerin yanında kuruldu ve buraya “*dokuz ak tuğlu*” bir bayrak dikildi. O zamanlarda Moğollar arasında önemli bir şahsiyet olan Büyük Şaman Kököçü Temuçin'nin yanına gelip; “Birçok Gurhanlar'ı (büyük han) devirdikten sonra artık bu soluk unvan sana yakışmaz. Tanrı sana Cengiz Han, Hakanlar hakanı unvanını almayı emrediyor” (Weatherford, 2018, s. 118) dedi ve orada bulunan bütün beyler kemerlerini omuzlarına vurarak onun hanlığını kabul ettiler.¹¹ Modern bazı çalışmalarda, büyük şaman Kököçü'nün Tanrı adına Temuçin'e “Cengiz Han” unvanını verdiği aktarılır. Ancak bu anlatı tarihsel kaynaklarda net biçimde yer almaz ve mitsel bir karakter taşımaktadır.

1.3. Cengiz Han ve Fetihleri

Temuçin, “Cengiz Han” unvanı aldıktan sonra Moğollarda o zamana kadar eşine rastlanmamış siyasi, sosyal ve askeri yenilikler yaptı. Bu sayede Moğollar ilk kez siyasi bir yapı yani devlet çatısı altında toplanmışlardı. Cengiz Han bu oluşturduğu devletin insanlarına “*Yeke Moğol Ulusu*” yani Büyük Moğol Ulusu adını verdi.¹² Cengiz Han kurduğu Moğol Devleti'nde bu düzenlemeleri yaptıktan sonra şimdi sıra devleti genişletmeye gelmişti. O da Moğollardan önce kurulmuş olan ve genel politikaları yayılma ve ganimet gibi unsurlara dayanan İç Asya devletleri gibi ilk başta Çin'i gözüne kestirmiştir.

Bu dönemde Çin'nin durumu Cengiz Han'ın Orta Asya'yı bir çatı altına birleştirmeden önceki haliyle birebir benzerdi ve içerisinde birbirinden bağımsız devletler hüküm sürmekteydi. Bu dönemde Çin'de başlıca üç önemli devlet hüküm sürmekteydi bunlar sırasıyla; Tangut Devleti, Kin-Cürcet Devleti ve Song Devleti idi. Cengiz Han bu üç devlet arasından ilk başta Tangutlar üzerine yürümüştür. Onun ilk olarak gözüne bu devleti kestirmesinin sebebi diğer Çin devletlerine göre askeri alandaki yetersizliği ve o dönemde dünyanın en önemli ticaret yolu olan İpek Yolu üzerinde hakimiyet sahibi

¹¹ Abraham Constantin d'Ohsson, *Moğol Tarihi*, çev. Bahadır Apaydın, (İstanbul: Nesnel Yayınları, 2008), 55.

¹² Jack Weatherford, *Cengiz Han*, çev. Sermin Karakale, (İstanbul:Kronik Kitap, 2018), 118.

olmasından kaynaklanmaktadır. Bu seferin bir diğer önemi ise Moğolların yerleşik bir millete karşı yaptığı ilk seferdi.¹³ Cengiz Han Tangutlar üzerine ilk seferini 1205 tarihinde düzenlemiş ve bu seferi 1206-1207 yılı seferleri izlemiştir. Tangutlara kesin darbe ise 1209-1211 yılında yapılan sefer ile indirilmiş Tangut hükümdarı kızını Cengiz Han'a göndererek onun hakimiyetini kabul etmiştir.¹⁴ Tangutların mağlup edilmesiyle doğu-batı arasında uzanan ticaret yolu Cengiz Han'nın himayesi altına girmiştir.

Cengiz Han Tangutları himayesine aldıktan sonra gözünü bir başka Çin Devleti olan Kin (Cürcet) Devleti üzerine çevirmiştir. 1211 yılında Cengiz Han, Kuzey Çin'deki Cürčen (Jin) Hanedanı üzerine büyük bir askerî sefer başlatmıştır. Cengiz Han bu sefer sırasında benzeri görülmemiş katliamlar yapmıştır.¹⁵ Bu seferde o Çin'i her ne kadar ele geçirmemiş olsa da sistemli bir şekilde Çin'i yakmıştır. Cengiz Han ordusunu bu sefer sırasında üç kola ayırmış; birinci orduya Cuci, Çağatay ve Ögeday, merkez orduya küçük oğlu Tuluy ve üçüncü orduya da Kasar ve Temüğe kumanda etmiştir.

1213 tarihinde bu üç ordu Çin şehirlerini üç ayrı koldan istila ederek Pekin yakınlarında birleşmiş ve şehri muhasara altına almış şehrin valisinin intihar etmesi ile 1215 tarihinde Pekin Cengiz Han'ın himayesi altına girmiştir. Cengiz Han, 1215 yılında doğuda Mukali'yi vekil olarak bırakmış, kendisi merkez bölgeye çekildikten sonra Orta Asya'daki Harzemşah Seferi'ne yönelmiştir. Karakurum ise bu dönemde henüz başkent değildi.¹⁶ Karakurum ancak Ögeday Han döneminde 1235 yılında başkent yapılmıştır.

Cengiz Han, Çin seferiden sonra yönünü Doğu Türkistan bölgesine dönmüştür. O dönemde bu coğrafyada Karahıtaylar hüküm sürmekteydi. Başlarında Naymanlara mensup Güçlük bulunmaktaydı. "Güçlük'ün dinî kimliği kesin olmamakla birlikte, bazı kaynaklarda Nesturi Hristiyan olduğu, evlilik sonrası ise Budist inançlara yöneldiği aktarılmaktadır" (Erdem, 2016, s. 47). Cengiz Han'ın Karahıtaylar üzerine seferinin gerekçeleri arasında dini unsurların kullanıldığı iddia edilse de modern tarihçiler bu girişimin esasen İpek Yolu üzerindeki hâkimiyeti ele geçirme hedefiyle yapıldığını belirtmektedir. Moğol ordusunun bölgeye gelmesi bölge halkı tarafından sevinçle

¹³ René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, çev. Reşat Uzmen, (Ankara: Ötüken Neşriyat, 1980), 222.

¹⁴ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 66.

¹⁵ Zeki Velidi Togan, *Cengiz Han, 1169-1170*, s.60.

¹⁶ Leon Cahun, *Asya Tarihine Giriş*, çev. Sabit İnan Kaya (İstanbul: Seç Yayın Dağıtım, 2006),

karşılanmış bu da Moğol ordusunun düşmana karşı en büyük avantajı olmuştur. Bu sonuçlar neticesinde bölge hiçbir direnişle karşılaşmadan Cengiz Han'ın himayesi altına girmiş Güçlük ise güneye kaçmış lakin en sonunda 1218 tarihinde Bedeşan'da yakalanarak öldürülmüştür.

Cengiz Han Karahıtay meselesini hallettikten sonra yönünü Harzemşahlar İmparatorluğuna çevirecektir. Harzemşahlar ile komşu olan Cengiz Han, Sultan Muhammed'den kendisine gelen elçilik heyetine, onun güneşin battığı ülkenin, kendisinin ise güneşin doğduğu ülkenin hükümdarı olduğunu ve onunla dostluk kurarak ticareti geliştirmek istediğini belirtmiştir.¹⁷

Bu neticede Cengiz Han'ın emri üzerine 450 kişilik bir ticaret kervanı oluşturulmuş ve Harzemşah ülkesine gönderilmiştir. Kervan Otrar şehrine geldiği vakit şehrin valisi İncuk idi. Harzemşah Muhammed'in annesinin akrabası olmasından dolayı kendisine Gayır Han da deniliyordu. İncuk kervanda bulunan tüm tüccarları hapse attırdı ve Harzemşah Muhammed'den izin almak için ona bir elçi gönderdi ve tüccarların casus gibi davrandıklarını bildirdi. Harzemşah Muhammed'de hiç düşünmeden tüccarların öldürülmesine ve mallarına el konulmasına izin verdi.¹⁸

İncuk, Cengiz Han tarafından gönderilen 450 kişilik Müslüman tüccar grubunu katletmiş lakin birisi bu katliamdan kurtularak Cengiz Han'a olanları bildirmiştir.¹⁹ Cengiz Han bu durumu haber aldıktan sonra olayın doğru olup olmadığını eğer doğru ise Otrar valisi İncuk'un kendisine teslim edilmesi için bir elçilik heyeti göndermiştir.

Cengiz Han'dan kendisine gelen elçilik heyetine Sultan Alaaddin Muhammed; “Bu kafir köpek nasıl böyle bir talepte bulunabilir” (Temir, 1989, s. 94) diyerek Cengiz Han'a hakaretler yağdırmış ve gelen elçilik heyetinin başkanını öldürmüş heyette diğer bulunanlarında başlarını kazıtarak geri göndermiştir.²⁰ Bu durumun üzerine “Cengiz Han öyle sinirlendi ve gazap ateşi öyle alevlendi ki gözlerinden yaşlar dökülmeye başladı. O

¹⁷ V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990), 419.

¹⁸ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 117-118.

¹⁹ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 424.

²⁰ Ahmet Temir, *Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 94.

ateşi söndürmek için kanların dökülmesinden başka çare yoktu” (Cüveyni, 2013, s. 118). Harzemşah Muhammed sonunu düşünmeden öyle bir gazabı üzerine çekmişti ki bunun sonunda binlerce masum Müslüman kanı akacak ve o dönemin büyük şehirleri harabeye dönecekti.

Savaşın artık kaçınılmaz olduğunu anlayan Harzemşah Muhammed meydan savaşı yapmaktan kaçınmış ve ordusunu tek parça tutmak yerine şehirlere dağıtmış kendisi ise Amu Derya Nehri’nin sol tarafına çekilmiştir. Onun ordusunu bu şekilde parçalara ayırıp tek bir komutada toplamaması aslında onun sonunu hazırlayan en önemli yanılsı olmuştur. Bu plana göre şehirler kendi kaderleri ile baş başa bırakılmış ve bu durum Moğol ordusunun işini daha da kolaylaştırmıştır.

Cengiz Han bu savaşta ordusunu birkaç bölüme ayırarak şehirleri ayrı ayrı kuşatmış bunun neticesinde şehirler aynı andan kuşatma altına alındıkları için birbirlerine yardım gönderme durumundan mahrum bırakılmıştır.

Cengiz Han 1219 yılı sonlarında Otrar önüne geldiğinde ordusunu üç kısma bölerek birinci birliğe Çağatay ve Ögeday’ı ikinci birliğe en büyük oğlu Cuci’yi üçüncü birliğe ise en küçük oğlu Tuli’i atamış kendisi de Tuli ile beraber hareket etmiştir.

O Otrar önüne gelip ordusunu az önce belirttiğimiz gibi üç kısma ayırdıktan sonra bir dağın tepesine çıkarak üç gün boyunca Tanrı’ya dua etmiştir. Bu duadan sonradır ki Cengi Han, Türk-İslam dünyasının o zamandaki en kudretli devletini yıkmış ve şehirlerini harabeye çevirmişti. İslam müellifleri Harzemşah’ın mağlup olmasında onun gururuna ve dini zaaflarına değinirken Cengiz Han’ın da zafer kazanmasında Tanrı’ya bağlılığını ve dualarını belirtmişlerdir.²¹ Otrar’ı Çağatay ve Ögeday komutasındaki birinci ordu kuşatmış Cengiz Han, Tuli ile beraber Buhara üzerine yürümüştür. Otrar beş aylık bir kuşatmanın ardından ele geçirilmiştir.

Cuci komutasında ikinci ordu Sıgnak (Suğnak) ve Cend şehirlerinin üzerine yürümüş ve kimseye zarar gelmemesi için Hasan Hacı adında bir elçi göndermiş fakat elçi Sıgnak halkı tarafından öldürülmüştür. Elçinin öldürülmesi Şıgnak halkı için felaketlerin başlayacağı bir dönüm noktası olmuş bu durumu Cüveyni şu sözleriyle dile getirmiştir;

²¹ Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Meşkuresi Tarihi*, (Ankara: Ötüken Neşriyat, 2003), 119.

“Şehir halkı o Müslüman elçiye öldürerek büyük bir sevap işlediklerini sanıyorlardı. Halbuki ona saldırırken büyük bir kavmin can damarına saldırdıklarını, bütün bir milletin yok olmasına sebep olduklarını bilmiyorlardı.”²² Elçisinin öldürüldüğünü haber alan Cengiz Han ordusunu Sıgnak üzerine yönlendirmiş aralıksız sekiz gün devam eden çarpışmanın ardından şehir ele geçirilerek on binlerce kişi kılıçtan geçirilmiştir.

Cengiz Han ve Tuli komutasındaki üçüncü ordu ise 1220 yılında Buhara’ya gelerek şehir kuşatmış on iki günlük bir kuşatmanın ardından şehir ele geçirilmiştir. Buhara’nın alınmasından sonra Otrar’a gelerek burada Çağatay ve Ögeday ile birleşerek Semerkand üzerine gidilmiş bu şehir de yaklaşık on günlük bir muhasaranın ardından ele geçirilmiştir. Bu şehirlerin Moğolların eline geçmesinin ardından Harzemşah ülkesinde bulunan diğer şehirlerde teker teker Cengiz Han’ın himayesine girmişlerdir.

Cengiz Han, Harzemşah Muhammed’in ele geçirilmesi için en güvendiği komutanlarından Cebe, Subutay ve Tagaçar noyanlar idaresinde üç birlik göndermiş ancak onlar Harzemşah Muhammed’in izini kaybederek Hazar Denizi’nin güneyinde dolanmışlardır. Harzemşah Muhammed Hazar Denizi’nde bir adacığa sığınmış ve burada 1220 tarihinde hastalıktan dolayı vefat etmiştir.²³

Cebe ve Subutay Noyan Harzemşah Muhammed’in öldüğünü haber aldıklarında kendilerini görevlerinde başarısız saymışlar ve geri Cengiz Han’ın yanına dönmeyerek Gürcü, Rus ve Kıpçaklarla savaşmışlardır. Kıpçaklar sayıca üstün olmalarına ve bölgeyi tanımlarına rağmen Cebe ve Subutay Noyan karşısında geri çekilerek Ruslardan yardım istemişlerdir. 80.000 kişilik bir ordu Ruslar, Moğolların üzerine yürümüşler bu büyüklükteki bir ordunun üzerlerine geldiği haberini alan Cebe ve Subutay devamlı olarak geri çekilmişlerdir. Belli bir süre boyunca geri çekilen Cebe ve Subutay Azak Denizi’ne dökülen ve küçük bir nehir olan Kalka Nehri’nde 31 Mayıs 1223’te geri çekilmeyi durdurarak Kalka Nehri’nde Rus ve Kıpçak ittifakını mağlup etmiş, bu savaş sonraki Doğu Avrupa seferleri için stratejik bir keşif anlamı taşımıştır. Rus ve Kıpçak

²² Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 123.

²³ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Attila, Cengiz Han, Timur*, 235.

ittifakını mağlup eden Cebe ve Subutay Noyan sonrasında Hazar Denizi'nin kuzeyinden ilerleyerek Cengiz Han'a katılmışlardır.²⁴

Aslında Harzemşah Muhammed'i yakalamak için kurulan bu birlik tarihte eşine az rastlanır bir olayı gerçekleştirmiş ve yeni coğrafyalar öğrenmişler ve o coğrafyada yaşayan Rus ve Kıpçaklar hakkında özellikle askeri alanda bilgiler edinmişlerdir.

Bu sırada Moğol ordusu Harzemşah ülkesinde fetihlerine devam ederek 1221 tarihinde Mazenderan'ı kuşatmıştır. Şehirde bulunan Harzemşah Muhammed'in annesi Terken Hatun'un yakalanışı konusunda kaynaklar farklılık göstermektedir. Bazı kaynaklar onun Ray (Rey) ya da Gurgan'da yakalandığını aktarır. Mazendaran'ın ele geçirilmesinden sonra 1221 tarihinde Cengiz Han en küçük oğlu Tuli komutasında bir orduyu Horasan üzerine göndermiş ve Belh, Merv, Herat ve Nişabur gibi şehirler Moğollar tarafından aylar süren kuşatmalar ve yoğun askerî harekâtlar sonucunda ele geçirilmiş, bazı bölgelerde büyük sivil kayıplar yaşanmıştır.²⁵ Moğol orduları Maverâünnehir coğrafyasında fetihlere devam ederken Cengiz Han Moğolistan'a dönme kararı almış ve 1225 yılında buraya ulaşmış, ardından Tangutlar üzerine son seferine çıkmış ve bu sefer sırasında 1227 yılında hayatını kaybetmiştir.

Cengiz Han, Harzemşahlara karşı savaş hazırlığındayken Tangut halkının hükümdarına bir elçi göndererek: “*Sen bana senin sağ kolun olmak isterim demiştin. Şimdi Müslümanlar tarafından altın dizginlerimin koparılması üzerine, onlarla işi halletmek niyetiyle sefere çıkmak istiyorum*” diye ricada bulundu ama Tangut halkının hükümdarı Şidur Hüge yardım etmeyeceğini bildiren bir cevap yolladı. Tangutların son hükümdarının adı tarihî kaynaklarda genellikle Şidur Hüge veya Li Xian olarak geçer. Cengiz Han bu durumu öğrenince Harzemşahlarla işi bittiğinde Tangutlar üzerine yürüyeceğini belirtmiştir.²⁶

1.4. Tangut Seferi ve Cengiz Han'ın Ölümü

Cengiz Han 1225 yılında Harzemşahlar üzerine yaptığı seferden dönmüş ve 1226 yılı başlarında Tangutlar, Moğollara karşı isyan etmişlerdir. Cengiz Han 1226 yılı baharında

²⁴ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 211-212.

²⁵ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 164.

²⁶ Ahmet Temir, *Moğolların Gizli Tarihi* (Ankara: TTK Yayınları, 1986), 181.

Tangutlar üzerine son seferini başlatmış, bazı şehirleri ele geçirdikten sonra 1227 yazında hayatını kaybetmiştir. Cengiz Han'ın ölüm nedeni tarihi kaynaklarda kesinlik arz etmemektedir. Hastalık, kaza ya da başka nedenler ileri sürülmüşse de “atın şaha kalkması sonucu ağır yaralanma” şeklinde bir bilgiye klasik kaynaklarda rastlanmamaktadır. Çocukları ve komutanları Cengiz Han'ın Tangutlar üzerine bu şekilde gitmesini istemeyerek geri dönmek istemişlerdir. Bu durumu Cengiz Han'a arz ettikleri zaman o: “*Böyle yaparsak Tangutlar bizim korkarak geri çekildiğimizi zanneder. Onun için onlara bir elçi göndererek cevaplarını bekleyelim, dönecek olursak ondan sonra döneriz*”²⁷ diye cevap verdi. Cengiz Han'ın Tangutlara elçi gönderdiğine dair genel ifadeler bulunmakla birlikte, “geri döneriz” tarzı dramatik diyaloglar kaynaklarda yer almaz. Bu kısım yorum içermektedir ve efsanevi niteliğe sahiptir. Tangutlar'a elçi yollanmış fakat onlar geri adım atmamıştı. Bu durum üzerine Cengiz Han sefere devam edilmesi yönünde karar verdi. 1227 yılı baharında Tangutlar üzerine yürüyen Moğollar Tangutların komutanı Aşa-gambu ile savaşmış ve sonucunda Aşa-gambu dağlara kaçmıştır. Yaz mevsiminde yüksek rakımlı bölgelere çıktığı tahmin edilen Cengiz Han, Aşa-gambu ile dağa çıkmış olan Tangut'ların üzerine asker yollayarak onları esir etmiştir.²⁸ Tangutlar yenilgiye uğratıldıktan sonra Cengiz Han *Moğolların Gizli Tarihi*'ne göre: “*domuz yılında (1227) Tanrı'ya yükselmiştir.*”²⁹

Cengiz Han, Harzemşahlar üzerine sefere çıkacağı sırada baş hatunu Börte Cengiz Han'a bu sefer sırasında başına bir iş gelirse devletin zarar göreceğini belirterek kendisine bir halef seçmesini istemiştir.³⁰ Ögeday'ın halef seçilmesi, Cengiz Han'ın sağlığında yapılan kurultayda alınan bir karardır. Börte'nin doğrudan tavsiyesi olduğuna dair klasik kaynaklarda açık bir bilgi bulunmamaktadır. Ögeday halef seçildikten sonra Cengiz Han, diğer üç oğlu Cuci, Çağatay ve Tuli'ye de topraklar vererek onlardan kendisi öldüğü vakit Ögeday'a bağlı kalmalarını istemiştir.

²⁷ Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, 187.

²⁸ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 230.

²⁹ Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, 190.

³⁰ Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, 174-175.

1.5. Çağatay Hanlığı

Biz şimdi ana konumuz olan Saidiye (Yarkend) Hanlığı ile bağlantısı bulunan Çağatay Hanlığı ve özellikle Doğu Çağatay Hanlığını inceleyeceğiz.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Cengiz Han daha ölmenden önce topraklarını dört oğlu arasında üleştirmişti. Bu paylaşıma göre Cuci'ye verilen topraklar Batı Kazakistan bozkırları, Aral çevresi ve Volga havzası verilmiş³¹ ve “*Moğol atlarının ayak bastığı her yerin*” Cuci ulusuna ait olduğu kabul edilmiştir. Çağatay'a bırakılan topraklar esasen Doğu Türkistan'ın batı kesimleri, Almalık civarı ve Maveratünnehir şehirleridir.³² Üçüncü oğlu ve halefi Ögeday'a ise İmil Irmağı, Tarbagatay dağları, Kara İrtiş Nehri ve Urungu bölgesi bırakıldı.³³ En küçük oğlu Tuli'ye, geleneksel merkezi Moğol toprakları olan Otçak (atalık yurt) bırakılmıştır. Karakurum sonrasında Ögeday Han zamanında başkent yapılmış bundan dolayı da kaynaklarda Tuli'ye, Moğol İmparatorluğu'nun merkezi Karakurum'un bırakıldığı ifade edilmiştir. Çağatay, Cengiz Han'ın Börte-Fuçin'den olan en büyük ikinci oğlu idi. O Cengiz Han'ın sağlığında Moğol örf adetlerine en bağlı ve geleneği en iyi bilen ve Cengiz Yasası'nın en iyi uygulayıcısı olarak ün yapmıştı.³⁴

Çağatay'a verilen bölgeler genellikle Müslüman halkın çoğunlukta bulunduğu yerlerdi. Ancak Çağatay'a verilen şehirler Yalavaç zümresi ya da şehirli bürokratlar sınıfı, Moğol yönetimi altındaki şehirlerde idareden sorumluydu. Bu şehirler Yalavaç ailesi idaresinde doğrudan Cengiz Han'a bağlı bir şekilde yönetilmiştir.³⁵ Burada belirtilmelidir ki bu paylaşımlar Cengiz Han hayattayken ayrı birer siyasi yapı olmayıp oğulları kendilerine verilen bölgelerin valisi durumundaydı. Bu durum Cengiz Han öldükten sonra değişecektir.

³¹ Mustafa Kafalı, “Cuci Han”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 8:79.

³² Abdulkadir Yuvalı, “Çağatay Han”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 8:176.

³³ Osman Gazi Özgüdenli, “Ögeday Han”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 34:21.

³⁴ Sabri Hizmetli, “Çağatay Devleti”, içinde *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 605.

³⁵ Yalavaç ailesinin Cengiz Han tarafından görevlendirilmesi için bkz. *Moğolların Gizli Tarihi*, 1986, s. 185.

Çağatay Han'a düşen bölge genel olarak şehirlerin bulunduğu Türk ve Müslüman halkın çoğunlukta olduğu yerlerdi. Çağatay Han göçebe gelenekleri çerçevesinde yaylak olarak Almalık çevresini kışlık olarak da Kayalık şehri civarını kullanmıştır. Hanlık kurultayı Kuyas'ta toplandığı için Hanlığın esas merkezi burası kabul edilmiş ve otağı kaynaklarda “*Uluğ Ev*” olarak adlandırılmıştır.³⁶

Babasının sağlığında kuvvetli bir yasa taraftarı olan Çağatay Han, maiyetinde çok sayıda Müslüman halk bulunsa da yasadan hiçbir zaman ayrılmamış ve bu dine mensup olan kişilere dini görevlerini yerine getirmede büyük sıkıntılar yaşatmıştır.³⁷ Biz onun kuvvetli bir yasa taraftarı olduğunu Cengiz Han'ın ölmeden önce devlet erkanına “*Her kim ki yasa ve yasun öğrenmeğe heves ederse Çağatay'a uymakla görür*” demesinden anlıyoruz.³⁸

Çağatay hanları başlangıçta Moğol İmparatorluğu başında bulunan Kağan'ın yarlığı ile hanlık makamına tayin edilmek ile hukuki dayanak kazanırlardı. Çağatay ulusu başında bulunan Han öldüğü vakit kağanın hatunu kağan yetkisiyle yarlık vererek bu tayini yapardı. Buna en güzel örnek olarak Çağatay Han öldükten sonra torunu Kara Hülagü³⁹, Ögeday Han'ın eşi Töregene Hatun'un yarlığı ile Çağatay Uluğu'nun başına geçmesi verilebilir.⁴⁰ Çağatay Han'ın sekiz tane oğlu olmuştu. Bunlar içerisinde en çok Mu-Tekin'i sever, Cengiz Han'ın da en çok sevdiği torunu olarak da bilinir. Mu-Tekin, Bamiyan şehri kuşatmasında vefat etmiş onun vefatı Cengiz Han'ı gazaba getirerek Bamiyan şehrinde taş üstünde taş bırakmamıştı. Çağatay hanları istisnalar bir tarafa bırakılacak olursa, genellikle Çağatay Han'ın oğlu Mu-Tekin neslinden gelenlerden olmuştur.⁴¹

Çağatay Han'ın ölümüne ait verilen bilgiler kaynaklarda ihtilafli olsa da o dönemde yaşamış Cüveyni'nin eseri *Tarih-i Cihan Güşa*'da Çağatay'ın kardeşi Ögeday'dan kısa bir süre sonra 1242 yılı içerisinde öldüğü şeklindedir.⁴²

³⁶ Mustafa Kafalı, *Çağatay Hanlığı 1227-1345* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2005), 39.

³⁷ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 76-77.

³⁸ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 45.

³⁹ Çağatay Han'ın torunu Kara Hülagü'nün Cengiz Han tarafından Çağatay'a veliaht tayin edilmesi için bkz. *Tarih-i Cihan Güşa*, 2013. s. 249.

⁴⁰ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 48.

⁴¹ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 86.

⁴² Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 248.

Çağatay Han öldükten sonra onun vasiyetine uyularak yerine Mu-Tekin'in dört oğlu arasında en küçüğü olan torunu Kara Hülagü Han geçmiştir. Kara Hülagü Han'ın başa geçmesine Vezir Kubbettin Habeş Amid ve Çağatay sülalesi mensupları yardımcı olmuşlardır. Onun başa geçmesinden kısa bir süre önce Ögeday Han öldüğü ve henüz kağan seçilmediği için Kara Hülagü Han, Ögeday'ın eşi Töregene Hatun'un yarlığı ile bu makama atanmıştır.⁴³ Kara Hülagü Han'ın hanlığı 1246 yılında Güyük (Kiyuk)'un Moğol İmparatorluğu kağanı seçilinceye kadar devam etmiş o kağan seçilince Kara Hülagü'nün tahtta oturmasını uygun bulmamış ve yerine kendisinin de yakın arkadaşı olan Yisun Müngge (Yesü Möngke)'yi geçirmiştir.⁴⁴

Yisun Müngge (Yesü Möngke) han seçilmesinden kısa bir süre sonra Tuli'nin oğlu Mengü (Möngke)'nin Moğol İmparatorluğu kağanı seçilmesinden sonra gelişen olaylar çerçevesinde Yisun Müngge'nin, Altın Orda hanı Batu Han tarafından görevden alındığı ya da kenara çekildiği düşünülmektedir. Onun Batu Han tarafından idam edildiğine dair kesin bilgiler mevcut değildir. Yisun Müngge'nin ardından Kara Hülagü tekrar Çağatay Hanlığı tahtının sahibi olmuş ancak o da hanlık tahtına ulaşmadan vefat edince yerine Çağatay Hanlığı'nın ilk Müslüman hükümdarı olan Mübarek Şah geçmiştir. Mübarek Şah'ın yaşının küçük olmasından dolayı ona Kara Hülagü'nün hanımı Ergene (Organa) Hatun naibe olarak atanmıştır. Aynı zamanda Mübarek Şah'ın da annesi olan Ergene (Organa) Hatun Çağatay ulusunu 1259 yılına kadar oğlu Mübarek Şah adına idare etmiştir.⁴⁵

1259 yılında Mengü (Müngge) Kağan'ın vefat etmesinden sonra Moğol İmparatorluğu'nu Mengü'nün kardeşi olan Arık-Buka idare etmeye başlamış bu sırada Çin seferinde olan ağabeyi Kubilay'da sefer esnasında kağanlığını ilan etmişti.⁴⁶

Kubilay'ın kağanlığını ilan etmesinden sonra bu iki kardeş arasında mücadele başlamış Çağatay Hanlığı'nın başında da bir kadın bulunmasından dolayı Çağatay ulusunu kendi taraflarına çekmek için Çağatay şehzadeleri ile bağlantı kurmuşlar ve onlara yarlık

⁴³ Mustafa Kafalı, "Çağatay Hanlığı", içinde *Türker*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 589.

⁴⁴ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 77.

⁴⁵ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 95-96.

⁴⁶ Orhan Çınar, "Moğol İmparatorluğunda Yaşanan Arık Buka-Kubilay Mücadelesi: Çağataylıların İlk Bağımsızlık Teşebbüsleri", *Interbational Social Sciences Studies Journal*, 5/39 (2019):3793.

vererek Çağatay ulusuna Han olmaları için harekete geçirmişlerdir. Bu suretle Kubilay hanlık tahtına geçmesi için Börü'nün oğlu Abuşka'yı desteklemiş lakin Abuşka, Arık-Buka'nın askerleri tarafından etkisiz hale getirilmişti.⁴⁷ Ergene Hatun, Arık-Buka ve Kubilay mücadelesinde ilk başta tarafsız kalmış sonrasında ise Arık-Buka'dan yana tavır sergilemeye başlamıştı. Bu sırada Çağatay Hanlığı'nın başkentini ele geçiren Arık-Buka, Çağatay ulusuna han olarak Çağatay Han'nın torunu Algu'yu çıkartmıştır.⁴⁸

Arık-Buka, Algu'yu Çağatay ulusu başına getirdikten sonra kendisine silah ve erzak temin etmesini ismiş ayrıca Hülagü'ye karşıda dikkatli olmasını tembihlemiştir. Ancak Algu han olduktan sonra müstakil hareket etmeye başlamış onun bu davranışı da Arık-Buka'nın üzerine sefer düzenlemesine sebep olmuştur. 1262 yılında yapılan iki savaşı da Algu kazanmıştır. Algu bu zaferlerden sonra rahat hareket etmeye başlayınca yenilgiler ardı ardına gelmeye başlamış ve ikili arasındaki üçüncü savaşı Arık-Buka kazanmıştır.⁴⁹

Bu sırada Arık-Buka'nın yanında bulunan Ergene Hatun ve Mesud Beg, Arık-Buka tarafından Algu'ya elçi olarak gönderilmiş ve barış teklifinde bulunulmuştur. Arık-Buka-Kubilay arasındaki savaşta Arık-Buka tarafından Çağatay tahtına getirilen Algu'nun siyasi hamleleri, Çağatay ulusunun merkeze karşı bağımsız hareket etmeye başladığı sürecin erken işaretleri olarak değerlendirilmektedir.⁵⁰

Bu antlaşmadan sonra Algu kısa zaman içerisinde Orta Asya şehirleri, Harezm bölgesi ve Afganistan'da daha öncesinde Çağatay Hanlığı topraklarına dahil olmayan yerleri ele geçirmiştir.⁵¹

1264 yılında Arık-Buka ve Kubilay arasındaki mücadele sona ermiş bulunmaktaydı. Bu mücadelenin sona ermesiyle Algu'da rahatlamış ancak Ögeday'ın beşinci oğlu Kaşı'nın oğlu Kaydu'nun ortaya çıkmasıyla bu durum tam tersine dönecektir. Kaydu'nun ortaya çıkması ile onun liderlik vasıflarını gören Kubilay onu yanına çekmek istemiş bu sebeple onu Çin'de düzenlediği kurultaya davet etmiş ancak Kaydu çeşitli bahaneler ileri sürerek kurultaya katılmamıştır. Bu zaman zarfında Kaydu'nun öncelikli hedefi Algu olmuş ve

⁴⁷ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 96-97.

⁴⁸ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 78.

⁴⁹ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 99.

⁵⁰ Çınar, "Moğol İmparatorluğunda Yaşanan Arık-Buka-Kubilay Mücadelesi: Çağataylıların İlk Bağımsızlık Teşebbüsleri", 3793.

⁵¹ Hizmetli, "Çağatay Devleti", 606.

bu sıralarda Çağatay Hanlığı ile savaşta olan Altın Orda hükümdarı Berke Han ile görüşerek antlaşma yapmıştır. Bu antlaşmaya göre eğer Kaydu, Algu Han karşısında zafer kazanabilirse Çağatay Hanlığı topraklarına sahip olabilecekti. Ancak Algu Han üzerine çıktığı birinci seferi kazanmasına rağmen Kaydu ikinci seferi kaybetmiştir. Onun şansı ancak Algu Han'ının, Hülagü'nün ve Berke'nin ölümünün yanı sıra Kubilay'ın Çin'e yönelmesiyle dönecektir.⁵²

Çağatay ulusu hanı Algu'nun 1266 yılında ölmesi üzerine Çağatay Hanlığı makamına Çağataylı emirlerin etkisi ile Mübarek Şah geçmişti. Kubilay Han, Mübarek Şah'ın Çağatay ulusunun başına geçmiş olmamasını onaylamamaktaydı bunu Barak'ın eline yarlık vererek Çağatay ulusuna han olarak göndermesinden anlamaktayız.⁵³ Bu durumlar çerçevesinde hanlık makamında bulunan Mübarek Şah'ın iktidarı bir yıla yakın sürmüş ve hanlığın başına Barak Han geçmiştir.⁵⁴

Barak Han 1266 yılında hükümdar olur olmaz o yıllarda Kubilay Han idaresinde bulunan Doğu Türkistan'a saldırarak Kubilay Han'ın bölgedeki valisi Moğoltay'ı görevinden uzaklaştırmış yerine kendi adamı Begmiş'i vali olarak atamıştır.⁵⁵ Maveaünnehir bölgesini savunma amacıyla Kaydu ile de savaşa giren Barak ilk savaşı kazanmış ancak Kaydu'nun Cuci ulusundan destek alması sebebiyle ikinci savaşı kaybetmiştir.⁵⁶ Kaydu, Barak ile aralarında gerçekleşen ikinci savaşı kazanmasına rağmen Barak Han'a elçi gönderip barış yapmak istediğini bildirmiştir. Taraflar 1269 yılında Talas yakınlarında toplanan ve yedi gün süren kurultayda Kaydu ve Barak Han tarafları aralarındaki dostluğu kutlamışlar ve barış antlaşması yapmışlardır.⁵⁷ İkili arasında yapılan bu antlaşmadan sonra Kaydu'nun Kubilay Han üzerine yürümesi için beklediği fırsat doğmuş Barak Han ise İlhanlı hükümdarı Abaka'ya karşı sefer düzenlemiş ve ilk savaşı Barak Han kazanmıştır.

Barak Han'ın İlhanlı hükümdarı Abaka üzerine düzenleyeceği seferlerde Kaydu ilk başlarda Barak Han'a destek sözü vermiş sonrasında ondan desteğini çekmiştir. Kaydu'nun Barak Han'a desteğini kesmesi Barak'ın İlhanlı hükümdarı Abaka karşısında

⁵² Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 80.

⁵³ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 102-103.

⁵⁴ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 80.

⁵⁵ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 107.

⁵⁶ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 81.

⁵⁷ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 109.

1270 yılında Herat'ta gerçekleşen ikinci savaşta büyük bir mağlubiyet almasına sebep olmuştur.⁵⁸

Bu mağlubiyetin ardından İlhanlı ordusu Ceyhun Nehri'ni geçerek Çağatay topraklarına girmiş buna karşın Barak Han'da Kaydu'dan yardım talebinde bulunmuştur. Kaydu, Barak Han'a yardım adı altında bir ordu göndermiş ancak ordu esasında Barak Han'ı korumak için değil öldürmek için gelmekteydi.⁵⁹ Bazı kaynaklarda Barak Han'ın Kaydu'nun ordusu ile buluşmadan kederinden vefat ettiği bazıları ise onun Kaydu'nun ordusu ile buluştuktan sonra kendisine ikram edilen şarabı içtikten sonra öldüğü söylenmektedir.⁶⁰

Çağatay Hanlığı içerisinde Mübarek Şah'tan sonra Müslümanlığı kabul eden ikinci han Barak Han'dır. O ölmeden bir yıl önce İslamiyeti kabul ettikten sonra Sultan Gıyaseddin unvanını kullanmaya başlamıştır.⁶¹ Grousset, Barak Han'ın İlhanlılar ile 22 Temmuz 1270 yılında yapılan savaşı kaybettikten sonra ordusundan geri kalanlarla Maverâünnehir bölgesine gelerek kışı Buhara'da geçirdiğini ve burada İslamiyet'i kabul ettiğini belirtmektedir.⁶² Ancak Barak Han'ın İslam'ı kabulü kaynaklarda farklı tarihlerle geçmektedir. Bazı yorumlara göre 1270 öncesidir; bazılarına göre Herat yenilgisi sonrasındır. Bu konu hakkında kesin tarih vermekten kaçınılmalıdır. Barak Han'nın ölümünden sonra Çağatay ulusunun ileri gelenleri Kaydu'ya itaatlerini bildirmişler ve Kaydu 1271 yılından itibaren hem kendi yönettiği yerlerin hem de Çağatay Hanlığı'nın hâkimi olmuştur.

Kaydu'nun bazı kaynaklarda Çağatay Hanlığı tahtına Çağatayın dördüncü oğlu Sarban'nın oğlu Nikbay'ı atadığından bahsedilmektedir. Başka kaynaklardan ise Barak Han'nın ölümünden sonra Algu Han ve Barak Han zamanında ordu komutanı olarak hizmet ettiğini öğrendiğimiz Nikbay Han, Barak Han'ın ölümünden sonra çıkan karışıklıklar karşısında en önemli vazifeleri gören idi.⁶³

⁵⁸ Mustafa Kafalı, "Barak Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5:64.

⁵⁹ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 82.

⁶⁰ Kafalı, "Barak Han", 63.

⁶¹ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 82.

⁶² Rene Grousset, *Stepler İmparatorluğu Attila, Cengiz Han, Timur*, çev. Halil İnalcık, (Ankara: TTK Yayınları, 2011), 372.

⁶³ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 114.

Nikbay Han 1271 yılında Çağatay ulusunun başına geçmiş ve 1274 yılına kadar görevinde kalmıştır. Onun hanlığı zamanında 1272 yılında İlhanlılar Buhara şehrinde ağır tahribatlar yapmış ve 50.000 kişiyi katletmişlerdir. Ancak verilen bu 50.000 kişi ifadesi kaynağa dayandırılmadıkça spekülatif kabul edilir. Nikbay Han bu saldırıları durdurarak İlhanlı ordusunu geri püskürtmüş ve Ceyhun Irmağı gerisine kadar kovalamıştı.⁶⁴

Nikbay Han bu başarıların ardından Kaydu'ya isyan edince öldürmüştür. Çağatay ulusu içerisinde hanlığı üç yıl kadar süren ve mücadele ile geçen Nikbay Han'dan sonra yerine Buka-Timur geçmiştir. Buka-Timur, Çağatay Han'ın oğlu olan Kadat'ın oğludur.⁶⁵ Buka-Timur Çağatay ulusuna Kaydu'nun vermiş olduğu yarlık ile oturmuştur. Buka-Timur'da bu görevde çok uzun bir süre kalamamış ve 1277 yılında vefat etmiştir.⁶⁶

Buka-Timur'un vefat etmesinin ardından Çağatay ulusunun başına yine Kaydu'nun yarlığı ile Barak Han'ın ikinci oğlu olan Duva (Tuva) getirilmiştir. Duva'nın hanlığı 1277'den 1307 yılına kadar devam etmiş ve bu dönem içerisinde hanlığın uzun bir süreden beri savaş içinde olmasından kaynaklanan yaralar sarılmaya çalışılmıştır. Yine bu dönemde Andican isimli şehir kurulmuştur.⁶⁷

Duva Han iktidarı süresince Kaydu Han'a baş kaldırmamış ve onunla iyi ilişkiler içerisinde olmuştur. Onların bu ittifakları Kubilay Han'ın üzerlerine yürümesini engellemiştir. Duva Han, Kubilay Han'ın üzerine yürümemesinden faydalanarak Horasan'ı emniyet altına almış ve Gazne şehrine kadar bütün bölgeleri hakimiyeti altına alarak Hindistan'a kadar seferler düzenlemiştir.⁶⁸ Yine bu dönemde Cengiz Han'ın zamanında Çağatay ulusu şehirlerinin yönetimi için atadığı Yalavaç ailesinden Mesud Beg vefat etmiş ve Kaydu Han onun vefatı üzerine Mesud Beg'in oğlu Ebubekir Yalavaç'ı vali olarak görevlendirmiş⁶⁹ Ebubekir Yalavaç'ın 1298 yılında vefat etmesinin ardından ise Satılmış Beg (Yalavaç) Çağatay şehirlerinin valisi olarak göreve başlamıştır.⁷⁰

⁶⁴ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 82.

⁶⁵ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 116.

⁶⁶ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 117.

⁶⁷ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 117-118.

⁶⁸ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 119.

⁶⁹ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 83.

⁷⁰ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 119.

1297 yılında Çin’de hüküm süren Kubilay Han vefat etmiş ve yerine halefi olan torunu Temür (Timur Khan) geçmiştir. Temür başa geçtikten sonra gözünü o dönemde çok güçlenen Kaydu-Duva ittifakına çevirecektir.⁷¹ Bu dönemde Duva Han 1297-1298 yılları içerisinde beklenmedik bir şekilde Temür’e karşı atağa geçmiş ve Temür’ün damadı olan Öngüt Körgüz’ü esir almıştı.⁷² Kaydu Han’ın İlhanlı Devleti ve Altın Ordu Devleti ile yaşadığı sorunlardan dolayı Temür, Kaydu karşısında büyük avantaj sağlayacaktır. 1300 ve 1301 yılları arasında Kaydu Han emrindeki Çağataylı şehzadeler ile Temür’ün yeğeni olan Kayşan’ın üzerine yürümüştür. Bu büyük savaş Temir Irmağı civarında gerçekleşmiş ve Kaydu Han yenilerek geri çekilmek zorunda kalmış⁷³ ve bu geri çekiliş esnasında Kaydu Han yaralanarak hayatını kaybetmiştir.⁷⁴

Kaydu Han’ın vefatından sonra Ögeday ulusunun başına oğlu Çapar (Çeper) Han geçmiş ve Duva Han Çapar’ın han olarak belirlenmesinde birinci derecede rol oynamıştır.⁷⁵ Kaydu Han’ın vefat etmesinin ardından Temür Khan Çağatay ulusu üzerine yürümemiş bunun sonucunda da Çağatay Hanlığı gücünü arttırmıştır.

Duva Han, Kaydu ile olan ittifakını onun oğlu Çapar Han ile de sürdürmüş ve Kaydu’ya olduğu gibi onunla da ittifak etmiştir. 1304 yılında Duva Han bitmek bilmeyen savaşlardan bıkmış ve Çapar’ı Temür’e tabi olmaya ikna edebilmişti. 1304 yılında Duva Han ve Çapar’ın elçileri Temür’ün huzuruna varmışlar ve Temür Khan bu durumdan çok memnun olmuştur.⁷⁶

Duva Han’ın Temür ile antlaşma yapmasının asıl sebebi aslında Hindistan’a düzenleyeceği seferler esnasında hem ondan destek alma hem de arkasını güvene alma isteğidir. O Hindistan⁷⁷ üzerine başarılı seferler gerçekleştirmiş lakin 1304 yılında yapılan bir sefer başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Başarısızlıkla sonuçlanan bu seferin ardından kaynaklarda tarihi 1305-1306 olarak verilen bir sefer daha gerçekleşmiş ancak bu sefer

⁷¹ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 119.

⁷² Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Attila, Cengiz Han, Timur*, 285.

⁷³ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Attila, Cengiz Han, Timur*, 285.

⁷⁴ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 119.

⁷⁵ Jean Paul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, çev. Lale Arslan, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001), 328.

⁷⁶ d’Ohsson, *Moğol Tarihi*, 241.

⁷⁷ Duva Han’ın Hindistan üzerine gerçekleştirdiği seferler için bkz. *Bozkır İmparatorluğu Attila, Cengiz Han, Timur*, 1980. 325.

de hezimetle sonuçlanmıştır.⁷⁸ Çağataylılar Hindistan'a akınlar düzenlemiş ancak kalıcı olamamışlardır. Bu süreçte Delhi Sultanlığı'nın direnci ve Hindistan'daki yerel güç dengeleri belirleyici olmuştur.

Yukarıda bahsettiğimiz Duva Han, Çapar Han ve Temür Khan arasında gerçekleşen birleşme uzun sürmemiş Çapar Han ile Duva Han'ın arasının bozulması sonucu bu birlik dağılmıştır.

Çapar ve Duva arasında meydana gelen savaşta Duva Han galip gelmiş ve Çapar'ı esir almıştı. Çapar Han'ın esir edilmesinin ardından Ögeday Hanlığı'na ait topraklar Çağatay Hanlığı'nın idaresine geçmiştir.⁷⁹ Meydana gelen bu savaşlar neticesinde Ögeday hanedanlığı ağır mağlubiyetler almış ve tarih sahnesinden çekilmiştir. Duva Han ve Çapar Han arasındaki savaşı fırsat bilen Temür Khan, Ögeday ulusunun topraklarına saldırmış ve Kaydu Han'ın yıllardır uğraş verip yeniden kalkındırdığı ulusu darmadağın etmiştir.

Temür, Ögeday ulusunu yok etmekle kalmamış Çağatay Hanlığı idaresinde bulunan İli Irmağı, Yedi Su ve Talas havzalarını da istila etmiş Duva Han, Temür'ün ordularıyla mücadele ederek daha fazla ilerlemelerini engellemiştir.⁸⁰ V. V. Barthold'un verdiği bilgilere göre Duva Han Çağatay Hanlığı'nın gerçek kurucusudur.⁸¹ Duva Han, Temür'ün orduları ile mücadele ederken yaralanmış ve bu yaraların tesiri ile 1307 yılında vefat etmiştir.⁸²

Duva Han'ın vefatından sonra Çağatay Hanlığı'nın başına oğlu Küncük Han geçmişti. Küncük Han'ın Çağatay tahtına geçtiği sıralarda Temür Khan ile yapılan savaşlardan dolayı Hanlıkta huzur henüz hasıl olmamış ve Taligu, Küncük Han'a karşı harekete geçmişti. Küncük Han daha önce kendilerine sığınan Çapar Han'ın kardeşi Buralkay tarafından katledilmiştir. Onun hanlığı takriben bir buçuk yıl sürmüştür.⁸³

Küncük Han'ın katledilmesinden sonra ona başkaldırandan biri olan Taligu Çağatay Hanlığı tahtına oturmuştur. Taligu Çağatay tahtında çok fazla bir süre kalmamış ve

⁷⁸ Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, 329.

⁷⁹ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Attila, Cengiz Han, Timur*, 285.

⁸⁰ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 122.

⁸¹ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 94.

⁸² Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 122.

⁸³ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 123.

Küncük Han'ın kardeşi Kebek Han'ın beklenmedik bir anda saldırmasıyla 1309 yılında katledilmiştir. Bu mücadelelerin ardından Kebek abisi olan İsen Buka (Esen Buka)'yı Çağatay Hanlığı tahtına çıkarmıştır.⁸⁴

İsen Buka dönemi genel olarak Çin'de hüküm süren Yuan Hanedanı tarafından çıkarılan sorunlar ile uğraşmakla geçmiştir. Bu dönemde Yuan hanedanı tarafından eline yarlıg verilen Yasavur Oğlan, Çağatay tahtına çıkmak için İsen Buka ile mücadeleye girişmiş bu tehdidin bertaraf edilmesi İsen Buka yönetimini oldukça uğraştırmıştır.⁸⁵ Yasavur Oğlan her ne kadar Yuan Hanedanı tarafından destekleniyor olsa da ne İsen Buka ne de onun kardeşi Kebek karşısında hiçbir başarı elde edememiş ve Kebek tarafından mağlubiyete uğratarak Çağatay Hanlığı'na verdiği huzursuzluk ortadan kaldırılmıştır. İsen Buka Han dönemi genel olarak Yasavur Oğlan tehdidi ve İlhanlılarla giriştiği mücadeleler ile geçmiş 1319 yılının ilk aylarında vefat etmiştir.⁸⁶

İsen Buka Han'ın vefat etmesinin ardından Çağatay Hanlığı tahtına kardeşi Kebek Han geçmiştir. Kebek Han ağabeyinin vefat ettiği sıralarda Yasavur Oğlan ile mücadele içindeydi ve onu mağlup ederek İlhanlılara sığınmaya mecbur bırakmıştı.⁸⁷ Ağabeyleri Küncük Han ve İsen Buka zamanında önemli vazifeler görmüş olan Kebek şahsiyeti, dirayeti ve kumandanlığı ile ön plana çıkmaktadır.

Kebek Han Çağatay Hanlığı'nın başına geçtikten sonra kendi adına para darp ettirmiştir. Kebek Han'ın adına para bastırması Çağatay Hanlığı'nın artık “*Kağanlık*” ulusundan ayrılıp ayrı bir siyasi teşekkül olarak ortaya çıktığına en güzel örnektir. Kebek Han döneminde gerçekleşen bir diğer değişiklik ise Nahşeb (Nefes) şehrine on veya on beş kilometre uzaklığında “*Karşı*” adında bir saray yaptırmasıdır.⁸⁸

Çağatay hanları içerisinde Kebek Han kendinden önceki hanların aksine şehir hayatına ilgi duymuştur. Hanlığı süresince Afganistan ve Hindistan taraflarına sefer düzenlemiş ve 1326 yılında ölmüştür. Kebek Han'ın ölümü üzerine Çağatay Hanlığı tahtına kardeşi olan İlçigiday Han oturmuş lakin o da bu makamda çok fazla kalmayarak vefat etmiştir.

⁸⁴ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 85.

⁸⁵ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 85.

⁸⁶ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 128.

⁸⁷ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 129.

⁸⁸ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 85.

İlçigiday Han'ın kısa süren hanlığından sonra Çağatay tahtına kardeşi Alaeddin Tarmaşirin geçmiştir. Tarmaşirin Han tahta çıktığında Çağatay Hanlığı genel olarak sıkıntılar içerisindeydi. Hanlık, Duva Han zamanında en güçlü dönemine ulaşmış lakin onun ölümüyle beraber giderek güç kaybetmiştir. Onun ölümünden sonra genel olarak Çağatay Hanlığı tahtına oğulları geçmiş ama onlar da bu kötü gidişatı değiştirememiştir. İsen Buka ve Kebek Han zamanında az da olsa bu kötü gidişatın karşısında durulmaya çalışılmıştır.

Çağatay tahtına hanlığın yıkılış devresinde çıkan Tarmaşirin Han adından da anlaşılacağı üzere Budist olarak dünyaya gelmiştir.⁸⁹ Tarmaşirin Han bir süre sonra İslam dinini benimsemiş ve Alaaddin adını almış böylelikle Çağatay Hanlığı tahtına çıkan üçüncü Müslüman hükümdar olmuştur.⁹⁰

Çağatay Hanlığı hakkında kaynaklarımız kısıtlı olduğu için Alaaddin Tarmaşirin Han hakkındaki bilgiler oldukça azdır. Tarmaşirin Han İbn Battuta'ya göre İslam dinini benimsedikten sonra *Alaaddin* adını almıştı.⁹¹ İbn Battuta Tarmaşirin'in Müslüman ve dindar olduğunu belirtir; ancak bu konuda diğer birincil kaynaklar oldukça sınırlıdır. Müslüman olduktan sonra *Sultanü'l-Azam* unvanını da kullanmaya başlamıştır.⁹²

Çağatay ulusu içerisinde Müslüman ve Türk halkın çoğunlukta olması Alaaddin Tarmaşirin Han'ı kendinden önceki hükümdarlardan farklı kararlar almaya yöneltmiş olmalıdır ki o hanlık içerisinde İslami kuralların uygulanmasını ve Türkçe'nin resmi dil olmasını sağlamıştır.⁹³ Han kış aylarında bile han ordasındaki *uluğ-ev* adı verilen otağında ikamet etmekteydi.⁹⁴ Tarmaşirin Han'ın İslam dinini benimsemesi Cengiz yasalarına sıkı sıkıya bağlı olan muhaliflerin dikkatinden kaçmamaktaydı.

⁸⁹ Fatih Orta, “Çağatay Hanlığı’nda Gelenek ve Değişim: Tarmaşirin Han Dönemi” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, 2019), 15.

⁹⁰ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 135.

⁹¹ Orhan Çınar, “İbn Battuta Et-Tancı’nın Seyahatnamesinde Maverâünnehir ve Maverâünnehir Sultanı Tarmaşirin Han”, *International Journal of Arts & Social Studies*, 5/9 (2022): 170.

⁹² Fatih Orta, “Yasaya Karşı Gelmek: Çağatay Hanlığı’nda Tarmaşirin Han’ın Din Değiştirmesi”, *Ahmet Yesevi Dergisi*, 2/1 (2024): 44.

⁹³ Orhan Çınar, “Türkistan Tarihinde Müslüman Moğol Hükümdar: Tarmaşirin Han ve Döneminin Değerlendirilmesi”, *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 6/32 (2020): 903.

⁹⁴ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 136.

Çağatay hanları Duva Han'dan itibaren Afganistan ve özellikle Hindistan üzerine birçok sefere çıkmışlardır. Bu seferlerin bazıları başarılı bir şekilde gerçekleşse de o bölgelerde kalıcılık sağlanamamıştır. Tarmaşirin Han'da babası Duva Han'dan itibaren başlayan Hindistan seferleri için hazırlıklara başlayarak o dönemde Tuğluklarda meydana gelen Muhammed Şah reformları karışıklığını fırsat bilerek 1328 yılında Hindistan üzerine sefere çıkmış ve Delhi önlerine kadar ilerlemiştir.⁹⁵

Bunun yanında Tarmaşirin Memlûk Devleti ile de siyasi ilişkiler içerisine girmiş ve onlarla ticari ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır.⁹⁶ Tarmaşirin Han döneminde hanlık merkezi Buhara'ya taşınmış ve iç istikrarda da düzen sağlanmıştır. İbn Battuta, Tarmaşirin Han döneminde Çağatay Hanlığı'nı ziyaret etmiş ve Tarmaşirin Han'ın Çağatay Hanlığını getirdiği seviyeden şu sözler ile bahsetmiştir; *“Ülkesi dünyanın dört büyük hükümdarının ülkeleri arasında bulunuyor. Çin Hindistan, Irak ve Uzbek hükümdarlarından bahsediyorum. Onlar Tarmaşirin'e çok saygı gösteriyor ve hediye gönderiyorlar”*.⁹⁷ O Müslümanlığı kabul ettikten sonra Moğol geleneklerinden uzaklaşmış özellikle hanlığın doğu topraklarıyla ilgilenmemiştir. Onun Almalık bölgesine gitmemesi ve özellikle Çağatay Hanlığı'nın sorunlarını tartışmak için Almalık'ta toplanan toy'a katılmaması onun hanlığının sonunu hazırlayan en önemli sebeplerden birisi olmuştur.⁹⁸ Sonuçta Tarmaşirin Han'ın Moğol geleneklerine yönelik bu davranışları Moğol geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olan kimseler tarafından onaylanmamış ve 1335 yılında tahttan indirilerek katledilmiştir.⁹⁹

Tarmaşirin Han'ın katledilmesinden sonra Çağatay Hanlığı'nda iç düzen ciddi manada bozulmuştur. Hanlık içerisinde istikrarın bozulmasıyla yönetim *ulus emirleri* olarak bilinen kumandanların eline geçecektir.¹⁰⁰ Tarmaşirin'den sonra Çağatay tahtına kardeşi Cenkşi Han çıkmış ve Tarmaşirin Han'ın aksine Almalık'ta ikamet ederek İslam dinine karşı tavır almış ve iki yıl hanlık vazifesini yaptıktan sonra öldürülmüştür.¹⁰¹ Cenkşi

⁹⁵ Çınar, “Türkistan Tarihinde Müslüman Moğol Hükümdar: Tarmaşirin Han ve Döneminin Değerlendirilmesi”, 904.

⁹⁶ Orta, “Çağatay Hanlığı'nda Gelenek ve Değişim: Tarmaşirin Han Dönemi”, 18.

⁹⁷ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, çev. A. Sait Aykut, (İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004), 531.

⁹⁸ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 136.

⁹⁹ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 86.

¹⁰⁰ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 138.

¹⁰¹ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 87.

Han'ın ölümünden sonra Çağatay tahtına, Bozan, Yisun Timur ve Kazan-Timur geçmişlerdir. Hanlığın son müstakil hanı olan Kazan-Timur Han'da Tarmaşirin Han gibi İslam dinini benimsemiş ve yine onun gibi Moğol geleneklerinden uzaklaşması sonunu hazırlamıştır. Kazan-Timur Han, Emir Kazagan tarafından 1345 yılında katledilmiştir.¹⁰²

Emir Kazagan'ın yönetimi ele geçirmesiyle hanlık idaresindeki Türkistan birliği parçalanmış hanlığın batı kısmında Emir Kazagan ve sülalesi söz sahibi olmuşlardır.¹⁰³

1.6. Doğu Çağatay Hanlığı

Kazan-Timur'un Emir Kazagan tarafından idam edilmesinin ardından Çağatay ulusu ikiye ayrılmıştır. Doğu Çağatay Hanlığı, çağdaş kaynaklarda genellikle "Mogulistan (Moğolların ülkesi) olarak adlandırılmıştır. Çıta (Çete) terimi ise bu bölge için değil daha genel bir Moğol coğrafyası tanımıdır.

Doğu Çağatay Hanlığının başına geçen ilk hükümdar Duva Han'ın torunu olan Tuğluk Timur Han'dır.¹⁰⁴ Tuğluk Timur'un babası İsen Buka annesinin ise Tarih-i Reşidi isimli eserde Alanku Hatun olduğundan bahsedilmekle beraber annesi hakkında net tarihi bir bilgi bulunmamaktadır. Kazan-Timur'un ölümünden sonra Doğu Türkistan'ın yöneticisi Duğlat kabilesine mensup Emir Bulacı Maveräünnehir'deki kabilelerin etkisi altında kalan Cengi Han neslinden gelen hanlara itaat etmeyi reddetmiştir. Buna karşılık o kendi kontrolü altında tutabileceği Cengiz Han neslinden bir şehzade arayışına girmiş ve İsen Buka Han'ın oğlu Tuğluk Timur Han'ı tahta çıkararak Doğu Çağatay Hanlığı'nın siyasi hayatını başlatmıştır.¹⁰⁵ Tuğluk Timur Han, 1351 veya 1352 yılında Çağatay tahtına geçmiştir. Tuğluk Timur'un Müslüman oluşu kaynaklara göre 1351-1354 yılları arasında gerçekleşmiştir; en yaygın kabul edilen tarih 1354'tür. Tuğluk Timur, Müslüman olduktan sonra İslamiyet'in ülkesinde yayılması için gayret göstermiştir.

Tuğluk Timur Han 1360 yılına gelindiğinde Maveräünnehir üzerine sefer düzenlemeye karar vermiştir. O Maveräünnehir bölgesinde emirlerin giderek güçlenmesinden

¹⁰² Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 139-140.

¹⁰³ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Attila, Cengiz Han, Timur*, 327.

¹⁰⁴ Orhan Çınar, "Doğu Çağatay Hanlığı'nın İlk Hükümdarı: Tuğluk Timur Han ve Dönemi Hakkında Bir İnceleme", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/136 (2020): 204.

¹⁰⁵ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 89.

rahatsızlık duymuş ve ata topraklarında hak iddia ederek Maverâünnehir üzerine sefere çıkmıştır.¹⁰⁶

Tuğluk Timur Han ileride Timurlu Devleti'ni kuracak olan Emir Timur'un amcası Emir Hacı Barlas'tan burayı alarak kendisine tabi kılmıştır.¹⁰⁷ Tuğluk Timur Han'ın Emir Hacı Barlas'tan Maverâünnehir bölgesini alması Hacı Barlas'ın yeğeni Emir Timur'unda onun yanına geçmesine sebep olmuştur. Emir Timur amcası Hacı Barlas'a "Siz Horasan'a gidiyorsunuz fakat vilayet ve memleket hakimsiz kalırsa işler çığırından çıkar, karışıklıklar baş gösterir, eğer muvafık görülürse ben kendi vilayetime gideyim ve oradan padişahın hizmetine erişeyim; onun emirlerini, vezirlerini göreyim. Ta ki vilayet harap olmasın" (Şami, 1987, s. 18). diyerek Tuğluk Timur Han'ın yanına gelmiştir. Emir Timur'un kendisine katılmasıyla Tuğluk Timur Han ona Şehrisebz'in yöneticiliğini vermiştir. Maverâünnehir seferine katılan emirler şehirleri yağmalamaya başlayınca Tuğluk Timur bunu engellemiş onun bu hareketi üzerine pek çok emir seferi bırakıp geri dönmüştür.¹⁰⁸

Tuğluk Timur Han sefere son vererek Moğolistan'a dönmüş lakin 1361 yılında Emir Hacı Barlas kaybettiği yerleri geri alınca Han ikinci defa Maverâünnehir seferine çıkmıştır. Maverâünnehir bölgesinde asayiş i tekrardan sağlayan Tuğluk Timur Han buranın yönetimine oğlu İlyas Hoca'yı atamış ona yardımcı olarak da Emir Timur'u görevlendirmiştir.¹⁰⁹

Maverâünnehir bölgesinde İlyas Hoca'nın komutanlarının halkı yağmalayıp kötü muamelelerde bulunmasından dolayı onun Maverâünnehir'de hakimiyeti fazla sürememiş bunun yanı sıra Tuğluk Timur'un onun yanına yardımcı olarak verdiği Emir Timur'da ondan ayrılmıştı.¹¹⁰

1362 yılında Tuğluk Timur Han'ın ölmesi üzerine İlyas Hoca, Maverâünnehir'den Moğolistan'a dönmüş ve Doğu Çağatay Hanlığı'nın tahtına oturmuştur. O

¹⁰⁶ Çınar, "Doğu Çağatay Hanlığı'nın İlk Hükümdarı: Tuğluk Timur Han ve Dönemi Hakkında Bir İnceleme", 205.

¹⁰⁷ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 90.

¹⁰⁸ Çınar, "Doğu Çağatay Hanlığı'nın İlk Hükümdarı: Tuğluk Timur Han ve Dönemi Hakkında Bir İnceleme", 205.

¹⁰⁹ Nizameddin Şami, *Zafername*, çev. Necati Lugal, (Ankara: TTK Yayınları, 1987), 22.

¹¹⁰ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 92.

Maveraünnehir’e hâkim olmak için mücadele etmeyi bırakmamış bu konuda kendisinden ayrılan Emir Timur ve Emir Hüseyin ile hakimiyet mücadelesi vermiştir.

İlyas Hoca Han Maveräünnehir’e hâkim olmak için 22 Temmuz 1365 yılında Maveräünnehir ordusuyla karşı karşıya gelmiş Çamur Savaşı denilen savaşta galip gelmiştir.¹¹¹ İlyas Hoca Han bu savaşı kazandıktan sonra Maveräünnehir’i ele geçirmek adına ciddi bir varlık gösterememiş halkın direnişi ve salgın hastalıklar nedeniyle Maveräünnehir’i ele geçirememiştir. İlyas Hoca Han, Doğu Çağatay Hanlığı tahtında ikinci yılını doldurmadan Emir Kamerüddin tarafından suikasta uğrayarak öldürülmüştür.¹¹²

Tuğluk Timur Han zamanında Emir Bulacı vefat etmiş ve yerine küçük yaştaki oğlu Hundaydad getirilmişti. Emir Kamerüddin bu duruma itiraz etmiş lakin Tuğluk Timur tarafından sözleri dikkate alınmamıştır.

Emir Kamerüddin,han unvanı taşımamakla birlikte Doğu Çağatay Hanlığı’nın fiili yöneticisiydi. O hanlık üzerinde etkili bir naib ve emir olarak hareket etmiştir. Onun bu hareketi yıllardan beri süre gelen Cengiz Han soyundan olan kişilerin tahta çıkma geleneğini yok etmiştir. Bu hareket Moğol aristokrasisi tarafından hoş karşılanmasa da devlet yöneticileri onun düşmanlığından korktukları için bir şey yapamamışlar lakin halk Moğolistan’ı terk ederek Maveräünnehir bölgesine göç etmiştir. Emir Timur bu dönemde Maveräünnehir bölgesini ele geçirmiş ve Moğolistan’da yaşanan bu kargaşa ortamından yararlanmak istemiştir. O bu bölgeye birçok sefer düzenleyerek burada ağır tahribatlarda bulunmuş ve Emir Kamerüddin üzerine düzenlediği üçüncü seferinde onun karısı Buyan Ağa ve kızı Dilşad Ağa’yı da esir almış sonrasında ise Dilşad Ağa ile evlenmiştir.¹¹³

Emir Timur’un bu bölgede yaptığı tahribatlar neticesinde bölgede üretim durma noktasına gelmiş ve hanlık otoritesi çökmüştür. Tüm bunların neticesinde Emir Kamerüddin’in iktidarı sarsılmış ve 1390 yılında siyaset sahnesinden çekilmiştir. Emir Kamerüddin, İlyas Hoca Han’ı öldürdükten sonra hanedandan 18 şehzadeyi öldürerek kendisine rakip çıkmasını engellemeye çalışmış onun bu hareketi sonucunda birçok

¹¹¹ Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, çev. Osman Karatay, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2019), 196.

¹¹² Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Attila, Cengiz Han, Timur*, 397.

¹¹³ Çelik, *Yarkend Hanlığı’nın Siyasi Tarihi*, 93.

şehzade öldürülmüş lakin Tuğluk Timur Han'ın daha bebek yaşta sayılacak bir oğlu Emir Bulacı'nın oğlu Emir Hudaydad tarafından gizlenmiştir.¹¹⁴

Emir Hudaydad tarafından 24 yaşına kadar farklı şehirlerde saklanan şehzade Emir Kamerüddin ölünce Emir Hudaydad ona Hızır Hoca Han adını vererek tekrardan tarih sahnesine çıkarmıştır.¹¹⁵ “Hızır Hoca'nın Tuğluk Timur'un gizli oğlu olduğu yönündeki anlatım *Tarih-i Reşidi*'de geçmektedir, ancak bu bilgi tarihi doğruluğu tartışmalı, siyasi meşruiyet temelli bir rivayet niteliğindedir.

Doğu Çağatay Hanlığı tahtına geçen Hızır Hoca Han, Emir Timur ile barış anlaşması yapmış bu anlaşmanın neticesinde Emir Timur'un kızı Tevekkül Hanım (Küçük Hanım) ile evlenmiştir.¹¹⁶ Hızır Hoca'nın, Uygurların İslamiyet'i benimsemelerinde önemli katkıları olmuş ve bu durum Emir Timur'un ona sevgi beslemesine neden olmuştur.¹¹⁷ Hızır Hoca Han kendisinin tahta geçmesinde büyük yardımları dokunan Emir Hudaydad'ı ulusbeyi yapmış ve ayrıca ona bazı imtiyazlar vermiştir.¹¹⁸ Emir Hudaydad bu imtiyazların sonucunda hanlık içerisinde en güçlü kişi konumuna yükselmiştir. Hızır Hoca Han tahta geçtikten sonra hanlık otoritesini tekrardan güçlendirerek devlet işlerini düzene sokmuştur.

Hızır Hoca Han'ın 1399 yılında vefat etmesi üzerine oğulları Şem'i Cihan, Ali Oğlan, Muhammed Oğlan ve Şah Cihan hanlık tahtı için mücadeleye tutuşmuşlar onların bu hareketleri Emir Timur'un torunu İskender Sultan'ın üzerlerine sefer düzenlemesine sebep olmuştur. İskender Sultan'ın yaptığı sefer ile Aksu, Hoten ve Kuça gibi birçok Doğu Çağatay Hanedanlığı şehrini ele geçirmiştir.

Emir Timur'un 1405 yılında çıktığı Çin Seferi sırasında ölmesi üzerine Doğu Çağatay Hanlığı büyük bir tehditte kurtulmuş bulunmaktaydı. Bu dönemde Doğu Çağatay Hanlığı tahtında kardeşleri ile girdiği saltanat mücadelesini kazanan Şem'i Cihan oturmaktaydı. Şem'i Cihan Han, Emir Timur öldükten sonra asi Timurlu Devleri emirlerine destek vermiş ve Maveräünnehir bölgesine seferler düzenlemiştir. 1407 yılına

¹¹⁴ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 200.

¹¹⁵ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 214.

¹¹⁶ Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, 344.

¹¹⁷ Bilen Yılmaz, “Timurlu Devleti'nin Doğu Politikası ve Moğollarla İlişkiler”, *İran ve Turan Araştırmaları Dergisi*, 5/8 (2022): 49.

¹¹⁸ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 94.

gelindiğinde Çin’e elçi göndererek Timurlu Devleti’ne karşı kendisine ittifak arayışı içerisine girmiştir.¹¹⁹ Onun 1407 yılında vefatı üzerine Doğu Çağatay Hanlığı tahtına kardeşi Muhammed Oğlan oturmuştur.

Muhammed Han iktidarı ele geçirdikten sonra hanlık içerisinde güçlenene kadar Timurlu Devleti hükümdarı Şahruh’un himayesini kabul etmiş ancak güçlendikten sonra Maverâünnehir bölgesine seferler düzenlemeye başlamıştır. Muhammed Han’ın tahta geçmesinde Emir Hudaydad’ın etkisi büyük olmuştur o Hızır Hoca ve sonrasında altı hükümdarın tahta geçmesinde belirleyici unsur olmuştur.¹²⁰ Onun döneminde Sayram’a kadar olan Batı Moğolistan bölgesi Timurlu Devleti hakimiyetinden kurtarılarak Doğu Çağatay Hanlığı’na bağlanmıştır. Dindar bir Müslüman olan Muhammed Han zamanında Moğol boylarının birçoğu İslamiyet’i kabul ederek Müslüman olmuşlardı. Moğol boylarının İslamiyet’i kabul etmelerinde onun bu yöndeki sert tedbirleri etkileyici bir unsur olmuştur. Tarih-i Reşidi’nin yazarı Mirza Haydar Duğlat onun Moğollara İslam’ı benimsetmek için sert tedbirlere başvurduğunu hatta “Bir Moğol sarık takmazsa, kafasına at nalı çakılıyordu ve bu tür muameleler yaygındı” (Duğlat, 2019, s. 221) diyerek açıklamıştır.

Emir Hudaydad’ın oğlu Seyyid Ahmed Mirza bu dönemde Kaşgar’da valilik yapmaktaydı. Ahmed Mirza bu bölgede yöneticilik yaparken Timurlu Devleti içerisinde Şahruh ve İskender arasında savaş başlamış Şahruh’un oğlu Uluğ Beg, Ahmed Mirza’yı savaş konusunda danışmak üzere Semerkand’a çağırmıştır.¹²¹ Ahmed Mirza bu isteği yerine getirmemiş buna karşılık oğlunun Semerkand’a gönderilmesi istenmiş lakin o oğlunu da göndermemiştir. Onun bu hareketlerine karşılık Uluğ Beg Fergana bölgesine karşı sefer düzenlemiş Ahmed Mirza şehirlerde asker bırakıp dağlara çıkarak ondan kurtulabilmiş ancak Aksu ve Andican Uluğ Beg tarafından ele geçirilmiştir.

1415 yılına gelindiğinde Şahruh tarafından Ahmed Mirza’ya bir mektup gönderilmiş ve bağışlanacağı bildirilmiştir. Bunun üzerine Ahmed Mirza 1416 yılında Herat’a gelmiş burada Şahruh tarafından tutsak edilmiş onun Kaşgar’da yönetici olarak bıraktığı Ali Tugay ise Uluğ Beg ile iletişime geçerek ona sığındığını bildirmiş ve Kaşgar Uluğ Beg’e

¹¹⁹ Çelik, *Yarkend Hanlığı’nın Siyasi Tarihi*, 95.

¹²⁰ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 221.

¹²¹ Wilhelm Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, çev. İsmail Aka, (Ankara: TTK Yayınları, 1997), 77.

teslim edilmiştir.¹²² Böylece Muhammed Han zamanında Doğu Çağatay Hanlığı toprakları içerisinde yer alan Kaşgar, Timurlu Devleti'nin himayesi altına girmiştir.

Muhammed Han'ın ölümünden sonra Doğu Çağatay Hanlığı'nın başına kardeşi Şem'i Cihan'ın oğlu Nakş-i Cihan geçmiş ve onun saltanat süresi iki yıl sürmüştür. 1416 yılında tahta geçen Nakş-i Cihan 1418 yılında ortaya çıkan iç karışıklıkların sonucunda öldürülmüştür.¹²³

Nakş-i Cihan Han'ın öldürülmesiyle beraber bazı kaynaklarda Şir Muhammed Han'ın tahta çıktığını ve Veys Han'ın ona isyan ettiği yazılırken bazı kaynaklarda ise Nakş-i Cihan'dan sonra Veys Han'ın tahta geçtiğinden ve amcası Şir Muhammed'in ona isyan ettiğinden bahsedilmektedir.¹²⁴

Veys Han, Muhammed Han'ın torunu olup Şir Ali Han'ın oğludur. Babası Şir Ali Han'ın ölmesi üzerine amcası Şir Muhammed Han'ın hizmetinde bulunmuş ve bir süre sonra onun yanından ayrılmıştır.¹²⁵ Amcası ile iktidar mücadelesine giren Veys Han onun ölümüyle birlikte Doğu Çağatay Hanlığı tahtına oturmuştur. Veys Han amcası ile mücadele ederken elini güçlendirmek adına Timurlu Devleti'nin Türkistan valisi olan Emir Şeyh Nureddin ile görüşmeler gerçekleştirmiş ve bunun sonucunda onun kızı Devlet Sultan Sekenc ile evlenmiştir.¹²⁶ O tahta geçtiğinde Müslüman olmayan Kalmuklar ile mücadele etmiş lakin onlara sık sık yenilmesine rağmen onlarla mücadele etmekten vazgeçmemiştir. Veys Han'ın tahta oturmasıyla beraber hanlık Timurlu Devleti'nin baskısından kurtulmakla beraber tekrardan Doğu Türkistan coğrafyasında güçlenmeye başlamıştır.¹²⁷ O hanlığın başına geçtikten sonra hanlık içerisinde çok güçlü konumlara sahip kabilelerin gücünü kırarak hanlık otoritesini güçlendirmeye çalışmış hatta bu dönem içerisinde Duğlat kabilesinden olan emirlerin imtiyazları da azaltılmıştır. Yine bu

¹²² Barthol, *Uluğ Beg ve Zamanı*, 78.

¹²³ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 96.

¹²⁴ Bu konu hakkında Tarih-i Reşidi'de Nakş-i Cihan Han'ın hanlığından bahsedilmemekle beraber Muhammed Han'ın ölümünden sonra tahta oğlu Şir Muhammed Han'ın geçtiğinden bahsedilmekte olup Veys Han'ın amcası Şir Muhammed'in yanından ayrılarak onunla mücadeleye girdiğinden bahsedilmektedir. Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi adlı kitapta ise Muhammed Han'ın ölümünden sonra tahta Şir Muhammed Han'ın geçtiği bildirilmekte ve Moğolistan emirlerinin Şir Muhammed'i ona karşı han ilan etiklerinden bahsedilmektedir. Daha detaylı bilgi için bkz. Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 223. Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 96.

¹²⁵ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 224.

¹²⁶ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 228.

¹²⁷ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 97.

dönemde Hızır Hoca Han'ın Doğu Çağatay Hanlığı tahtına geçmesinde çok büyük etkisi olan ve o öldükten sonra hanlık tahtına oturan hanların tahtı ele geçirmesinde büyük yardımları dokunan hanlık içerisinde çok güçlü imtiyazlara sahip olan Emir Hudaydad ile de sorunlar yaşamış ve onu hacca gitmeye mecbur bırakarak hanlık içerisinde tek güç haline gelmiştir. Emir Hudaydad hacca gittikten sonra Medine şehrinde vefat etmiştir.¹²⁸

Veys Han'ın ölümünden sonra oğulları Yunus ve İsen Buka destekçileri taht mücadelesine girişmişler ve bu mücadeleden İsen Buka galip ayrılarak oğlu Çağatay Hanlığı tahtına oturmuştur.¹²⁹ Bu dönemde ağabeyi Yunus Han ise kaçarak Uluğ Beg'e sığınmıştır.¹³⁰ Yunus Han Timurlu Devleti'ne sığınarak burada uzun süre kalmış onun burada kaldığı süre boyunca onunla Şerefeddin Ali Yezdi ilgilenmiştir. O bu süre içerisinde Irak, İran, Arabistan gibi ülkelerde ikamet etmiş ve bundan dolayı bu ülkeler hakkında birçok bilgi edinmiş bunun neticesinde Yunus Usta adıyla herkes tarafından tanınmıştır.¹³¹

İsen Buka Han tahtı ele geçirdikten sonra kısa süre içerisinde tüm Moğolistan'a hâkim olmayı başarmıştır. Onun bu başarılarının ardında Duğlat kabilesinin önemli etkileri görülmektedir. Muhammed Han döneminde Timurlu Devleti idaresine giren Kaşgar bölgesi İsen Buka Han döneminde tekrardan hakimiyet altına alınarak Timurlu Devleti, Doğu Türkistan coğrafyasından çıkarılmıştır.¹³² İsen Buka Han bu dönemde Kaşgar'ın alınmasıyla yetinmemiş ve daha çok hareketler düzenleyerek Timurlu himayesinde bulunan Aksu, Sayram ve Taşkent üzerine yürümüş ve buralara yağma akınları gerçekleştirmiştir.

Bu dönemde Timurlu Devleti başına geçen Ebu Said Han Özbeklerin yarımalarıyla ülke durumunu düzeltmeye çalışmış ve Doğu Çağatay Hanlığı'na karşı harekete geçerek İsen Buka Han'ı Talas'ta mağlubiyete uğratmıştır. İsen Buka Han kendisini destekleyen beyler tarafından Doğu Çağatay Hanlığı tahtına çıkarılmış ağabeyinin ise kaçarak Uluğ Beg'e sığındığından yukarıda bahsetmiştik. İsen Buka Han hanlık içerisinde birkaç yıl sakin bir

¹²⁸ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 234.

¹²⁹ Zahirüddin Muhammed Babur, *Baburname*, çev. Reşit Rahmeti Arat, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1970), 14.

¹³⁰ Bathold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, 92.

¹³¹ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 98.

¹³² Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 98.

şekilde hüküm sürdükten sonra beyler ile arası bozulmuştur. O bu dönemde Timur adındaki bir bey ile dostluk kurmuş onların kurduğu bu dostluk diğer beyler tarafından kıskanılmıştır. Öfkelerini gizleyemeyen bu beyler İsen Buka Han'ın huzurunda Timur adlı bu beyi öldürmüşler ve bundan sonra beyler arasında parçalanma meydana gelmiştir.¹³³

Hanlık içerisinde meydana gelen bu parçalanmadan sonra beyler ayrı ayrı bölgelere dağılmış hatta bazıları Kalmukların idaresine girmiştir. İsen Buka Han hanlık içerisinde tekrardan düzeni sağladıktan sonra bu beylerin birçoğu geri gelip ona bağlılıklarını bildirmişlerdir. Hanlık içerisinde düzenin sağlanmasıyla beraber İsen Buka Han tekrardan Timur Devleti himayesinde bulunan bölgelere yağma akınları düzenlemeye başlamıştır. Timurlu Devleti hükümdarı Ebu Said Han onun bu hareketlerine karşılık çözümler aramaya başlamış ilk başlarda üzerine sefer düzenlemeyi düşünmüştür. Ancak sonrasında İsen Buka Han'ın üzerine sefer düzenlendiği esnada Moğolistan'ın ücra köşelerine kaçacağı düşünülmüş ve Timurlu ordusunun onu bu büyük coğrafya içerisinde onu takip edemeyeceği konusunda devlet emirleri ile hemfikir olmuşlardır.¹³⁴

Timurlu Devleti'ne karşı saldırılara devam eden İsen Buka Han'a karşı Ebu Said Han onunla kendisi uğraşmak istememiş ve zamanında iktidar mücadelesini kaybeden ağabeyi Yunus Han'ı çağırarak onu doğu Çağatay Hanlığı tahtını ele geçirmesi için teşvik etmiştir.¹³⁵ Timurlu hükümdarı Ebu Said Han'ın desteği ile tekrardan taht mücadelesine başlayan Yunus Han, İli vadisinde güç kazanmış kardeşi İsen Buka ise Aksu ve Turfan bölgesinde hükümdarlığa devam etmiştir. İli vadisinde hüküm süren Yunus Han bir süre sonra 1458 yılında Kaşgar üzerine yürümüş ancak kardeşi İsen Buka tarafından bozguna uğratılmıştır.¹³⁶ Yunus Han 1458 yılında meydana gelen savaşta kardeşine yenilmesinin ardından tekrardan Timurlu Devleti'ne sığınmıştır.

Yunus Han'ın yenilmesinde büyük yardımları olan Duğlat kabile reisi Seyyid Ali, İsen Buka Han'ın hanlığı müddetince ona sürekli olarak destek vermiş bunun karşılığında ise İsen Buka Han kız kardeşi Devlet Nigar Hanım'ı Seyyid Ali'nin oğlu Muhammed Haydar

¹³³ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 241.

¹³⁴ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 245.

¹³⁵ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 99.

¹³⁶ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Attila, Cengiz Han, Timur*, 430.

Mirza'ya eş olarak vermiştir.¹³⁷ Muhammed Haydar Mirza, Devlet Nigar Hanım ile evlenmesinin ardından Cengiz Han soyuna damat olmuştur.

İsen Buka Han döneminde gerçekleşen bir diğer önemli gelişme ise Özbek Canıbek ve Kerey Sultan'ın Özbeklerden ayrılarak İsen Buka'nın himayesine girmek istemeleridir. Kazak Hanlığı'nın kurucuları olan Kerey ve Canıbek, 15. yüzyıl ortalarında Şeybani otoritesine karşı çıkmış ve İsen Buka Han'a sığınmışlardır. İsen Buka Han bu iki hanı kabul etmiş ve onları Çu Nehri ve Kozbaşı bölgelerine yerleştirmiştir.¹³⁸ Özbeklerin bir kısmının İsen Buka tarafına geçmeleri onun da işine yaramış onları yukarıda söylediğimiz ve Timurlu Devleti ile tampon bölge olan yerlere yerleştirmiştir. 1457 yılında İsen Buka Han'a büyük hizmetleri dokunan Duğlat kabilesinin reisi Emir Seyyid Ali vefat etmiş ve yerine oğlu Mirza Saniz geçmiştir.¹³⁹

İsen Buka Han otuz üç yıllık bir saltanatın ardından 1462 yılında vefat etmiş ve Doğu Çağatay Hanlığı tahtına oğlu Dost Muhammed geçmiştir. Hanlık tahtına geçtiğinde daha yaşının 17 olarak belirtildiği Dost Muhammed, babası zamanında hanlık içerisinde büyük yararlılıklar gösteren Duğlat kabilesini kendisinden uzaklaştırmıştır. O hanlık tahtında yedi yıl hüküm sürmüş bu süre içerisinde Duğlat kabilesinin yönetiminde bulunan Yarkend ve Kaşgar'a saldırılar gerçekleştirmiş bunun sonucunda da bu kabile ile arası açılmıştır.¹⁴⁰ Duğlat beyleri, özellikle 13. yüzyıldan itibaren Kaşgar ve Yarkend çevresinde yarı özerk bir şekilde hüküm sürmüşlerdir. Emir Kamerüddin bu hanedanın en etkili temsilcisidir. Onun Duğlat kabilesine karşı böyle bir tutum içerisine girmesinin ardından Seyyid Ali'nin oğlu ve Cengiz Han soyuna damat olan Muhammed Haydar Mirza, Yunus Han'ın destekçileri arasında yer almaya başlamıştır. Onun Yunus Han tarafına geçmesinin en önemli sebebi yöneticiliğini yaptığı Kaşgar bölgesinin Dost Muhammed Han tarafından yağmalanmasıdır.

Dost Muhammed 1469 yılında ölmüş ve bu durumu değerlendirmek isteyen Yunus Han harekete geçerek Aksu şehrini ele geçirmiştir. Aksu'nun ele geçirilmesiyle Yunus Han, Doğu Türkistan bölgesinin en güçlü kişisi durumuna gelmiştir. Yunus Han'ın şehir

¹³⁷ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 100.

¹³⁸ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 100.

¹³⁹ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 252.

¹⁴⁰ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 253.

hayatına ilgisi yüzünden bazı beyler onun oğlu Kebek'i kaçırap Turfan bölgesinde Han ilan etmişlerdir.¹⁴¹

1472 yılında Kebek'i kaçırap han ilan edenler onu öldürmüşler ve kellesini Yunus Han'a göndermişlerdir.¹⁴² Onun öldürölmesinden sonra Yunus Han Doğu Çağatay Hanlığı'nın tek sahibi olmuştur. Bu dönemde Oyratlar Doğu Çağatay Hanlığı topraklarına saldırmış ve ilk savaşı Yunus Han kaybetmiştir. Yunus Han şehir hayatını sevdiği için göçebe hayatını terk etmek istemeyen Moğol beylerinin kışkırtmasıyla harekete geçen Timurly Devleti valisi Şeyh Cemalettin'e esir düşmüş ve buradan Duğlat beylerinden olan Emir Abulkuddüs sayesinde kurtulabilmiştir.¹⁴³

Yunus Han esaretten kurtulduktan sonra hem Timurly Devleti hem de Kazak hanlarının kendisine yönelik bir tehdit oluşturmamaları için her ikisi ile dostluk ilişkisi kurmaya çalışmıştır. Bunun neticesinde Timurly Ebu Said Han ile görüşmeler gerçekleştirerek üç kızını onun üç oğlu ile evlendirecektir.

Yunus Han'ın damatlarından olan Ömer Şey Mirza bu dönemde Taşkent üzerinde hak iddia edecek ve bunun sonucunda kardeşi Ahmed Mirza ile savaşmak zorunda kalacaktır. Kardeşinin saldırılarını durdurmakta yetersiz kalan Ömer Şeyh Mirza Yunus Han'ın yanına sığınmış onun bu hareketi neticesinde kardeşi Ahmed Mirza'da saldırıları durdurmuştur. Yunus Han'ın yardımları neticesinde Ömer Şeyh Mirza ona Ahsi, Margilan, Oş ve Sayram'ı vermiştir.¹⁴⁴ Sonrasında tekrardan karşı karşıya gelen Ömer Şeyh Mirza ve Ahmed Mirza tekrardan karşı karşıya gelmişler ancak aralarına Hoca Nasiredin Ubeydullah'ın girmesiyle sulh yapmışlardır. Bu anlaşmaya göre Taşkent'i Yunus Han almış Ömer Şeyh Mirza ve Ahmed Mirza da kendi şehirlerine dönmüşlerdir.

Yunus Han şehir hayatını benimsemiş olmasına rağmen o idare ettiği Doğu Çağatay Hanlığı içerisinde bulunan ve şehir hayatına karşın göçebe yaşamı savunan halkını kırmamış bunun doğrultusunda ölene kadar İli ve Yulduz bölgelerinde göçebe hayatı sürmeye razı olmuştur. O Taşkent'e yerleştiği sıralarda yaşı 80'e yaklaşmış bulunmaktaydı. Hayatının ilk dönemleri kardeşi İsen Buka ile mücadele etmekle geçmiş onun ölümünden sonra

¹⁴¹ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 255.

¹⁴² Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atiila, Cengiz Han, Timur*, 454.

¹⁴³ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 101.

¹⁴⁴ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 102.

tahta çıkan oğlu Dost Muhammed'in davranışları yüzünden tekrardan mücadeleye başlamış ve onun ölümü üzerine Doğu Çağatay Hanlığı tahtına oturmuştur. 17 yıllık hükümdarlığı sonrasında 1486 yılında Taşkent'e vefat etmiş ve buraya gömülmüştür.¹⁴⁵ Yunus Han'ın döneminin en önemli özelliği Timurlu Devleti şehzadelerini kendisine damat yaparak Doğu Türkistan ve Batı Türkistan arasındaki savaşları bu dönemde en aza indirgemesi olmuştur. Bunun yanında o iç karışıklıkları önlediği gibi şehir hakimlerinin de müstakil hareket etme alışkanlıklarını ortadan kaldırmıştı.¹⁴⁶ Yunus Han'ın ölümünden sonra başa oğlu Mahmud Han geçmiş ona karşı Ömer Şeyh Mirza ve Sultan Ahmed Mirza harekete geçmiş lakin bu girişimlerinde başarısız olmuşlardır. Bu dönemde Özbek Ebu'l Hayr Han'ın torunu olan Muhammed Şibani'nin taraf değiştirerek Mahmud Han'ın yanına geçmesi etkili olmuş. Mahmud Han ise Muhammed Şibani'ye kendisine olan hizmetleri karşılığında Türkistan şehri valiliğine atamıştır.¹⁴⁷ Mahmud Han'ın Muhammed Şibani'ye Türkistan valiliği görevini vermesi üzerine Kazak sultanları olan Canıbek ve Giray Mahmed Han'a karşı savaş açmışlar ve yapılan iki savaşı da kazanmışlardır.

Mahmud Han'ın şehir hayatını benimseyerek Taşkent'e yerleşmesi sonucu bazı Moğol beyleri Yunus Han'ın diğer oğlu Ahmed Han'dan kendilerini Moğolistan'a götürerek orada hanları olmasını istemişler o da bu teklifi kabul etmiştir.¹⁴⁸ Ahmed Han Moğolistan'da Kalmuklarla savaşmış ve onları yenilgiye uğratmıştır. Ahmed Han, Kalmukları yenilgiye uğratarak hakimiyetini bütün Moğolistan'a yaymış ve Altışehir hâkimi Mirza Saniz'in Oğlu Mirza Ebubekir ile komşu olmuştur. Ahmed Han, bu bölgeyi kendi hakimiyetine almak için harekete geçmiş bazı başarılar kazansa da seferden geri dönme kararı almıştır. Bu dönemde Kaşgarya hâkimi olan Mirza Ebubekir'in Said Han tarafından mağlup edilinceye kadar bu bölgenin insanlarına zalimce davrandığı, onlara ağır vergiler yüklediği ve bu sayede zenginliğinin aşırı bir şekilde arttığından bahsedilmektedir.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Grosusset, *Bozkır İmparatorluğu Attila, Cengiz Han, Timur*, 455.

¹⁴⁶ Mehmet Saray, *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi I-II* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2021), 62.

¹⁴⁷ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 103.

¹⁴⁸ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 104.

¹⁴⁹ Tekin Tuncer, Filiz Meltem, Erdem Uçar, Abdullah Oğuz, "Tarih-i Emîniye Transkripsiyon Aktarma ve İnceleme", (Yayımlanmamış BAP Projesi). 48.

1500 yılında Özbek Şibani Han Mahmud Han adına Semerkand ve Buhara'yı ele geçirmiş sonrasında kendi başına hareket etmeye başlamıştır. Ahmed Han ağabeyine yardım için Moğolistan'da en büyük oğlu Mansur Han'ı bırakarak yanına oğullarından Sultan Said ve Babacak Sultan'ı alarak Taşkent'e gitmiştir. Ağabeyi Mahmud Han ile Şibani Han'a karşı savaş hazırlıklarına başlamıştır. 1503 yılında gerçekleşen Ahsi Savaşı'nda Mahmud ve Ahmed Han'ın esir alınmasıyla Doğu Çağatay Hanlığı fiilen sona ermiştir. Bu olay, bölgede Şeybanî hâkimiyetinin başlangıcı olarak kabul edilir.¹⁵⁰ Mahmud ve Ahmed hanlar bu savaş sırasında esir alınmışlar sonrasında ise Şibani Han tarafından serbest bırakılmışlardır. Bu savaş sırasında 20.000 Moğol askeri Özbekler'in eline geçmiş bulunmaktaydı.

Ahsi Savaşı'ndan kısa bir süre sonra Ahmed Han ölmüş yerine en büyük oğlu Mansur başa geçmiştir. Mahmud Han bu dönemde yeğenleri Sultan Said ve Sultan Halil ile anlaşmazlığa düşmüş onlar karşısında başarılı olamayınca Fergana şehrine gitmeye karar vermiş ancak burada Muhammed Şibani Han onu çocuklarıyla Hocend suyunda boğdurmuştur.¹⁵¹

Amcasının ölmesinin ardından Moğolistan hâkimi Mansur Han Kırgızlara liderlik eden kardeşleri Sultan Halil ile Sultan Said üzerine harekete geçmiş ve onları mağlup etmiştir. Kardeşlerini mağlup ettikten sonra Mansur Han 1530 yılında Oyratları mağlup etmiş sonrasında Kazaklar ile mücadele içerisine girmiş lakin kaybetmiştir. Mansur Han'ın ölümünden sonra Doğu Çağatay Hanlığı gücünü daha da yitirmiş Mansur Han'dan sonra başa geçen hanlar Saidiye Hanlığı ile mücadelelere girişmişlerdir. Bu konular Saidiye Hanlığı bölümünde daha detaylı ele alınacaktır. Doğu Çağatay Hanlığı ise Cungan Hanlığı istilasına kadar ayakta kalmıştır.¹⁵²

¹⁵⁰ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 284.

¹⁵¹ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 285.

¹⁵² Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 108.

İKİNCİ BÖLÜM

SAİDİYE HANLIĞI

2.1. Said Han ve Hayatı

Said Han, Moğol İmparatorluğu'nun kurucusu Cengiz Han'ın en büyük ikinci oğlu Çağatay Han neslinden Yunus Han'ın torunu olup Sultan Ahmed Han'ın oğludur. Sultan Ahmed Han'ın çok sayıda çocuğu olduğu bilinmektedir, ancak Said Han'ın kaçınıcı sırada olduğu net değildir. Said Han büyük ihtimalle 1499-1500 civarında doğmuştur.¹⁵³ Biz Said Han ile ilgili ilk bilgiyi Özbek Han'ı Muhammed Şibani Han'a karşı amcası Sultan Mahmut'a yardım için babası Ahmet Han ile birlikte Taşkent'e gitmesi vesilesiyle öğrenmekteyiz. 1503 yılında Seyhun Nehri kıyısında yer alan Ahsi'de meydana gelen savaşta Doğu Çağatay Hanlığı ordusu Özbekler karşısında büyük bir yenilgi almıştır. Said Han'ın bu savaşta okla yaralandığına dair anlatımlar *Tarih-i Reşidi*'de yer almaktadır, ancak bu bilgi tarihi kesinlikten çok sembolik anlatı niteliği taşır.¹⁵⁴

Babası ve amcasıyla beraber Özbeklere esir düşen Said Han Ahsi valisi Şah Bayezid tarafından tutsak edilmiş 1504 yılında bu bölgeye sefer düzenleyen Şibani Han sayesinde kurtulmuştur. Said Han, Muhammed Şibani Han ile Semerkand'a gitmiş Şibani Han'ın Harezm seferine çıkmasını fırsat bilerek onun da yanından kaçmıştır.¹⁵⁵ Şibani Han'ın yanından kaçan Said Han amcası Sultan Mahmud Han'ın yanına gelmiştir. Han onun da uygulamalarını beğenmemiş olmalıdır ki amcasının yanından ayrılarak o dönemde

¹⁵³ Nuerdun Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sina Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2015), 13.

¹⁵⁴ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 295.

¹⁵⁵ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 114.

Kırgızlar'a yöneticilik yapan kardeşi Sultan Halil Sultan'ın yanına gitmek için Moğolistan'a doğru hareket etmiştir.¹⁵⁶

Said Han'ın amcası Sultan Mahmut Han onun yanından ayrılışını onaylamamış ve arkasından bir askeri birlik göndermiştir. Amcasının gönderdiği askerlerle çarpışan Said Han ağır yaralar almış bu yaraların yol açtığı nedenlerden ötürü birkaç yıl müddet ile sağ kolunu ve gözünü kullanmaktan mahrum kalmıştır.¹⁵⁷ Kardeşi Halil Sultan'ın yanına varmayı başaran Said Han 1508 yılına kadar kardeşinin yanında kalarak Kırgızlara serdarlık yapmıştır.¹⁵⁸ Amcaları Mahmud Han onları rahat bırakmayarak üzerlerine seferler düzenlemiş lakin Said Han ve Halil Sultan karşısında büyük bir yenilgi alarak Özbek Han'ı Şibani'ye sığınmış 1508 yılında Hocend Nehri'nde Şibani Han tarafından boğdurularak öldürülmüştür.¹⁵⁹

Mahmud Han'ın Şibani Han tarafından öldürülmesinden sonra Doğu Çağatay Hanlığı tahtına Said Han'ın ağabeyi olan Mansur Han geçmiştir. O da kardeşlerini rahat bırakmamış ve üzerlerine sefer düzenlemiştir. Çarun Çak adı verilen yerde yapılan savaşta Said Han ve Halil Sultan ağabeyleri Mansur Han karşısında yenilgiye uğramışlardır.¹⁶⁰ Halil Sultan bir zamanlar amcası Mahmud Han'ın yaptığını yaparak Şibani Han'a sığınmış lakin o da amcası ile aynı kaderi paylaşarak Şibani Han'ın kuzeni Sultan Canıbek tarafından Ahsi Nehri'nde boğdurularak öldürülmüştür.¹⁶¹

Bu savaşta Said Han'da geri çekilmiş ve ortalık sakinleşinceye kadar Narin bölgesinde kalmıştır. Said Han bir müddetten beri yanında bulunan Hoca Ali Bahadır'ın yönlendirmesi ile etrafına bir grup insan toplamış ama bu sefer de Mirza Ebubekir'in ordusunun hücumuna maruz kalmıştır. Ardı ardına iki mağlubiyet alan Said Han yönünü Andican'a dönmüş ama buraya vardığında şehrin valisi Atalık Hoca Ali Bahadır¹⁶² tarafından tutsak edilmiş ve Özbek Canıbek Han'a haber göndermiştir.¹⁶³ Bu sıralarda Canıbek Han atından düşerek akıl sağlığını yitirmiş bulunmaktaydı. Ona Said Han'ın

¹⁵⁶ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 296.

¹⁵⁷ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 114.

¹⁵⁸ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 13.

¹⁵⁹ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 115.

¹⁶⁰ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 296.

¹⁶¹ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 115.

¹⁶² Şibani Han'ın güvendiği adamlardan birisi olan Atalık Hoca Ali Bahadır ve Said Han'ın hizmetinde bulunan Hoca Ali Bahadır ile karıştırılmamalıdır.

¹⁶³ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 115.

yakalandığı haberi gelince o Mirza Haydar Duğlat'ın ifadesine göre şu şekilde cevap vermişti; “*Ben bir adamın kanını dökmeye kalkışacak kadar cellat değilim*” diyerek Atalık Hoca Ali Bahadır'a bir mektup yazılmasını emretti ve ekledi; “*Gelen Mogul Sultanı bizim zindanımıza atılmadı. Onun canını alsaydım bu şeriatın hükümlerine uygun bir hareket olmazdı. İsteddiği yere çekip gitmesi için ona merhamet ve emniyet sofralarını açmak bana yakışır.*”¹⁶⁴ Atalık Hoca Ali Bahadır'a Canıbek Han'ın emri ulaşınca o da Said Han'ı serbest bırakma kararı almıştır.

Bu fırsatı değerlendiren Said Han, Kasım 1508 tarihinde kuzeni olan Babür Şah'ın yanına gitmiştir.¹⁶⁵ Babür ile Said Han, Yunus Han'ın torunları olup birinci dereceden kuzenlerdir.¹⁶⁶ Kuzeni Babür Şah'ın yanına ulaşan Said Han, 1508 yılından 1510 yılına kadar Babür'ün¹⁶⁷ yanında kalarak fırsat kollamaya başlamıştır. Bu dönemde üç defa şeyhlerini kaybeden ve ağır darbeler alan Safeviler henüz küçük yaşta olan İsmail'e bağlanmakta tereddüt göstermemişler ve onunla beraber Erdebil'e gelmişlerdir. Burada mukavemet ile karşılaşan İsmail Anadolu'ya yönelmiş ve Erzincan'da Ustacalu (Ustacalu) Türkmenleri onu büyük bir coşku ile karşılamışlardı. Osmanlı Devleti'nin bölgede sert tedbirler almasından dolayı bir süre Erzincan'da kalan İsmail, Tebriz'e yönelmiştir.¹⁶⁸ Bu doğrultuda ilk başta Şirvanşahlar'ın üzerine harekete geçilerek Şirvanşah Ferruh Yesar Mağlup edilmiş, Akkoyunlu Sultan'ı Elvend'te Şerur yakınlarında ağır bir mağlubiyete uğratılmıştır. Bu iki savaş sonucunda İsmail, Tebriz'e giderek burada tahta oturmuştur. Şah İsmail, Safevi tahtına oturduktan sonra Şibanilerin (Şeybani) idaresindeki Horasan'ı hakimiyet altına alınmış ve yönünü Anadolu'ya dönmüştür.¹⁶⁹ Horasan'ın Sefevi yönetimine geçmesiyle beraber bölgede Safevi ve Şeybani çatışması başlamış Safeviler Timurluların verasetini dile getirerek Şeybanilere karşı çıkmışlardır.

¹⁶⁴ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 395.

¹⁶⁵ Ainiding, “Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme”, 13.

¹⁶⁶ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 116.

¹⁶⁷ Babür bu olaydan kendi yazmış olduğu ve genel olarak hatıratlarını içeren kitabı Babürname'de bahsetmektedir. Daha detaylı bilgi için bkz. Zahirüddin Muhammed Babur, *Baburname*, çev. Reşit Rahmeti Arat, (İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi, 1970), 315-316.

¹⁶⁸ Feridun Emecen, “Osmanlı Devleti'nin Şark Meselesinin Ortaya Çıkışı: İlk Münasebetler ve İç Yansımaları”, içinde *Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu*, (Ankara: 2003, 38-39.

¹⁶⁹ Abdulkadir Macit, “Şeybaniler ile Safevilerin Kuruluş Dönemi (1500-1524) Rekabetlerin Meydana Getirdiği Jeopolitik Parçalanma”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/2 (2024): 671.

Said Han'ın beklediği fırsat Özbek Han'ı Şibani Han ve Şah İsmail'in 2 Aralık 1510 yılında birbirleriyle savaşmalarından sonra doğacaktır. Şah İsmail'in batı topraklarıyla meşgul olmasını değerlendiren Özbekler Horasan'ı ele geçirerek hakimiyet sahalarını Kirman'a doğru yaymaya çalışmışlar bunun sunucunda Şah İsmail Horasan üzerine yürüyerek Özbekleri ağır bir yenilgiye uğratmıştır.¹⁷⁰ 1510 yılında Özbekler ve Safeviler arasında gerçekleşen Merv savaşında Özbekler, Safeviler karşısında ağır bir mağlubiyet almış ve bu savaşta Özbek Han'ı Muhammed Şibani Han hayatını kaybetmiştir.¹⁷¹ Şah İsmail Özbek Han'ı Muhammed Şibani Han'ın başını kestirerek Osmanlı Devleti Sultanı II. Bayezid'e göndermiştir.¹⁷²

1503 yılında gerçekleşen Ahsi Savaşı'ndan sonra Bazı Moğol askerleri Şibani Han'ın hizmetine girmişlerdi.¹⁷³ 1510 yılında vuku bulan ve Özbeklerin mağlubiyeti ile sonuçlanan Merv savaşından sonra bu Moğol askerleri Seyyid Muhammed Mirza komutasında Kunduz'a çekilmişlerdir

1511 yılına gelindiğinde Özbeklerin ileri gelenleri bundan sonra ne yapacaklarını kararlaştırmak için Semerkand'da bir araya gelmişler ve bu toplantıya Moğol ordusunun başında bulunan Seyyid Muhammed Mirza'da katılmıştı. Yapılan görüşmede Seyyid Muhammed Mirza komutasındaki Moğolların öldürülmesine yönelik karar alınmışsa da Canıbek Han buna yanaşmayarak Moğol ordusunu yine Seyyid Muhammed Mirza komutasında Andican'a göndermiştir.¹⁷⁴ Canıbek Han'ın akıl sağlığını yitirdiğinden dolayı verdiği karardan kuşkulu olan Seyyid Muhammed Mirza hızla hareket ederek Andican'a doğru yola koyulmuş ve buraya ulaştığında Özbeklere karşı bir isyan tertip ederek bu bölgede bulunan tüm Özbekleri Andican'dan sürmüştür.¹⁷⁵ Bu dönemde Özbekler üzerinde bulunan baskılardan dolayı Seyyid Muhammed Mirza'ya karşı bir şey yapamamışlardır. Bölgenin ele geçirilmesiyle beraber bazı beyler Babür'e haber göndermişler lakin o bu bölge ile ilgilenememiştir.

¹⁷⁰ Tufan Gündüz, "Safeviler", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35:452.

¹⁷¹ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 116.

¹⁷² Gündüz, "Safeviler", 452.

¹⁷³ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 117.

¹⁷⁴ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 414.

¹⁷⁵ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 117.

Bu gelişmenin ardından Seyyid Muhammed Mirza ve orduda bulunan bazı Moğol ileri gelenleri Said Han'a bir haber göndererek ondan başlarına geçmesini istemiş hatta bu uğurda Said Han'ın kuzeni olan ve yaklaşık iki buçuk yıldır yanında kaldığı Babür'ü de ortadan kaldıracabileceklerini Said Han'a bildirmişlerdir.¹⁷⁶ Seyyid Muhammed Mirza'nın Babür'ü öldürmeyi teklif ettiği yönündeki iddia *Tarih-i Reşidi*'de üstü kapalı biçimde yer alsa da modern kaynaklar bu bilgiyi temkinli ve spekülatif olarak değerlendirmektedir. Said Han kuzeni Babür'ün öldürülmesini kesinlikle kabul etmemiş lakin teklifi de geri çevirmemiş ve Babür'den izin alarak Andican'a doğru yola koyulmuştur. Said Han Andican'a geldiğine Seyyid Muhammed Mirza ve Moğol ileri gelenlerinin bir kısmı ile karşılanmış onu karşılamaya gelen beyler atının dizginini öperek ona biat etmişlerdir.¹⁷⁷

2.2. Saidiye (Yarkend) Hanlığı'nın Kuruluşu

Said Han, Özbeklerin Merv yenilgisi sonrası güç kaybetmesinden faydalanarak 1512 yılı başlarında Andican'a gelmiş Seyyid Muhammed Mirza'yı da kendisine *ulusbeyi* yaparak burada bulunan Moğolların hanlığını üstlenerek Özbeklerle mücadeleye girişmiştir.¹⁷⁸ Said Han'ın Andican'a gelerek buradaki Moğolların hanlığını üstlenmesi Özbekler tarafından bir tehdit olarak görülmüş ve Canibek Han, Ubeydullah Han ve Süyüncük Han komutasında bir Özbek ordusu Andican'a doğru ilerlemeye başlamıştır. Özbek ordusunun Andica'a doğru yola çıktığını öğrenen o dönemin Kaşgarya hâkimi Mirza Ebubekir'de bu fırsatı değerlendirmek için harekete geçmiş Said Han'ın ordusu iki ateş arasında kalmıştır.

Said Han'ın yanında bulunan emirler Özbeklerin kendilerinden kalabalık olduğunu bu yüzden Mirza Ebubekir üzerine yürümenin daha doğru bir hareket olacağını Said Han'a bildirdiler. Bu kararı onaylayan Said Han, 1.500 kişilik bir kuvvetle Ebubekir Mirza'nın 20.000 kişiden oluşan ordusu üzerine yürümüş ve Tutluk denilen mevkide kendisinden kat ve kat büyük olan bu orduyu yenmeyi başarmıştır.¹⁷⁹ Said Han'ın Mirza Ebubekir kuvvetleri ile yaptığı çatışmada daha az sayıda askerle başarı sağladığı aktarılır; ancak

¹⁷⁶ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 415.

¹⁷⁷ Jean Paul Roux, *Babur Büyük Moğolların Tarihi*, çev. Lale Arslan-Özcan, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008), 279.

¹⁷⁸ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 13.

¹⁷⁹ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 118.

“1500 ve 20.000” gibi kesin oranlar abartılıdır ve eleştirel yaklaşımla değerlendirilmelidir.

Mirza Ebubekir’in ordusundan yaklaşık 3.000 kişi esir edilmişti, esir edilenlerin bağışlanması için *ulusbeyi* Seyyid Muhammed Mirza, Han’a şu açıklamayı yaptı;

Bu zafer için Allah’a hamd ve şükür borcumuz var. Ben Kaşgar’ın da aynı kolaylıkla elimize geçeceğini umuyorum fakat intikam haklarına uygun olarak katledilmelerine izin verilen bu esirlerin hepsi Kaşgar memleketinin yerlileridir. Eğer onların canını burada bağışlamazsan, orada bir katliam yapmış gibi olursun. Bu davranışının sonunda nadim ve pişman olacaksın. Eğer haşmetmeap han bu kalan adamları bağışlar ve ganimetteki payım olarak bana devrederse, kendisinin bu dünyadaki ve ahiretteki mükafatı bu merhametinden dolayı kat ve kat fazla olacaktır.¹⁸⁰

Seyyid Muhammed Mirza’nın yönlendirmelerini uygun bulan Said Han tüm esirleri serbest bırakmıştır.

Bu arada Babür Şah’ta fırsattan istifade ederek 1511 yılında Özbekler üzerine yürümüş onlardan Hisar bölgesini alarak Ekim 1511’de Semerkand’a girmiştir.¹⁸¹ Babür Şah ve Said Han bu zaferlerden sonra Semerkand ve Andican’ın hâkimi haline geldiler. Babür Semerkand’a girdikten sonra Maveraünnehir’in önde gelen bilgili adamları onun Şah İsmail’e bağlılığına hiddetlenmişlerdi.¹⁸² Babür’ün Safevîler ile ilişkisi, Semerkand’daki Sünni çevrelerde tepkiye neden olmuş ve onun yerel meşruiyetini zayıflatmıştır. Bu durum, Osmanlı-Safevî kutuplaşması bağlamında da önemlidir. Bu sırada Özbek hanlarından Ubeydullah harekete geçmiş ve 1512 yılında *Tarih-i Reşidi*’nin yazarı Mirza Haydar Duğlat’ın *Kul-i Melik* olarak belirttiği bölgede Babür Şah ve ordusu karşı karşıya gelmiştir.¹⁸³ Özbek ordusunun başında bulunan Ubeydullah Sultan kendinden sayıca üstün olan Babür Şah’ın ordusunu mağlup ederek onu Hisar’a çekilmeye mecbur bırakmıştır.¹⁸⁴ Özbekler aldıkları bu zaferden sonra Semerkand’ı tekrar ele geçirmişlerdir.

¹⁸⁰ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 423-425.

¹⁸¹ Çelik, *Yarkend Hanlığı’nın Siyasi Tarihi*, 118.

¹⁸² Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 433.

¹⁸³ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 434.

¹⁸⁴ Mualla Uydu Yücel, “Ubeydullah Han”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 42:22.

Babür'ün zor durumda kalmasından dolayı Şah İsmail Mir Necm komutasında 60.000 kişilik bir orduyu ona yardıma göndermiştir.¹⁸⁵ Tekrar harekete geçen Babür, Karşı kalesini kuşatmış ve burayı ele geçirmiştir. Zamanında Çağatay Han'ı Kebek tarafından inşa ettirilen Karşı kalesi ele geçirildikten sonra Babür'e yardıma gelen Mir Necm, Canıbek idaresinde bulunan Gicduvan (Gacdavan) kalesine yürümüştür. Kuşatma devam ederken Mir Necm'in idare ettiği orduda zahire kıtlığı baş göstermiş ve kış mevsimi de yaklaşmıştır. Babür'ün geri geçilmesine yönelik uyarılarını dikkate almayan Mir Necm, Ubeydullah Sultan'ın Özbek beylerinden yardım alarak topladığı ordu karşısında büyük bir mağlubiyet almıştır.¹⁸⁶ Bu zaferle birlikte Maveräünnehir bölgesinde üstünlük Özbeklerin eline geçmiş Babür ise Kabil'e dönmek zorunda kalmıştır.

Gicduvan Savaşı meydana gelmeden kısa bir süre önce Said Han'da Özbeklerin bu zor durumundan istifade ederek onlar ile bazı çatışmalara girmiş lakin bir başarı elde edememiştir.¹⁸⁷ Said Han'ın Özbekler üzerine harekete geçmesinden dolayı Süyünç Han Andican üzerine harekete geçmiş ancak Said Han'ın aldığı tedbirlerden dolayı geri dönmek zorunda kalmıştır.¹⁸⁸

1514 Mayıs'ı içerisinde Özbekler Süyüncük Han komutasında tekrardan Andican üzerine yürümüşlerdir. Said Han, Özbeklerin üzerine geldiği haberini alınca bir kurultay toplamış ve bu konu hakkında emirlerinin fikirlerini almıştır. Toplanan kurultayda ulusbeyi Seyyid Muhammed Mirza özetle şu açıklamayı yapmıştır;

*Ne bizim sayımız Şeybanilerle (Özbeklerle) başa çıkmaya yeterlidir ne de silahımız onlarınkine denktir ve diğer bir gerçek göz önüne alınmalıdır: Ebubekir Mirza ordusunun karşısında yaralı bir şahin gibidir, eğer onun vilayetine girersek ve eğer o yürekli davranırsa belki tekrar savaşa çağıracaktır ve onunla savaşmak Özbeklerle savaşmaya kıyasla kolay bir iş olacaktır. Aslında korkacak az kazanacak çok şey vardır.*¹⁸⁹

¹⁸⁵ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 435.

¹⁸⁶ Abdulkadir Macit, “Şeybaniler ile Babürlülere Rekabetinin (1500-1599) Meydana Getirdiği Jeo-Politik Parçalanma”, *Kadim Akademi Dergisi*, 8/1 (2024): 41.

¹⁸⁷ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 120.

¹⁸⁸ Said Han, Süyünç Han'ın üzerine geldiğini öğrenince Seyyid Muhammed Mirza'nın Andican kalesini tahkim etmesine, Mir Guri Barlas'ın Ahşi'yi savunmasına ve Mir Daim Ali'nin Marginan kalesini savunmasına karar vermiş ve kendisi ordusunun geri kalanıyla beraber Andican'ın kuzeyindeki tepelere çekilmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz, Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 445.

¹⁸⁹ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 458-459.

Seyyid Muhammed Mirza daha önceden Mirza Ebubekir ile yapılan ve Said Han'ın zaferi ile sonuçlanan Tutluk Savaşı'nı da hatırlatmış ve tüm kuvvetlerin Kaşgar'ın fethine yöneltilmesini tavsiye etmiştir.

Said Han ve toplantıda bulunan beyler bu görüşü desteklemişler ve Özbek ordusunun Fergana'ya gelmesinden önce Moğolistan yoluyla Kaşgar'a doğru hareket etmişlerdir.¹⁹⁰ Said Han'ın Kaşgar Seferi sırasında ordusunun 4700 kişiye düştüğü *Tarih-i Reşidi*'de aktarılmıştır; ancak bu tür sayılar tarihi anlatımlarda sembolik anlam taşıyabilir.¹⁹¹

O dönemde Said Han'ın yanında bulunan ve Seyyid Muhammed Mirza'nın yeğeni olan Mirza Haydar Duğlat eseri *Tarih-i Reşidi*'de Said Han'ın yanında yer alan kabileler hakkında da bilgi vermiştir. Said Han'ın ordusunda Duğlatların yanı sıra Itarcı, Kuncı Begcik gibi diğer Moğol ve Türk boylarından da kuvvetler yer almıştır. Ancak bu boylar Duğlat'ın alt grupları değildir. Bu boylar arasında Seyyid Muhammed Mirza ve Mirza Haydar Duğlat'ın da mensup olduğu Duğlat kabilesi başta gelmekteydi. Diğer kabilelerin adları şu şekildedir; *Duhtuy, Barlas, Barki, Ordabegi, Itarcı, Kuncı, Çuras, Begcik, Bayrın, Karluk, Merkit, Şunkarcı* gibi kabilelerin komutanları ve Horasanlı Uygurlar da vardı.¹⁹²

Said Han'ın üzerine geleceğini öğrenen Mirza Ebubekir Kaşgar ve Yengi Hisar kalelerine asker, yiyecek ve silah depolayarak kendisi de Yarkend'e konuşlanmıştır. Said Han önce Yengi Hisar'a saldırmış ardından Kaşgar'a yönelmiştir.

2.3. Yengi Hisar Kalesinin Ele Geçirilmesi

Aslında Yengi Hisar kalesinin alınması Kaşgar ve Yarkend'in alınmasının önünü açacaktır. Yengi Hisar kalesini muhasara altına alan Said Han'a kaleden zaman zaman mukavemet gösterildiği anlaşılmaktadır. Han kuşatma devam ederken yanında bulunan beylerden olan Muhammed Kırgız'ı Mirza Ebubekir hakkında bilgi toplaması için Yarkend üzerine göndermiştir.¹⁹³

¹⁹⁰ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 122.

¹⁹¹ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 478.

¹⁹² Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 479-483.

¹⁹³ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 123.

Muhammed Kırğız, Yarkend'e yakın konumda olan Arslan Bağı denilen yeri yağmalamış ve bu sırada Mirza Ebubekir'in sıradan halka silah vererek ordusuna aldığını görmüş dolayısıyla nitelikli askerlerden mahrum olduğunu Said Han'a bildirmiştir.¹⁹⁴ Bu haberin alınması üzerine Han, Yengi Hisar kalesindeki kuşatmayı kaldırarak Yarkend üzerine yürümek istemiş ama orduda bulunan bir grup asker Said Han'dan ayrılmak istemişlerdir. Said Han bunu öğrendiğinde bazı kişiler ordudan ayrılmış bulunmaktaydı. Han daha ordudan ayrılmayanların yanına giderek onları tekrardan ikna etmiştir. Bu gelişme neticesinde Yarkend üzerine yürümekten vazgeçilmiş ve Yengi Hisar kuşatmasına dönülme kararı alınmıştır.

Bu sırada Kaşgar kalesinde bulunan askerler Yengi Hisar kalesinde bulunan ve Kaşgar şehri ahalisinden olan askerlerin kendilerine gönderilmelerini istemişler ve Yengi Hisar yönetimi Said Han'ın kendilerine zorluk çıkarmayacağını düşünerek bu teklifi kabul etmişlerdir.¹⁹⁵ Yengi Hisar'daki bazı Kaşgar askerlerinin kaleden ayrıldığı *Tarih-i Reşîdî*'de aktarılır; ancak bu ayrılışın nedeni ve yöntemi belirsizdir. Firar mı, sevk mi olduğu net değildir. Yengi Hisar kalesinin Kaşgar askerlerini göndermeleri üzerine kaledeki asker sayısı azalmıştır. Bu sırada Said Han Yarkend üzerine yürümekten vazgeçmiş ve tekrardan Yengi Hisar kalesine doğru harekete geçmişti. Yengi Hisar kalesinden ayrılan Kaşgarlı askerler tekrardan Yengi Hisar üzerine dönmekte olan Said Han'ın ordusu ile karşılaşmışlar ve mağlup olmuşlardır.

Yengi Hisar kuşatmasında duvarların lağım yöntemiyle zayıflatıldığı ihtimali kaynaklarda ima edilir; ancak açık teknik tarif verilmemektedir. Bu sırada Said Han, Mirza Ebubekir'in ani bir baskınına uğramamak için yanında bulunan beylerden Ali Bahadır'ı Mirza Ebubekir'in hareketlerini gözetlemesi için Yarkend yakınlarına göndermiştir.¹⁹⁶ Aynı şeyi Mirza Ebubekir'de düşünmüş olmalıdır ki o da Pir Ali Beg komutasında yüz kişiyi Said Han'ın hareketlerini gözetlemesi için Yengi Hisar yakınlarına göndermiştir. Gönderilen bu iki birlik Kızıl adı verilen mevki de karşı karşıya

¹⁹⁴ Duğlat, *Tarih-i Reşîdî*, 489.

¹⁹⁵ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 124.

¹⁹⁶ Duğlat, *Tarih-i Reşîdî*, 489.

gelmişler ve yapılan çarpışmayı Pir Ali Beg kaybetmiş bu çarpışmada Yengi Hisar kalesinin komutanı Emin Daruga'nın oğlu Alike'da ele geçirilmiştir.¹⁹⁷

Esir edilen Alike, Mirza Ebubekir'in bir ordu toplayıp Said Han üzerine yürümeye hazırlandığını söylemiş, Said Han bu bilgilere temkinli yaklaşmış, doğrudan harekete geçmeden önce teyit arayışında olmuştur. Han esir edilen başka birinden de aynı sözleri işitince Han'ın yanında bulunan beyler kuşatmanın kaldırılarak Mirza Ebubekir ile savaşmanın daha doğru bildirmişler lakin Han bu teklifi kabul etmeyerek kuşatmayı sürdürme kararı almıştır.¹⁹⁸ Said Han, Ebubekir'in saldırı ihtimalinden haberdardı; ancak kuşatma sürecini sürdürmeyi stratejik öncelik olarak görmeyi tercih etti. Taarruzlara dayanamayan Yengi Hisar kalesi komutanı Emin Daruga bir gün sonra teslim olmak zorunda kalmış, Yengi Hisar'ın alınması ardından Kaşgar kuşatması başlatılmış, sonrasında Yarkend'e yönelinmiştir. Yengi Hisar'ın alınmasıyla beraber Kaşgar ve Yarkend'in fetihlerinin önünü açılmıştır.¹⁹⁹

2.4. Kaşgar ve Yarkend'in Ele Geçirilmesi

Yengi Hisar kalesi alındıktan sonra Said Han, Kaşgar üzerine yürüme kararı almıştır.²⁰⁰ Kaşgar kalesindeki komutan ve askerler Yengi Hisar kalesinin düştüğü haberini alınca kaleyi terk ederek kaçmışlardır. Mirza Ebubekir, Yengi Hisar kalesi düşmeden önce Said Han'ın üzerine yürüme kararı almış ve Yengi Hisar'a yardım için yola koyulmuştu. 60.000 kişiden oluşan büyük bir ordu ile Said Han üzerine yürümüştür. Mirza Ebubekir, Said Han'a karşı kalabalık bir orduyla harekete geçtiği *Tarih-i Reşîdî*'de aktarılır. Ancak "60.000 kişilik ordu" ifadesi açık bir kaynak desteği olmaksızın ihtiyatla kullanılmalıdır. Mirza Ebubekir yolda Yengi Hisar kalesinin düştüğünü ve bu kale düşünce Kaşgar'da bulunan komutan ve askerlerin moral bozukluğu ve lojistik yetersizliklerden dolayı şehri terk ettiğini öğrenmesi üzerine geri Yarkend'e çekilmiştir. Burada kısa süreli bir direniş hazırlığı yapmış; ardından oğlunu geride bırakarak Hoten'e kaçmıştır.²⁰¹

¹⁹⁷ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*. 124-125.

¹⁹⁸ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 125.

¹⁹⁹ Abdullah Oğuz, "Şarki Türkistan Tarihi: Metin Tenkidi, Türkiye Türkçesi ve İnceleme" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2020), 305.

²⁰⁰ Duğlat, *Tarih-i Reşîdî*, 500.

²⁰¹ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 125.

Said Han'a Mirza Ebubekir'in Yarkend'i oğlu Cihangir Mirza'ya bırakarak değerli eşyaları yanına alıp Hoten'e çekildiği bilgisi gelmişti. Han bunu duyunca hızla Yarkend üzerine yürümüş ve yolda Cihangir Mirza'nın da şehri terk ederek kaçtığı haberi gelmiştir.²⁰² Hoca Ali Bahadır önden giderek Yarkend'e girmiş ardından Said Han'da 13 Eylül 1514 yılında şehre girmiş ve burayı kendisine başkent edinerek hanlık tahtına oturmuştur.²⁰³ Said Han 1514 yılında tahta çıkmış, 1533-1534'te hayatını kaybederek yaklaşık 19 yıl boyunca Saidiye Hanlığı'nı yönetmiştir.²⁰⁴

2.5. Said Han'ın Hanlık Dönemi

Saidiye Hanlığı 13 Eylül 1514 yılında Said Han tarafından Kaşgar ve Yarkend şehirlerinin ele geçirilmesi ile kurulmuştur. Hanlık kurucusunun adından dolayı *Saidiye* adı ile anılmış olsa da bazen Yarkend Hanlığı ve Kaşgar Hanlığı adı ile de karşımıza çıkmaktadır. Modern literatürde coğrafi konuma atıfla bazen “Yarkend Hanlığı” şeklinde anılsa da “Kaşgar Hanlığı” ifadesi de kullanılmış ancak Kaşgar Hanlığı esasen 19. yüzyılda Yakub Beg'in kurduğu yapı için kullanılmaktadır. Hanlık zaman zaman kaynaklarda hakimiyetine aldığı büyük şehirlerin isimleri ile de anılmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken husus 19. yüzyılda Yakub Beg'in kurduğu devlet halk arasında *Kaşgar Hanlığı*²⁰⁵ olarak anıldığı için bu yapı bazen daha önceki Saidiye Hanlığı ile karıştırılabilmektedir.”

Yarkend'in fethinden sonra Emir Daim Ali ve Beg Muhammed komutasında bir birlik Hoten'e gönderilmiştir; bu birlik bölge halkını itaate davet etmek ve idarî düzenlemeler yapmakla görevlendirilmiştir. Mirza Ebubekir'in kaçmasından sonra onu takip etmek üzere bazı beyler görevlendirilmiştir; bazı rivayetlerde bu sayının dokuz olduğu ifade edilmektedir.²⁰⁶

Bu dokuz bey içerisinde buluna Emir Daim Ali ve Beg Muhammed, Hoten'de kalarak burada şehrin idaresi ve halkın yönetimiyle meşgul olmuşlar Hoten'de kalan beylerin

²⁰² Coşkun Kumru, “Muhammed Sadık Kaşgari'nin Tezkire-i Hâcegan Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2016), 11.

²⁰³ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 500.

²⁰⁴ Ainiding, “Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme”, 14.

²⁰⁵ Yakub Beg tarafından 1864 yılında kurulmuş olan Kaşgar Hanlığı hakkında daha fazla bilgi edinmek için bkz. *Yakub Bey ve Kaşgar Hanlığı*, 2023.

²⁰⁶ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 500.

dışında bir grup bey, Mirza Ebubekir'in Karangu Tag yönüne gittiği bilgisini alınca bu istikamete hareket etmiştir. Ancak Mirza Ebubekir'in Karangu Tag'dan ayrılarak Tibet sınırlarına ya da daha uzak dağlık bölgelere çekildiği aktarılmaktadır.²⁰⁷

Sultan Said Han Yarkend'de işleri yoluna koyduktan sonra ulusbeyi olan Seyyid Muhammed Mirza'yı Sancu bölgesinde bulunan yeğeni Cihangir Mirza'yı yakalaması için görevlendirmiştir.²⁰⁸ Burada belirtmek gereklidir ki Mirza Ebubekir, Seyyid Muhammed Mirza'nın kardeşi olup Tarih-i Reşidi'nin yazarı Mirza Haydar Duğlat'ın da amcasıdır. Seyyid Muhammed Mirza Sancu'ya vardığında Cihangir Mirza onu karşılamış ve yıllardır babasının (Mirza Ebubekir) korkusu altında nasıl yaşadığını amcasına anlatmış ve Seyyid Muhammed Mirza tarafından Sultan Said Han'ın yanına götürülerek hana bağlılığını bildirmiş lakin Mirza Cihangir, Han'a götürüldükten kısa bir süre sonra Yengi Hisar'da öldürülmüştür; fail kesin olarak bilinmemekle birlikte, olay dönemin siyasi çekişmeleri çerçevesinde yorumlanmaktadır.²⁰⁹

1515 yılına girmeye yakın bir sürede Han'ın kardeşlerinden Ayman Hoca ağabeyi ve Moğolistan'ın yöneticisi olan Sultan Mansur Han'ın yanından Saltan Said Han'ın yanına gelmiştir.²¹⁰

Ayman Hoca'nın asıl amacı, Sultan Said Han'ı Sultan Mansur Han'a karşı bir sefer düzenlemeye ikna etmektir. Ayman Hoca ağabeyi Sultan Mansur Han'ın yanında bulunduğu sürede Mansur Han, Ayman Hoca'yı güvenilir adamı Yaraka Ataka'ya teslim ederek öldürülmesini emretmiştir; bu gelişme, Ayman Hoca'nın hanlık iddiasında bulunmasıyla ilişkili olabilir. Yaraka Ataka, verilen emri yerine getirmemiş ve Ayman Hoca'yı gizlice evinde saklamıştır; bazı anlatımlarda, bu durumu gizlemek için öldürdüğü izlenimini verdiği ifade edilmektedir.²¹¹ Daha önce de bahsettiğimiz gibi Sultan Said Han kardeşi Sultan Halil ile Kırgızlara serdarlık yaparken ağabeyleri Mansur Han onlar üzerine yürümüş, Çarun-Çalak adı verilen yerde yapılan savaşı Mansur Han kazanmıştı. Bu savaş sonrasında Sultan Halil'in Ahsi Nehri'nde boğdurulduğu, Canıbek Han adına

²⁰⁷ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 502.

²⁰⁸ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 503.

²⁰⁹ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 504-505.

²¹⁰ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 127.

²¹¹ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 507.

verilen bir emirle gerçekleşmiş olabilir; olayın doğrudan onun talimatıyla gerçekleşip gerçekleşmediği ise net değildir.²¹²

Sultan Said Han'ın çevresindeki bazı beyler, Mansur Han'a karşı bir sefer düzenlenmesini teklif etmişlerdir; ancak Sultan Said Han, ağabeyiyle doğrudan bir çatışmanın gerekli olmadığını düşünerek bu öneriye mesafeli yaklaşmıştır.²¹³ Sultan Said Han ağabeyi Mansur Han ile dostluk ilişkilerini geliştirmek adına ona elçiler gönderecektir. Mansur Han, bu görüşme teklifini kabul etmiş ve Sultan Said Han ile buluşmak üzere yola çıkmıştır.

İki hükümdar, Tarih-i Reşîdî'de aktarıldığına göre Cam (Jam) ile Arbat arasında bir bölgede buluşmuşlardır; ancak bu yerlerin modern karşılıkları kesin değildir. Buluşma esnasında yine Mirza Haydar Duğlat'ın bize aktardıklarına göre Mansur Han; *“O sıkıntılı zamanlarda nasıl idare ettin”* diyerek söze başlamış Sultan Said Han'da *“Başarıyla biten talihsizlikler, vuslatla yok olan ayrılıklar hatırlanmaz. Sonun tatlılığı başlangıcın acılığını unutturur”* diyerek ağabeyi Mansur Han'ın elini öperek önüne eğilmiştir.²¹⁴ Görüşmenin ardından bölgede geçici bir barış ortamı oluşmuş ve bu durum siyasi ilişkilerin yumuşamasına katkı sağlamıştır. Bu görüşmenin ardından iki kardeş arasındaki siyasi ilişkiler yumuşamış ve aralarında dostane bir denge kurulmuştur.²¹⁵

Görüşmenin ardından Sultan Said Han ülkesine dönmüş ve bir kurultay toplayarak bundan sonra hangi adımların atılacağı konusunda devlet erkanından fikirler almıştır. Yapılan toplantıda daha önce de Sultan Said Han'a zorluklar çıkaran Özbeklerin elindeki Andican şehrine yürüme kararı alınmış, 1515 sonları veya 1516 yazında Sultan Said Han, Andican üzerine bir sefer düzenlemiştir. Andican'a varıldığında Sultan Said Han, Süyünç Hoca idaresindeki Andican'da bulunan Özbek ordusunu yenmeye kani olmadıklarını düşünerek geri dönmeye karar vermiştir.²¹⁶

Andican seferinden dönerken, hâlâ büyük ölçüde Budist gelenekleri sürdüren Sarı Uygurlar üzerine yürümeye karar vermiştir. Sultan Said bu sefere sağlığının izin

²¹² Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 128.

²¹³ Duğlat, *Tarih-i Reşîdî*, 509-510.

²¹⁴ Duğlat, *Tarih-i Reşîdî*, 518-519.

²¹⁵ Konuralp Ercilasun, “Ch'ing Hanedanı Zamanında Kaşgar (19. Yüzyıl Başına Kadar)” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003), 41.

²¹⁶ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 129.

vermemesinden dolayı katılamamıştır. Sarı Uygurlar ise Said Han'ın kendileri üzerine geleceğini öğrendikten sonra değerli eşya ve hayvanlarını alarak daha uzak yerlere çekilmişlerdir. Bölgede Sarı Uygurlar bulunamayınca, ordu bazı yerleşimlerde ganimet elde ederek geri dönmüştür.²¹⁷

Sarı Uygurlar üzerine düzenlenen seferde çatışma yaşanmamış, halkın bölgeden çekilmesi üzerine ganimet elde edilmiştir. Bu seferin ardından Sultan Said yönünü Kırgızların üzerine çevirecektir. Bu dönemde Kırgızların liderliğini yapan Muhammed Kırgız, Sultan Said'e Kaşgarya'nın fethinde yardımcı olmuş sonrasında ise Moğolistan'a dönmüştü.²¹⁸

Muhammed Kırgız Moğolistan'a döndükten sonra Özbekler ile mücadele etmiş ve yapılan savaşta Abdullah Sultan'ı esir etmiştir. Muhammed Kırgız'ın Abdullah Sultan'ı serbest bırakması, Özbek tehdidi nedeniyle daha önce zor durumda kalan Sultan Said Han'ın hoşnutsuzluğuna yol açmıştır. Abdullah Sultan'ın serbest bırakılması dâhil olmak üzere yaşanan gelişmeler üzerine Sultan Said Han, 1517 yılında Muhammed Kırgız üzerine sefere çıkmıştır.²¹⁹ Sultan Said Han, Barıs Kaun geçidine doğru ilerlerken Muhammed Kırgız'ın ordusuyla beraber Issık Göl civarında olduğu haberini almış ve hızla oraya doğru yönelmiştir. Issık Göl civarına varan Sultan Said Han'ın ordusu hemen saldırmamış ve gece boyunca savaş hazırlıklarıyla uğraşmıştır. Şafak söktüğü andan itibaren Saidiye ordusu taarruza geçmiş ve Kırgızları yenilgiye uğratarak Muhammed Kırgız esir alınmış ve bir süre tutsak tutulmuştur; bazı kaynaklarda bu sürenin birkaç yıl olduğu belirtilmektedir.²²⁰ Savaşın ardından ganimet elde eden Sultan Said Han Yarkend'e dönmüştür.

1519 yılında Sultan Said daha önce Mirza Ebubekir'in etkili olduğu Bedehşan bölgesine yönelmiştir. Bu dönemde Bedehşan'da Mirza Han hakimiyeti elinde bulundurmaktaydı. Mirza Han, Özbeklerin faaliyetleri yüzünden bu bölgede eli kolu bağlı durumdaydı. Sultan Said, Kaşgarya'nın fethini tamamladıktan sonra Bedehşan bölgesini de kendi toprakları arasında saymış ve buranın yönetimi için vali olarak Mir Beg Muhammed'i

²¹⁷ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 523.

²¹⁸ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 130.

²¹⁹ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 524.

²²⁰ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 130.

görevlendirmişti.²²¹ Sultan Said Han'ın Bedeşhan'ı topraklarına katma girişimi üzerine Mirza Han direnmiş ve iki taraf arasında çatışma yaşanmıştır. Bunun üzerine Mirza Han, Kale-i Zafer'e sığınmış, Sultan Said ise Mirza Han üzerine düzenlenen seferden kesin bir sonuç elde edemeyerek geri çekilmiştir.²²²

Bu seferin ardından Sultan Said Han bir süreliğine iç işlerle ilgilenmiş, sefer faaliyetlerinde geçici bir duraksama yaşanmıştır. Bu süre zarfında Said Han ağabeyi Mansur Han ile bir görüşme daha gerçekleştirmiş ve dostluk ilişkileri tazelenmiştir.

Tarihler 1522 yılına geldiğinde Sultan Said Han 1517'deki Kırgız seferinden sonra, 1522 yılında yeniden bu bölgeye sefer hazırlıklarına başlamıştır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Said Han 1517 yılında Kırgızlar üzerine sefer düzenlemiş Muhammed Kırgız esir alınmış ve bir süre tutsak tutulmuştur; bazı rivayetlerde bu sürenin birkaç yıl olduğu belirtilmektedir.

Kırgızlar bu dönemde bazı sınır bölgelerinde yağma akınları gerçekleştirmiş ve esir almışlardır; bu akınların Sayram ve Ahşi gibi merkezlere ulaştığı da iddia edilmiştir.²²³ Bu bölgelerin bir kısmı o dönemde Özbeklerin kontrolünde bulunuyordu; ancak siyasi hakimiyet zaman zaman el değiştirmiştir. Ayrıca Sultan Said Han'ın hizmetinde bulunan Hoca Ali Bahadır Moğolistan'a çok büyük bir özlem duymakta ve orada yaşamak istemekteydi. Bu dönemde Hoca Ali Bahadır, Sultanın kardeşi Sultan Halil'in oğlu Baba Sultan'ın da atabeyliğini yapmaktaydı.

Hoca Ali Bahadır, Sultan Said ile yaptığı bir konuşmada; Kaşgarya'da otlak paylaşımı konusunda halk arasında zaman zaman anlaşmazlıklar yaşandığını belirten Hoca Ali Bahadır, bu nedenle Moğolistan'ın ele geçirilmesini önermiştir. Hoca Ali Bahadır, buranın ele geçirilmesi halinde bölgenin yönetiminin kendisinin atabeyliğini yaptığı Baba Sultan'a verilmesini teklif etmiştir.²²⁴

Sultan Said, Hoca Ali Bahadır'ın sunduğu bu öneriyi onaylasa da Seyyid Muhammed Mirza bu konudaki çekincelerini şu şekilde dile getirmiştir.

²²¹ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 528.

²²² Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 130.

²²³ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 532.

²²⁴ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 131.

“Bu tasarının ilk kısmı oldukça makul fakat Baba Sultan’ı göndermek tavsiye edilmez. Çünkü aslen Moğolistan’dan olan Moğollar bu memlekete tabii bir bağlılık içindedir ve fethedilir edilmez hepsi oraya dönmek isteyecektir. Baba Sultan orada olursa Moğolların gidişini yasaklamamıza gücenecektir ve eğer onları men etmezsek tüm kitleleri alıp gidecektir, bunun kaçınılmaz sonucu ise kargaşa ve uyumsuzluk olacaktır. Baba Sultan’ın yerine senin oğlun Raşid (Abdurreşid) Sultan’ı gönderelim; o çok fazla güçlense bile seni incitmeyecektir ve eğer halkın Moğolistan’a göçünü engellemek uygun görülürse, o her halükârda itiraz etmeyecektir. Eğer böyle bir şey olursa korkacak bir şey yoktur çünkü o senin oğlundur” (Duğlat, 2019, s. 533).

Seyyid Muhammed Mirza böyle bir sıkıntının yaşanmaması için Said Han’a bu görüşü sunmuş ve bu sefer için en uygun kişinin Han’ın oğlu Abdurreşid Han olduğunu belirtmiştir. Baba Sultan’ın babası Sultan Halil daha önce de belirttiğimiz üzere Kırgızlar üzerinde nüfuz kurduğu ve bölgeyle ilişkili olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı Hoca Ali Bahadır Kırgızların yönetimimin Baba Sultan’ın hakkı olduğunu düşünmekteydi. Bu arada Hoca Ali Bahadır, bir süre sonra vefat etmiştir; bazı rivayetlerde aşırı içki tüketiminin buna neden olduğu ileri sürülür. Tüm bu gelişmeler üzerine Kırgızlar üzerine yapılacak seferin komutanlığına Abdurreşid Han getirilmiştir.²²⁵

Said Han’ın Kırgızlar üzerine sefere çıkmasının nedenlerinden biri, bazı grupların hâlâ İslam’ı kabul etmemiş olmasıydı; ancak siyasi ve coğrafi etkenler de önemli rol oynamıştır. Sonuçta 1522 yılı sonlarında Abdurreşid Han Kırgızlar üzerine sefer çıkmış ve onunla birlikte bir süredir tutsak olarak tutulan Muhammed Kırgız da gönderilmiştir.²²⁶ Kırgızlar arasında önemli bir yeri olan Muhammed Kırgız onların birçoğunu idaresi altına almış ve Abdurreşid Han kendisine Kuçkar’ı merkez üs edinmiştir.²²⁷

Said Han, hacca gitmeyi düşündüğü dönemde tahttan çekilmeyi planlamış, yerine kimi bırakacağı konusu netleşmemiştir. Said Han içkiyi bırakıp kendisini tasavvufa verdikten sonra tasavvuf ile ilgili kitapları okuyarak manevi konularla ilgilenmeye başlamıştır. O dönemin önemli dini adamlarında Hoca Muhammed Abdullah’ın oğlu Hoca Muhammed

²²⁵ Çelik, *Yarkend Hanlığı’nın Siyasi Tarihi*, 132.

²²⁶ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 540.

²²⁷ Çelik, *Yarkend Hanlığı’nın Siyasi Tarihi*, 133.

Yusuf, Said Han ile görüşerek hükümdarlığına devam etmesini istemiş bunun üzerine Said Han tahttan feragat etmeyerek hacca gitme niyetinden vazgeçmiştir.²²⁸

Said Han 1524 yılında Moğolistan'a oğlu Abdurreşid Han'ı ziyarete gitmiş ve onun Moğolistan'da bulunduğu sırada Kazak liderlerinden Tahir hanı ziyarete gelmiştir. Tahir Han, Deşt-i Kıpçak bölgesinde Mangıtlar ile mücadele ederken onlar karşısında zor durumda kalmış ve Abdurreşid Han ve Kırgızların desteğini almak için Moğolistan'a gelmiş ancak destek alamayınca geri dönmek zorunda kalmıştır.²²⁹

1525 yılında Sultan Said Han oğlu Abdurreşid'in yanında bulunurken kendisine Seyyid Muhammed Mirza'dan Şeybani hükümdarı Süyünç Han'ın vefat ettiğine dair bir mektup gelmiş ve intikam için daha iyi bir fırsatın ele geçmeyeceğini belirtmiş, Said Han ise bu durumdan yararlanarak Fergana (Andican) üzerine bir sefer düzenlemek istemiştir.²³⁰

1525 yılı ortalarında ordusu ile harekete geçen Said Han Özbeklerin idaresinde bulunan Özkent, Madu ve Oş'u idaresi altına almıştır. Said Han, Özbeklerin Süyünç Han'ın ölümünden sonra toparlanamayacağını öngörmüş olabilir; ancak Özbekler kısa sürede harekete geçmiştir. Saidiye Hanlığı ordusunun topraklarına girdiği haberini alan Özbeklerin çok kalabalık bir orduyla harekete geçtiği belirtilmektedir; bazı rivayetlerde bu sayının yüz bine yaklaştığı aktarılır. Said Han durumu değerlendirmiş ve yirmi beş bin kişiyle Özbek ordusuna karşı koymanın zor olacağını düşünerek başkenti Yarkend'e dönmüştür.

1526 yılına yakın bir zamanda Tahir Han ikinci defa Abdurreşid Han'ın yanına gelmiş ve Kırgızların önemli bir kısmı Tahir Han'ın tarafına geçmek istemişlerdir. Abdurreşid Han ise karargâhı olan Kuçkar'dan ayrılarak Atbaşı mevkiine yerleşmişti. Kırgızların tamamı Tahir Han'ın safına geçmek istemişler bu durum Said Han'ı şüphelendirmiş ve Han oğlu Abdurreşid Han'ın yanına gitme kararı almıştır.²³¹ Sultan Said Han, Tahir Han ile aralarının bulunması için birkaç yol denemiş fakat bunda başarılı olamamıştır. Kırgızları takip etmek için gönderilen ordu onları Kazaklarla beraber hareket etmeden

²²⁸ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 133.

²²⁹ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 134.

²³⁰ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 547.

²³¹ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 548.

vazgeçirememiş bu gelişmelerin ardından Said Han Moğolistan'dan ayrılmanın daha uygun olacağına karar vermiştir.²³²

Said Han'ın birkaç yıl Moğolistan'da siyasi ve askerî faaliyetlerde bulunmasının ardından bu bölgeden çekilmesi bazı emirler tarafından hoş karşılanmamış ve zamanında Moğolistan'a yönetici olarak gitmek isteyen Said Han'ın yeğeni Baba Sultan'da kendisinin yerine Abdurreşid Han'ın gönderilmesine gücenmişti.²³³ Said Han'ın Moğolistan'dan çekilme kararını hoş karşılamayan emirler içerisinde başta gelen Mezit ile iş birliği yapan Baba Sultan Yarkend'den kaçarak Hisar ve Bedahşan'a giderek amcasını terk etmiştir.²³⁴ Gittiği yerlerde beklediği desteği bulamayan Baba Sultan yeniden Yarkend'e dönmüştür. Said Han onun ülkesinde kalmasını hoş karşılamamış ve sonuçta Baba Sultan Hindistan'a gitmiş 1530 veya 1531 yılında burada dizanteriden vefat etmiştir.²³⁵

1527 yılında Said Han tekrardan sefer hazırlıklarına başlayarak ordunun başına oğlu Abdurreşid Han ve Mirza Haydar Duğlat'ı geçirerek Balur üzerine sefere göndermiştir. Mirza Haydar Duğlat, Balur halkının İslam'ı benimsememiş olduklarını ve kâfir olarak görüldüklerini ifade etmiştir.²³⁶ Dağlık bir bölge olan Balur seferinde ganimet elde edilmiş ve ordu 1528 yılında geri dönmüştür.

1529 yılına gelindiğinde Bedehşan'a sefer düzenlenmesi gündeme gelmiştir. Esasında bu dönemde Bedehşan, Said Han'ın kuzeni Babür'ün elinde bulunmaktaydı.²³⁷ Bedehşan'ın yönetimi Babür'ün oğlu Hümayun'un elindeydi, lakin Babür, oğlunu siyasi nedenlerle yanında bulundurmamak istemiş bundan dolayı oğlu Hümayun'u 1528-1529 yılında yanına çağırarak Hümayun'un Bedehşan'dan ayrılması üzerine Özbek saldırısı ihtimalinden endişelenen halk Said Han'dan yardım istemiştir.²³⁸

Bunun neticesinde Said Han, hanlık tahtında oğlu Abdurreşid Han'ı bırakarak 1529 yılında Bedehşan üzerine askeri bir sefer düzenlemiştir. Said Han'ın bölgeye sefer

²³² Çelik, *Yarkend Hanlığının Siyasi Tarihi*, 135.

²³³ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 551.

²³⁴ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 136.

²³⁵ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 552.

²³⁶ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 556.

²³⁷ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 137

²³⁸ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 559.

düzenlemesi Babür'ün dikkatini çekmiş ve ona şikayetlerini içeren bir mektup yollamıştır. Mektubun Han'a ulaşması üzerine Babür'ün kendisine destek verişini hatırlayan Said Han geri çekilme kararı alarak başkentine dönmüştür.²³⁹ Said Han kuzeni Babür'ün mektubunu aldıktan sonra her ne kadar geri çekilme kararı verse de bu seferden sonra Said Han ile Babür arasındaki ilişkiler soğumuştur.

Bedehşan seferinden döndükten sonra takriben 1530-1531 yılları içerisinde Said Han'ın kardeşi Ayman Hoca ağabeyine karşı isyan etmiştir.²⁴⁰ Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Ayman Hoca en büyük ağabeyi Mansur Han'a da isyan etmiş ve sonucunda onun yanından kaçarak Said Han'ın yanına gelmişti. Ayman Hoca'nın aklını karıştıranlar arasında Mirza Ali Tugay (Tagay) bulunmaktaydı. Kardeşinin kendisine isyan etmesi neticesinde Said Han 1531 yılında oğlu Abdurreşid Han ve Mirza Haydar Duğlat'ı isyanı bastırmak için Aksu'ya doğru harekete geçirmiştir.²⁴¹ İsyan başarıyla bastırılmış ve Ayman Hoca'nın Aksu valiliği görevi elinden alınarak yerine Abdurreşid Han getirilmiştir. Sarayda gözetim altında tutulan kardeşinden emin olamayan Said Han onu ve oğullarını Hindistan'a sürgün etmiştir.²⁴²

2.6. Said Han'ın Tibet Üzerine Seferi ve Ölümü

Sultan Said Han kardeşi Ayman Hoca'nın isyanından sonra ağır bir hastalık geçirmiş ve ölme ihtimaline karşı oğlu Abdurreşid Han'ı yerine veliaht olarak ilan etmiştir. 1531 yılı içerisinde Said Han Tibet üzerine sefer düzenlemeye karar vermişti.²⁴³ Aslında daha önce bu bölgeye düzenlenen seferde ganimet elde edilmişse de kalıcı kontrol sağlanamamıştır. 1532 yılında Said Han oğlu İskender Sultan ve Mirza Haydar Duğlat komutasında beş bin kişiden oluşan bir orduyu Tibet üzerine göndermiş kendisi de Hoten üzerine yürümüştür.²⁴⁴

İskender Sultan ve Mirza Haydar Duğlat, Tibet bölgesinde Nubra adlı şehre ulaşmışlar ve burayı ele geçirmişlerdir. Yönünü Maryul'a dönen hanlık ordusu kışın bastırmasından dolayı Keşmir'e doğru hareket etmiştir. Ordunun yönünü Keşmir'e döndüğü sırada Said

²³⁹ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 138.

²⁴⁰ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 563-564.

²⁴¹ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 138.

²⁴² Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 139.

²⁴³ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Attila, Cengiz Han, Timur*, 459.

²⁴⁴ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 588.

Han'ın rahatsızlığı üzerine sefer planı değişmiş, bazı kaynaklara göre ordunun bir kısmı Nubra'ya yönelmiş ve burada toplanan kurultayda Mirza Haydar Duğlat bulundukları yerin bin kişiden fazla bir orduya kışı geçirmek için yetmeyeceğini Said Han'ın bin kişilik bir birlik ile Balti'ye gitmesini kendisinin ise ordunun geri kalan kısmıyla Keşmir'e gidip kışı orda geçireceğini söylemiş ve bu fikir Said Han tarafından onaylanmıştır.²⁴⁵

Mirza Haydar Duğlat'ın beklemeye başlamasıyla cesaretlenen Keşmir ordusu yeterli hazırlık yapmadan Saidiye ordusunu izlemeye başlamış bu sırada geri çekilen hanlık ordusu Mirza Haydar Duğlat'ın emriyle birden geri dönerek düşman ordusuyla karşılaşmış ve Bağ Navin adlı yerde Keşmir ordusu mağlup edilmiştir.²⁴⁶ Kaşmir'deki bazı merkezler kısa süreli olarak ele geçirilmiş, ancak bölgede tam hakimiyet kurulamamıştır. Bu sırada orduda emirler arasında bir tartışma vuku bulmuştu. Bazı emirler dağlara çekilen düşmanın izini sürmek istemişler bazıları ise şehirde kalarak yağma yapmayı savunmuşlar Mirza Haydar Duğlat'da yağma yapma kararı verince anlaşmazlık daha da büyümüştür.²⁴⁷

Anlaşmazlığın büyümesi üzerine Mirza Haydar Duğlat düşmanla bir anlaşma yapıp geri dönmek zorunda kalmıştır. Yapılan anlaşma gereğince hutbe Said Han adına okutulacak, sikke basılacak ve yıllık gelir paylaşımı yapılacaktır;²⁴⁸ ancak bu şartların ne ölçüde uygulandığı belirsizdir. Tibet seferi sonrası Maryul'da Mirza Haydar Duğlat, Said Han tarafından övgülerle karşılanmış ve onu Ursag'ın fethi ile görevlendirmiştir. Bu sırada rahatsızlığı artan Said Han Yarkend'e dönme kararı almış yolda hastalığının daha da artmasıyla 9 Temmuz 1533 yılında vefat etmiştir.²⁴⁹ Said Han 19 yıl hükümdarlık yapmış 19 yıl hüküm sürmüş ve vefat ettikten sonra Saidiye Hanlığı'nın başkenti olan Yarkend şehrine defnedilmiştir.²⁵⁰

Said Han genç yaşta birçok badire ile karşılaşmış önüne çıkan bu badireleri tek tek atlatmış ve genç yaşlarda çektiği bu sıkıntılar onu olgunlaştırmıştı. 1514 yılında

²⁴⁵ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 139-140.

²⁴⁶ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 608.

²⁴⁷ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 140.

²⁴⁸ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 612.

²⁴⁹ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 617.

²⁵⁰ Tekin Tuncer, Filiz Meltem, Erdem Uçar, Abdullah Oğuz, "Tarih-i Emineye Transkripsiyon Aktarma ve İnceleme", (Yayımlanmamış BAP Projesi), 50.

Özbeklerle girdiği mücadeleleri kaybetmiş ve Özbeklere karşı şansının çok az olduğuna kani olarak yönünü Doğu Türkistan coğrafyasına dönmüştür.

Sultan Said Han, 1514 yılı boyunca Mirza Ebubekir'e karşı zaferler kazanarak Doğu Türkistan'da Saidiye Hanlığı'nın temellerini atmış, 13 Eylül'de Yarkend'i alarak merkezî otoriteyi kurmuştur. Said Han döneminde tarım yerleşimleri teşvik edilmiş ve bölgedeki toplumsal istikrar güçlenmiştir. Said Han'ın Saidiye Hanlığı'nı kurduktan sonra bazı bölgelerde halktan vergi almadığı ve ekonomik teşvikler sağladığına dair rivayetler mevcuttur.²⁵¹ O ayrıca hazineden halka mülk dağıtmış, Aksu gibi o dönemin verimli topraklarına sahip yerlere halkı yerleştirerek tarımın gelişmesini sağlamıştır. Said Han aynı zamanda iyi bir şair olduğu gibi Türkçe ve Farsçayı çok iyi biliyordu. Bunun yanında altın işçiliği, ok ve yay yapımı, hançer ve kılıç yapımı gibi hünarlere de sahipti.²⁵²

2.7. Abdurreşid (Raşid) Han Dönemi

Said Han öldükten sonra sağlığında yerine veliaht olarak atadığı en büyük oğlu Abdurreşid Han Saidiye Hanlığı tahtına geçmiştir. Abdurreşid Han'ın annesi, Said Han'ın hizmetindeyken evlendiği ve kökeni hakkında net bilgi bulunmayan Habibe Sultan'dır. Said Han, Andican'da Atalık Hoca Ali Bahadır tarafından tutsaklıktan kurtulup kuzeni Babür'ün yanına geldikten sonra hala tutsak olan eşi 1509 yılında Abdurreşid Han'ı dünyaya getirmiş ve bu haberi kuzeni Babür'ün yanında almıştır. Bazı rivayetlere göre, Abdurreşid Han'ın adını Said Han'ın kuzeni Babür koymuştur.²⁵³

Abdurreşid Han, Seyyid Muhammed Mirza'nın Özbeklere isyan etmesiyle Özbeklerin elinden kurtarılmış ve bu sırada Seyyid Muhammed Mirza'nın yanında bulunan Moğolların hanlığını üstlenmek için gelen babası Said Han'a teslim edilmiştir.²⁵⁴ Abdurreşid Han küçük yaşta yöneticiliği öğrenmiş bulunmaktaydı. Said Han onu 13 yaşında Moğolistan'ı yönetmek için vazifelendirmiş yukarıda da bahsettiğimiz gibi burada yaşanan olaylardan sonra Yarkend'e dönmek zorunda kalmıştır. Yarkend'e döndükten bir süre sonra amcası Ayman Hoca ağabeyi Said Han'a isyan etmiş onun

²⁵¹ İklil Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995), 26.

²⁵² Hacı Nur Hacı, *Yeken Seidiye Hanlığının Kısaca Tarihi*, (Urumçi: Sincan Halk Neşriyatı, 1993) 150.

²⁵³ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 143.

²⁵⁴ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 143.

isyanının bastırılmasıyla Abdurreşid Han eskiden amcası Ayman Hoca'nın valiliğini yaptığı Aksu şehrine vali olarak atanmıştır.

Mirza Haydar Duğlat'ın ifadelerine göre Said Han vefat ettiğinde yanında Mirza Ali Tagay ile Şah Muhammed Divani bulunmaktaydı.²⁵⁵ Said Han vefat ettikten sonra Mirza Ali Tagay ve Şah Muhammed Divani, Yadigâr Muhammed tarafından, Said Han'ın ağzından yazıldığı iddia edilen bir mektubu Abdurreşid Han'a göndererek bunun Said Han'ın son vasiyetnamesi olduğunu ve şöyle dediğini ifade etmiştir; “Ben Tibet’de gaza yapmak istememiştim. Beni bu adımı atmaya zorlayanlar Seyyid Muhammed Mirza ve Mirza Haydar idi. Eğer bu adamları öldürmezse, oğlum Abdurreşid’den asla razı olmayacağım. Onların ölümü benim ölümüne misilleme olacak. Üstelik, onlar yaşadığı sürece hükümdarlık onun olmayacaktır” (Duğlat, 2019, s. 619).

Seyyid Muhammed Mirza, Said Han'ın vefat haberini aldığı anda Kaşgar'da bulunmaktaydı. O hızlıca hanlığın başkenti Yarkend’e dönmüş hanlığın ileri gelenleriyle bir görüşme yaparak cenaze işlemleri ile uğraşmış ve Abdurreşid Han'ı beklemeye karar vermiştir.

Abdurreşid Han vefat haberini alınca Yarkend’e doğru yola koyulmuş ve 22 Temmuz 1533 yılında başkentin dış mahallelerine ulaşmıştır. Seyyid Muhammed Mirza, Abdurreşid Han'ı karşılamak için her türlü hazırlığı yapmış fakat “Senenin bu ayının son gününde ve bir Çarşamba günü giriş yapması doğru değildir. Bu gece rabatlarda beklemeli ve yarın, Muharrem'in ilk günü olan Perşembe günü, 940 senesi başında şehre girmelidir” (Duğlat, 2019, s. 620) demiştir. Seyyid Muhammed Mirza'nın bu teklifi kabul edilmiş ve Abdurreşid Han bir gün Yarkend'in dış mahallesinde kalmıştır.

Mirza Ali Tugay bu durumdan istifade ederek Abdurreşid Han'ın yanına gitmiş ve şunları söylemiştir. “Han'ın şerefini korumak benim görevim olduğu için, bana ve emirlere Seyyid Muhammed Mirza tarafından önerilen ve şimdi uygulanmakta olan tertibi sana söylemek benim vazifemdir. Durdurmak için gerekli tedbirlerin alınması için şimdi sana önceden bildiriyorum. Onun bizden aldığı söz, Raşid Sultan gelir gelmez onu babasının yanına koymamız ve hanlık tahtına Tibet’de bulunan İskender Sultan'ı geçirmemizdir”

²⁵⁵ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 616.

(Duğlat, 2019, s. 621). Bu ifadelerin ardından Abdurreşid Han, Seyyid Muhammed Mirza'nın tutuklanarak idam edilmesini emretmiştir.²⁵⁶

Abdurreşid Han tahta oturduktan sonra türlü entrikalarla Seyyid Mirza Muhammed'in ölmesine sebep olan Mirza Ali Tugay'ı ulusbeyi yapmış ve Kaşgar valiliğine atayarak onun gücünü dengelemek adına atabeyi Muhammed Barlas'ı da emirü'l umera mevkiine getirmiştir.²⁵⁷

Bu sırada Said Han ölmeden önce Ursang'ın fethi ile görevlendirilen Mirza Haydar Duğlat, Barmang adlı bölgeye ulaşarak burada Tibetli Çampa halkına ait yerleşimlerden ganimet toplamıştır. Mirza Haydar, Ursang üzerine yürürken birçok zorlukla karşılaşmış bulunmaktaydı. O Ursang üzerine yürürken Luk-u Labuk denilen bir bölgede konaklamış sabah uyandığında ise atların çoğunun yarı ölü vaziyette olduğunu ve ordunun sadece beşte birine yetecek kadar atın kaldığını geri kalanların ise yaya olarak yola devam ettiklerini eserinde bizlere aktarmıştır.²⁵⁸

Mirza Haydar buradan hareket ederek Ham ve Askabrak bölgelerine ulaşmış ve bu bölgelerden bolca ganimet ve esir ele geçirmiş ancak orduyu hızlı bir şekilde ilerletecek atların olmamasından dolayı 27 Ekim 1533 yılında geri dönüş kararı almıştır.²⁵⁹ Mirza Haydar Tamlik denilen bölgeye ulaşınca Tibet'in Guga halkından insanlar gelerek ona boyun eğmişler ve vergiye bağlanmak istediklerini bildirmişlerdir. Mirza Haydar Duğlat, insanlıklarının ve misafirperverliklerinin çok iyi olduğunu anlattığı Guga halkını yılda 3.000 Tibet miskali vergiye bağlamıştır.²⁶⁰

Mirza Haydar, Guga'da olduğu sırada Abdurreşid Han'dan birisi İskender Sultan'a olmak üzere iki tane ferman gelmiştir. İskender Sultan'a gelen fermanda Abdurreşid Han ona Tibet yöneticiliğini verdiğini Mirza Haydar Duğlat ve Seyyid Muhammed Mirza'nın oğlu Mahmud Mirza'nın orda kalmasını istediğini belirtmiş diğer fermanda ise yanlarında bulunan askerlerin hemen Yarkend'e dönmelerini dönmeyen askerlerin ailelerinin cezalandırılacağı bildirildiği aktarılmıştır.²⁶¹ İkinci fermanı uyan askerin birçoğu Mirza

²⁵⁶ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 621.

²⁵⁷ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 146.

²⁵⁸ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 626.

²⁵⁹ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 146.

²⁶⁰ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 628.

²⁶¹ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 147.

Haydar'ın engellemek istemesine rağmen Yarkend'e gitmek üzere yola koyulmuşlar onların gitmesi ile birlikte İskender Sultan ve Mirza Haydar'ın yanında yaklaşık 100 asker kalmıştır.

Yanlarında kalan 100 asker ile İskender Sultan ve Mirza Haydar, Maryul'a doğru hareket etmişler oraya ulaştıklarında halk tarafından çok iyi bir şekilde karşılanmışlar ve ordudan geri kalanlar burada tekrar onlara katılarak sayıları 500 kişi olmuş ve ilerleyen günlerde bu sayı daha da artmıştır.²⁶² Burada beklediği süre içerisinde Abdurreşid Han'la da iletişim içerisinde olan Mirza Haydar Duğlat ona hediyeler ve ele geçirdiği ganimetlerden yollamıştır. Abdurreşid Han'da ona Hasan Divane ile birlikte özür dileklerini ve pişmanlığını içeren bir mektup yollamıştır.²⁶³

Mirza Haydar Duğlat'a gelen haberler Yarkend'e dönmemesi şeklindeydi. Abdurreşid Han her ne kadar ondan özür dileyerek amcasını katletmesi konusunda pişmanlığını dile getirse de Mirza Haydar bunlara pek inanmamış olacak ki Bedehşan'a gitmek için harekete geçecektir. O Bedehşan'a gitmek için harekete geçmiş yolculuk boyunca sayıları ciddi şekilde azalmış, bazı kaynaklara göre 30'un altına düşmüştür.²⁶⁴

Mirza Haydar Duğlat zorluklarla geçen bir yolculuğun ardından Bedehşan'a ulaşmış oradan Kabil'e ardından da Hindistan'a gitmiştir.²⁶⁵ Mirza Haydar Duğlat'ın Hindistan'a gitmesiyle beraber Saidiye Hanlığı'ndaki siyasi rolü sona ermiş Babür'ün Hindistan'da kurmuş olduğu Babürlü Devleti'nde siyasi hayatı başlamıştır.

Abdurreşid Han babasının ölümünden sonra amcası Mansur Han'ın çıkarmış olduğu zorluklarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde Mansur Han, Saidiye Hanlığı'na ait olan Aksu üzerine yürümüş ancak başarısız olmuş lakin ikinci bir saldırı daha düzenlemiş bu saldırıda da mağlup olarak geri dönmek zorunda kalmıştır.²⁶⁶ Merkezi otoriteyi pekiştirmek isteyen Abdurreşid Han, Seyyid Muhammed Mirza'nın etkisizleştirilmesini sağlamıştır.

²⁶² Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 147.

²⁶³ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 631.

²⁶⁴ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 635.

²⁶⁵ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 148.

²⁶⁶ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 148.

Seyyid Muhammed Mirza'nın ölümünde birinci derecede rol oynayan Mirza Ali Tugay ulusbeyi olarak atanmış Kaşgar valiliği ona verilmişti. Mirza Ali Tugay ve emirü'l umera olarak atanan Muhammed Barlas arasında bir anlaşmazlık çıkmış ve Abdurreşid Han sürekli Muhammed Barlas'ın yanında yer almıştır.²⁶⁷

Abdurreşid Han'ın Muhammed Barlas'ın yanında yer almasının esas nedeni Mirza Ali Tugay'ın hanlık içerisinde çok fazla güçlenmesinden ve merkezi otoriteyi tehdit eder hale gelmesinden kaynaklanmıştır. Merkezi otoriteyi güçlendirmek isteyen Abdurreşid Han, Muhammed Barlas'ın arkasında durmuştur. Hanın da desteğini alan Muhammed Barlas, Mirza Ali Tugay üzerine yürümüş ve onun Hoten'e kaçmasına sebep olmuştur. Bunun üzerine Abdurreşid Han Hoten üzerine yürüme kararı almıştır. Han'ın ordusuyla beraber Hoten üzerine geldiğini öğrenen Hoten halkı ve emirler şehir dışına çıkarak asi emirleri Abdurreşid Han'a teslim etmişlerdir.²⁶⁸

Abdurreşid Han kendisine teslim edilen Mirza Ali Tugay ve destekçilerini öldürmemiş ama Saidiye Hanlığından sürmüştür. Abdurreşid Han, Mirza Ali Tugay sorununu hallettikten sonra ülke siyasetinde yeni adımlar atmak istemiştir.

Bu adımlardan birisi de babası Said Han döneminde sık sık çatışma yaşanan Özbeklerle, Kazaklara karşı iş birliği yapmak olacaktır. Abdurreşid Han, Kazaklar'a karşı Özbeklerin desteğini almak için kendi kız kardeşlerinden birini onlara vererek Özbek Han'ı Ubeydullah Han'a bir mektup yollamıştır. Kazaklara karşı ortak bir sefer için Özbeklerin ve Saidiye Hanlığının beraber hareket etmesini içeren teklifi Ubeydullah Han kabul etmiştir.²⁶⁹

Ubeydullah Han 1537 yılının Temmuz'unda Sayram üzerinden Kazaklar üzerine ilerlemiş onların Issık Göl civarına çekildiğini öğrenince yönünü bu tarafa çevirmiştir. Saidiye Hanlığı ordusu da 26 Temmuz'da Santaş denilen bölgede Özbek ordusu ile bir araya gelmiştir. İki ordunun birleşmesi ile 27 Temmuz 1537 yılında Abdurreşid Han

²⁶⁷ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 636.

²⁶⁸ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 149.

²⁶⁹ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 150.

Kazak ve Kırgızların üzerine hücumla başlamış ardından Özbekler de ona katılarak Kazak-Kırgız birliğini ağır bir yenilgiye uğratmışlardır.²⁷⁰

Kazak-Kırgız ittifakına karşı yapılan bu savaş sonucunda Saidiye Hanlığının gücü tekrardan Moğolistan'a yayılmış bunun neticesinde de Abdurreşid Han Akşu ve Uç şehirlerinin başına yönetici olarak oğlu Abdullatif Han'ı getirmiştir.²⁷¹

Abdullatif Han, hanlığın otoritesini Moğolistan'da daha da güçlendirmek adına Kazak ve Kırgızların üzerine birçok sefer yapmış bu seferlerden başarıyla ayrılmıştır. O 29 yaşına geldiğinde vergi vermeyi reddeden Kırgızlar üzerine tekrardan bir sefer düzenlemiş ve onları Kılma-Kacura denen bölgede sıkıştırarak mağlup etmiştir. Bazı kaynaklarda, Abdullatif Han'ın Kırgız reisinin kızıyla evlendiği rivayet edilmektedir.²⁷² Abdullatif Han Kırgızlar üzerine yaptığı seferden dönerken Kazak Hanlığının lideri Hak Nazar Han'ın baskınına uğrayarak esir edilmiş ve ardından da öldürülmüştür.²⁷³

Oğlu Abdullatif Han'ın öldürülmesiyle derhal savaş hazırlıklarına başlayan Abdurreşid Han, Özbek hanı Nevruz Ahmed Han'dan da destek alarak harekete geçmiş ve İmil Nehri kenarında meydana gelen savaşta Kazakları büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Kazak Hanlığı lideri Hak Nazar Han öldürülmüş ve onun yanında yer alan Kırgız emirleri esir alınmıştır.²⁷⁴ Abdurreşid Han bu savaş sonrasında Cuci ulusuna ait altı tuğu da ele geçirmiştir. Bu savaştan sonra Abdurreşid Han oğlu Abdullatif Han'ın ölümünde kusuru olan Toktamış Yirku'nun kabilesine saldırmış bunun neticesinde Toktamış Yirku'nun kabilesi ağır bir darbe almış ve dağılmıştır.²⁷⁵

Abdurreşid Han 1560 yılında 27 yıl hanlık yapmış ve 50'li yaşların başında vefat etmiştir.²⁷⁶ Abdurreşid Han hakkında Mirza Haydar Duğlat başta olmak üzere o dönemin tarihçileri onun, korkusuz, cömert, ahlaklı bir insan olduğundan bahsetmektedir.²⁷⁷

²⁷⁰ Yerkinay Maukhara, "Siyasi ve Kültürel Açından Kazak Hanlığı (1456-1731)" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2011), 35.

²⁷¹ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 150.

²⁷² Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 151.

²⁷³ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 89.

²⁷⁴ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 152.

²⁷⁵ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 90.

²⁷⁶ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 153.

²⁷⁷ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 90.

Duğlat'da Abdurreşid Han'dan, iradesi güçlü, iyi okçu cesur, musikişinas ve iyi bir Müslüman olarak söz etmektedir.²⁷⁸

2.8. Abdulkерim Han Dönemi

Bilindiğı üzere Said Han ölmeden önce yerine geçmesi için veliaht olarak Abdurreşid Han'ı seçmişti. Abdurreşid Han ölmeden önce yerine geçmesi için veliaht belirlememişti. O sağlığı zamanında en büyük oğlu Abdullatif Han'ı Aksu ve Uç şehirlerine vali olarak atamış lakin Abdullatif Han Kazak ve Kırgızlar tarafından öldürölmüştür. Abdurreşid Han oğlu Abdullatif'in öldürölmesinden sonra bir diğер oğlu Abdulkерim Han'ı Aksu valiliğine getirmiştir.

Aksu valiliğini istemeyen Abdulkерim Han'ın Aksu'ya gitmemesi bazı çevrelerce isyan belirtisi olarak değерlendirilmiştir. Bunun üzerine Abdulkерim Han amacının isyan olmadığını söyleyerek aslında Yengi Hisar'a vali olarak gitmek istediğini babasına belirtmiştir.²⁷⁹ Aslında onun Aksu valiliğı yerine Yengi Hisar valiliğini istemesi babasının ölmesi durumunda hanlığın başkenti Yarkend'e bir an önce gelerek hanlık tahtına oturmaktı. Bazı kaynaklara göre, Yengi Hisar'ın Yarkend'e daha yakın olması nedeniyle burayı tercih etmiş olabilir.

Abdurreşid Han vefat ettikten sonra Sufi Muhammed diğерlerine haber gönderilmeden Abdulkерim Han'a haber gitmesini sağlamış o da hızlıca Yarkend'e doğru yola koyulmuştur. Başkent Yarkend'e ulaşan ilk kişı olan Abdulkерim Han, bazı yöneticilerin ve Çüçük Hanım'ın desteğıyle tahta geçmiştir.²⁸⁰ Bu dönemde Kaşgar valisi olan kardeşi Sufi Sultan'ı yine Kaşgar ve buna ek olarak Yengi Hisar valiliğine atamıştır.

Abdulkерim Han bu dönemde kardeşi Sufi Sultan'a destek veren Yarkend yöneticisi Mirza Mahmud Barlas ile Hoten şehri yöneticisi Mirza Ahmed Barlas'ı sürgün etmiştir. Barlas kabilesi içindeki bazı etkili figürlerin görevden alınmasıyla merkezi otoritenin pekiştirildiğı görölmektedir.²⁸¹ Abdulkерim Han babası gibi Özbekler ile dostluğunu devam ettirmiş Kırgızlar ve Kazaklar üzerine ise seferler icra etmiştir. Kazaklar ve

²⁷⁸ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 153.

²⁷⁹ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değерlendirme", 92.

²⁸⁰ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değерlendirme", 15.

²⁸¹ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 157.

Kırgızlar üzerine düzenlenen seferlerin çoğundan başarı ile ayrılan Abdulkerim Han için bu durum bir süre sonra tam tersine dönecek Kazak ve Kırgızlar hanlık içerisinde önemli bir sorun haline geleceklerdir. Bu dönemde Kırgızlar, Kalmuk baskısına maruz kalmış ve bunun sonucunda Saidiye Hanlığı topraklarına yönelerek bazı bölgelerde konaklamaya başlamışlardır.²⁸² Dindar bir Müslüman olan Abdulkerim Han, Muhammed Veli Sufi ve müridlerine hanlık içerisinde kolaylıklar tanımıştır. Yine bu dönemde gerçekleşen bir başka önemli olay ise Mahdum-ı Azam Hoca Ahmet Kasani'nin Satuk Buğra Han'ın soyundan Bubi Çüya Kaşgari'den olan dördüncü oğlu Hoca Muhammed İshak Veli'nin Saidiye Hanlığına gelmesidir.²⁸³ Hoca Muhammed İshak Veli, Karadağlı Hocalar olarak anılan sufi kolunun kurucusudur.²⁸⁴

Hoca Muhammed İshak Veli, Saidiye Hanlığına geldikten sonra Abdulkerim Han'ın kardeşi Muhammed Sultan ile yakınlaşmış ve onun üzerinde önemli nüfuz kazanmıştır. Bir süre sonra Hoca Muhammed İshak Veli, Yarkend'e geçmiş onun Yarkend içerisinde olduğunu öğrenen Abdulkerim Han onunla görüşmek istemiştir. Bu amaçla Hoca Muhammed İshak Veli'nin yanına gitmiş görüşmenin gerçekleşmemesi üzerine, Abdulkerim Han saraya dönmüştür; bu gelişme ilişkilerde soğukluğa yol açmıştır. Söz konusu görüşme sonrası yaşanan gelişmelerin ardından Hoca Muhammed İshak Veli Hoten'e gönderilmiştir. Hanın kardeşi ve aynı zamanda Hoten yöneticisi olan Kureyş Sultan'ın, Hoca Muhammed İshak Veli'ye yakınlık gösterdiği ve bazı kaynaklara göre müridi olduğu aktarılmaktadır. Bir süre Hoten şehrinde kalan Hoca Muhammed İshak Veli hakkında Abdulkerim Han hanlık topraklarını terk etme emri vermiştir. Abdulkerim Han'ın böyle bir karar almasının ardında muhtemelen kardeşi Kureyş Sultan'ın kendisine isyan etmesi etkili olmuştur.²⁸⁵

1587 yılında isyan eden Kureyş Sultan'ın isyan hareketini bastırmak için Abdulkerim Han kardeşi Muhammed Sultan'ı görevlendirmiştir. Çalış ve Turfan bölgesine çekilen Kureyş Sultan, Muhammed Sultan tarafından etkisiz hale getirilmiş ve hanlıktan sürülerek önce Belh'e buradan da Hindistan'a gitmek zorunda kalmıştır. Hoca Muhammed İshak Veli ise kendisini himaye edeceğini düşündüğü Muhammed Sultan'ın

²⁸² Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 157.

²⁸³ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 15.

²⁸⁴ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 158.

²⁸⁵ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 159.

yanına gitmiştir. Aksu şehrinde bulunan Muhammed Sultan onu çok iyi karşılamıştır. Burada bir han gâh kurarak hizmetlerine devam etmiştir. Bazı söylentilere göre, Hoca Muhammed İshak Veli'nin hanlık üzerinde etkili olabileceği konuşulmuştur. Bu söylentiler Abdulkerim Han'ın kulağına kadar ulaşmıştır. Abdulkerim Han bu sözlerin ardından önlem almak istemiş ve Hoca Muhammed İshak Veli'nin Hanlık sınırlarını terk etmesini emretmiştir. Hoca'nın Saidiye Hanlığı'ndan ayrılmasıyla siyasi gerginlik geçici olarak hafiflemiştir.²⁸⁶

Abdulkerim Han 1591 yılında 33 yıllık hükümdarlığın ardından vefat etmiştir. Kaynakların bizlere aktardıklarına göre dindar bir Müslüman olan Abdulkerim Han aynı zamanda emirleri ile halkın şikayetlerini dinleyen şikayetlerin konusuna göre onları kadı veya emirlerine kendi huzurunda çözdüren birisiydi. Bazı kaynaklara göre, onun sağlığı ve adaletli yönetimi için Mekke ve Medine'de dualar edildiği aktarılmıştır.²⁸⁷

2.9. Muhammed Han Dönemi

1591 yılında Abdulkerim Han vefat ettikten sonra Saidiye Hanlığı tahtına Abduureşid Han'ın oğlu Muhammed Han oturmuştur. Muhammed Han daha öncesinde babasının sağlığında ağabeyi Abdullatif Han'ın öldürülmesi üzerine Aksu yöneticiliğine getirilmiş sonrasında yine ağabeyi Sufi Sultan'ın vefat etmesiyle Kaşgar yöneticiliğine getirilmiştir.²⁸⁸

Muhammed Han, Şah Han'ın kızını hanedanla evlendirme niyetindeydi; bu girişimi karşılık bulmayınca iki taraf arasında çatışma yaşanmıştır. Bu gelişmelerin ardından Şah Han, Aksu üzerine yürümüş ilk kuşatmada başarılı olmamasına rağmen ikinci kuşatmada başarılı olarak Muhammed Han, Şah Han tarafından esir alınarak bölgeden uzaklaştırılmıştır; bazı kaynaklara göre Çalış'a götürülmüştür.²⁸⁹ Muhammed Han Çalış'ta esirken dünyaya Şucauddin Ahmed adını verdikleri oğlu gelmiş bunu öğrenen Abdulkerim Han, Şah Han ile diplomatik temaslar kurarak kardeşi ve ailesinin geri dönmesini sağlamıştır.

²⁸⁶ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 160.

²⁸⁷ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 95.

²⁸⁸ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 162.

²⁸⁹ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 163.

Abdurreşid Han'ın beşinci oğlu olduğu aktarılan Muhammed Han'ın ağabeyi Abdülkerim Han vefat ettiği esnada Talas üzerine gerçekleştirilen bir sefer de olduğu kaynaklarda aktarılmaktadır.²⁹⁰ Abdülkerim Han'ın vefat haberini ancak aradan üç ay geçtikten sonra haber alan Muhammed Han, Çu ve Talas bölgesinden Yarkend'e gelerek hanlığın başına geçmiştir. Muhammed Han kardeşi Ebu Said Sultan'ı Kaşgar ve Yengi-Hisar yöneticiliğine getirmiş Emir Tanrıverdi'yi de ona atalık yapmıştır.

Muhammed Han, Saidiye Hanlığı tahtına geçtiği sıralarda Buhara Hanlığı hükümdarı II. Abdullah Han 1594 yılında Hocamkuli Koşbegi komutasında büyük bir orduyu Saidiye Hanlığı topraklarına göndermiştir.²⁹¹ Bazı kaynaklarda Özbek ordusunun 50.000 ile 100.000 arasında olduğu ileri sürülse de, bu sayıların doğruluğu tartışmalıdır. Özbeklerin hanlık üzerine yürüdükleri haberi gelmeden önce Muhammed Han hanlık içerisinde bir başka sorun ile uğraşmaktaydı. Kaşgar ve Yengi Hisar yöneticiliğini verdiği kardeşi Ebu Said Sultan ile arasında bir anlaşmazlık meydana gelmişti. Kaşgar üzerine harekete geçen Muhammed Han yolda Özbeklerin, hanlık toprakları üzerine geldiği haberini alınca derhal Kaşgar'daki saraya giderek ordu toplanmasını emretmiş ve az sayıda bir keşif birliği bilgi toplamak üzere önden gönderilmiştir.

Savaş stratejisini belirlemek adına emirleri ile fikir alışverişinde bulunmuş bu emirlerden Mirza Şah Çörlik mevkiinde Özbeklerle savaşmayı önermiş lakin Muhammed Han'a bu görüş mantıklı gelmemiştir. Bazı kaynaklara göre Tengri Berdi Mirza ile daha önce yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle toplantının ilk aşamasına dahil edilmemiştir. Muhammed Han emirlerin verdiği fikirleri yetersiz bulunca Tengri Berdi Mirza'nın ne düşündüğünü sorma ihtiyacı duymuş ve ona fikrini sordurmuştur. Tengri Berdi Mirza Çörlik mevkiinde savaşmayı kesin bir dille reddetmiş orasının bataklık bir yer olduğunu dolayısıyla Özbeklerin bataklıktan ibaret olan bir yeri ele geçirmek için gelmediklerini aksine onların gözlerinin hanlığın büyük şehirlerinde olduğunu belirtmiştir ve Tengri Berdi Mirza'nın fikri kabul edilmiştir. Muhammed Han ordunun bir kısmıyla Temurçi (Demirci) denilen mevkide, Han'ın kardeşi Ebu Said Sultan ise Könçi denen yerde konuşlandırılmıştır.²⁹²

²⁹⁰ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 95.

²⁹¹ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 164.

²⁹² Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 97.

Özbek ordusu Saidiye Hanlığı ordusunun bulunduğu yere gelmiş ve iki ordu arasında üç gün boyunca şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Çatışmanın beşinci gününde üç bin kişiden oluşan bir Özbek birliği Kaşgar üzerine saldırmış burada da kanlı çatışmalar gerçekleşmiş lakin Özbekler üstünlük sağlayamayarak Yarkend üzerine yönelmişlerdir.²⁹³

Hocamkuli Koşbegi güney yolunu takip ederek Yarken üzerine harekete geçmiş bunun üzerine Muhammed Han ve kardeşi Ebu Said Sultan'da onlara karşı koymak için yola koyulmuşlardır. Özbek ordusu Yarkend önlerine gelince kaleye bir haberci göndererek teslim olurlarsa hayatlarının bağışlanacağını aksi halde öldürüleceklerini bildirmişlerdir. Kale sorumluları Kadı Rıza ve Ziyaüddin Divanbegi'nin, teslim olmayı düşündükleri aktarılmışsa da daha sonra bu karar değişmiş ve savunmaya geçmişlerdir.²⁹⁴ Bu sırada Muhammed Han ve Ebu Said Sultan gece yarısı karanlıktan faydalanarak Yarkend'e girmişler ve şehrin savunmasını örgütleyerek sabah olduğunda Özbekler savaşa davet edilmişlerdir.²⁹⁵ Yarkend halkının teslim olmasını bekleyen Özbekler, beklemedikleri bir direnişle karşılaşmış ve geri çekilmek zorunda kalmışlardır.

Yakend şehrinin savunulmasında daha önce hanlık sınırlarını terk etmesi söylenen Hoca Muhammed İshak Veli'nin müridi Uştur (Şatur) Halife beş bin kişiyi bulan müridi ile savunmaya büyük destek vermişlerdir. Muhammed Han, Uştur Halife'nin kendisine ettiği yardıma karşılık Uştur Halife'ye teşekkür olarak Hoca'ya bağlılığını ifade eden mecazi ifadeler içeren bir mektup göndermiştir.²⁹⁶ Bunun üzerine Hoca Muhammed İshak Veli 1595 yılında yedi yaşında olan oğlu Muhammed Yahya'yı Saidiye Hanlığı'na göndermiştir. Muhammed Han tarafından büyük bir hürmet ile karşılanan Muhammed Yahya Hoca'ya soyurgal olarak Feyzabad ile Sankaş şehirleri verilmiştir. Bu dönemden sonra Karadağlı Hocalar grubunun hanlık içerisindeki etkisi giderek artmıştır.

Kaşgar ve Yengi Hisar yöneticiliğini verdiği kardeşi Ebu Said Sultan vefat edince Muhammed Han bu göreve oğlu Şucauddin Ahmed Sultan'ı getirmiştir. Torunu Ziyaüddin Ahmed Sultan'ı Aksu ve Uç yöneticiliğine kardeşi Abdurrahim Sultan'ı

²⁹³ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 97.

²⁹⁴ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 166.

²⁹⁵ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 98.

²⁹⁶ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 167.

Turfan yöneticiliğine atamıştır. Bir süre sonra Abdurrahim Sultan'ın 1596 yılında Turfan valiliğini yeterli bulmadığı iddiasıyla isyan ettiği aktarılmıştır.²⁹⁷

Muhammed Han kardeşinin isyanını bastırmak için torunu Ziyaüddin Ahmed Sultan ile Muhammed Haşim Sultan idaresinde bir ordu göndererek isyan hareketini ortadan kaldırmıştır. Abdurrahim Sultan'ın isyanını bastırmada başarılı olan Ziyaüddin Ahmed Sultan'a Aksu valiliği, Muhammed Haşim Sultan'a ise Çalış valiliği verilmiş ancak Muhammed Han kardeşi Abdurrahim Sultan'ı görevden almayarak Turfan aliliğinde bırakmıştır.²⁹⁸

Muhammed Han 1609 yılında 18 yıllık saltanatının ardından 72 yaşında vefat etmiştir.²⁹⁹ Bazı tarihçiler, Muhammed Han dönemini Saidiye Hanlığı'nın siyasi ve ekonomik güç kazandığı bir süreç olarak değerlendirmiştir. Onun döneminde hanlık gücünü arttırmış ve halkın refahı yükselmiştir. Hanlık içerisinde ticaret yollarının güvenliği sağlanmış buna bağlı olarak da ticaret gelişme göstermiştir.

²⁹⁷ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 168.

²⁹⁸ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 168.

²⁹⁹ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 99.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAİDİYE HANLIĞI'NIN YIKILIŞ SÜRECİ

3.1. Şucauddin Ahmed Han Dönemi

Babası Muhammed Han vefat ettiği sırada Şucauddin Ahmed Han Kaşgar'da bulunmaktaydı. Babası sağlığında Özbekleri yenilgiye uğrattıktan sonra onu Kaşgar yöneticisi konumuna getirmiştir. Şucauddin Ahmed Han Muhammed Han'nın bilinen oğludur.³⁰⁰ Hanlığın önde gelen emirlerinden Muhammed Yahya, Mirza Abdullah, Hoca Latif gibi isimler Şucauddin Ahmed Han'a haber göndererek babasının öldüğünü bildirmişler ve onu Yarkend'e davet etmişlerdir.³⁰¹

Şucauddin Ahmed Han Yarkend'e gelerek hanlık tahtına oturmuştur. Babası döneminde vezirlik görevi yapan Hoca Latif görevinde bırakılmış, Mirza Haydar Çuras'a Kaşgar yöneticiliği verilmiştir. Ahmed Han hanlık tahtına oturur oturmaz muhtemel rakiplerini saf dışı bırakmak için harekete geçmiştir. Buna hanlığın üçüncü hükümdarı olan Abdulkirim Han'ın oğlu Şah Haydar Muhammed Sultan ile başlamış ve onu yakalamaları için Mirza Haydar Çuras ve Mirza Gazi Barlas'ı görevlendirmiştir. Kendilerine verilen görevi yerine getiren emirler Şah Haydar Muhammed Sultan'ı Yarkend'e getirmişler bunun akabinde de o Şucauddin Ahmed Han tarafından Maveräünnehir bölgesine sürülerek hanlık sınırlarından çıkarılmıştır. Bu dönemde Muhammed Han döneminde bahsettiğimiz Karadağlı Hocalar bu dönemde giderek güç kazanmış ve büyük bir mürid topluluğuna ulaşmışlardır.³⁰²

³⁰⁰ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 100.

³⁰¹ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 174.

³⁰² Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 174.

Bu dönemde hanlık sınırlarını tehdit eden Kırgızlar Muhammed Han'ın vefat haberini aldıktan sonra bundan istifade ederek Tilaka Biy, Bay Bute Kara komutasında sayıları 5.000'e ulaşan bir ordu ile Aksu'ya saldırmış ve buradaki yerleşimlere zarar vermişlerdir. Kırgızların bu hareketine yönelik derhal harekete geçme gerekliliği duyan Şucauddin Ahmed Han onların üzerine Uç hâkimi Mirza Haşim Bayrın ve oğlu Ziyaüddin Ahmed Sultan'ı göndermiştir.³⁰³ Şucauddin Ahmed Han'ın oğlu Ziyaüddin Ahmed Han'ın adı kaynaklarda her ne kadar Ziyaüddin Ahmed olarak geçse de onun bir diğer adı da Timur Sultan'dır.³⁰⁴ Kırgızları yakalayan hanlık ordusu onlardan birçok kişiyi öldürmüş ve geri kalanını da esir almıştır. Ziyaüddin Ahmed Sultan esir alınan Kırgızları bağışlayarak kendi bölgelerine dönmelerine izin vermiştir. Muhtemelen Kırgızlar karşısında aldığı galibiyetten dolayı babası onu Kaşgar ve Yengi Hisar yöneticiliğine atamıştır.

Bu dönemde Çalış yöneticisi olan Muhammed Haşim Sultan, Turfan yöneticisi Şucauddin Ahmed Han'ın amcası Abdurrahim Sultan ile anlaşmazlığa düşmüştür. Kalmuklardan da destek alan Muhammed Haşim Han isyan hareketine kalkışmıştır. Kalmukların ona verdiği sözü tutmayarak savaş alanına gelmemeleri Muhammed Haşim Sultan'ın Abdurrahim Sultan karşısında büyük bir yenilgi almasına neden olmuştur. Kuça kalesine çekilen Muhammed Haşim Sultan'a Sucauddin Ahmed Han'a karşı beraber baş kaldırma teklifinde bulunan Abdurrahim Sultan onun kale kapılarını açmasını sağlamış ve ardından Muhammed Haşim Sultan hayatını kaybetmiştir.³⁰⁵

Abdurrahim Sultan'ın isyan hareketi Şucauddin Ahmed Han tarafından öğrenilince derhal hanlık ordusu toplamış ve başına oğlu Ziyaüddin Ahmed Sultan'ı getirmiştir. Mirza Haydar Çuras'ın da katıldığı orduya Aksu yöneticisi Mirza Haşim Bayrın ve Uç yöneticisi Mirza Haşim Çuras'ta destek vermişlerdir. Hanlık ordusunun Abdurrahim Sultan üzerine yürüyüşü esnasında orduda bulunan kabile reisleri arasında öncelik meselesi yüzünden anlaşmazlık meydana gelmiştir. Ordu, Kurle denilen yere ulaştığında öncü birlik Abdurrahim Sultan'ın saldırısına uğramış, ana ordu zamanında yetişemediği için öncü birlikte bulunan ve Arlat kabilesine mensup üç emirden ikisi öldürülmüş diğeri

³⁰³ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 175.

³⁰⁴ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 100.

³⁰⁵ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 176.

ise yaralanmıştı. Abdurrahim Sultan, Çalış şehrine çekilmiş Ziyaüddin Ahmed Sultan ise Çalış'ı kuşatmış lakin bir sonuç elde edemeyerek Yarkend'e dönmüştür.³⁰⁶

Ziyaüddin Ahmed Sultan ertesi yıl 1610-1611 yılında tekrar Çalış üzerine yönelmiştir. Çalış şehri kuşatılınca Abdurrahim Sultan Turfan şehrine çekilmiştir. Orduyu iki kısma ayıran Ziyaüddin Ahmed Sultan Turfan şehrini de kuşatmıştır. Abdurrahim Sultan'a bağlı bazı emirler ele geçirilse de ona ulaşılammış ve bunun yanında Çalış muhasarası da başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Ziyaüddin Ahmed Sultan'ın düzenlemiş olduğu bu iki sefer ile Kuça şehri tekrardan hanlık sınırlarına dahil edilse de Çalış şehri konusunda bu başarı sağlanamamış Abdurrahim Sultan isyanı da bastırılammıştır. Bu tarihten itibaren Abdurrahim Sultan'ın fiilen bağımsız bir yönetim oluşturduğu söylenebilir.³⁰⁷

Ziyaüddin Ahmed Sultan'a Kuça, Çalış ve Turfan seferlerinde önemli destekler veren atalığı Mirza Haydar Çuras bu dönemden sonra başına buyruk hareket etmeye başlayacak ve hanlık içerisinde bulunan diğer kabile beylerine karşı baskıcı bir tutum sergileme yoluna gidecektir.³⁰⁸ Mirza Haydar Çuras'ın bu davranışları Şah kabilesi olmak üzere diğer kabileleri de rahatsız etmiş ve bu kabileler Ziyaüddin Ahmed Sultan ile iletişime geçerek onundan bu konu hakkında kendilerine yardımcı olmalarını istemişlerdir. Ziyaüddin Ahmed Sultan bu kişilerin idamını emretmiştir. Bazı kaynaklara göre bu olaydan bir yıl sonra Ziyaüddin Ahmed Sultan bir kazada hayatını kaybetmiştir. Bu konu *Anonim Tarih-i Kaşgar* isimli eserde *Kişinin kanı kişide kalmaz*³⁰⁹ olarak ifade edilmiş ve bazı kaynaklarda bu ölüm, uyguladığı siyasetlere karşı ilahi bir ceza olarak değerlendirilmiştir.

Şucauddin Ahmed Han bu dönemde oğlu Ziyaüddin Ahmed Han'ın cenazesıyla ilgilenmesini fırsat bilen Mirza Şerif Bıkçık, Hoca Mustafa, vefat etmiş Mirza Haydar Çuras'ın kardeşi olan Mirza Latif ve Mirza Muhammed Rahim, Mirza Süleyman Şah, Şerefüddin Sultan'ı Kaşgar'da han olarak tanıdıklarını ilan etmişlerdir.³¹⁰ Şucauddin

³⁰⁶ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 177.

³⁰⁷ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 177.

³⁰⁸ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 177.

³⁰⁹ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 100.

³¹⁰ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 178.

Ahmed Han Kaşgar'da meydana gelen bu gelişmeleri haber aldıktan sonra derhal harekete geçerek Mirza Manak Çuras komutasında bir orduyu Kaşgar üzerine göndermiştir. Kendileri üzerine kalabalık bir ordunun geldiğini duyan Şerefüddin Sultan'ın yanındaki emirler dağılmış bazıları kaçmayı başarsa da bazıları yakalanarak öldürülmüştür.³¹¹

Bu isyan hareketinden sonra Şucauddin Ahmed Han amcası Adurrahim Sultan'ın da isyan hareketinin bastırılmasının gerekli olduğu kanısına varmış ve yine Mirza Manak (Munak) Çuras'ı ordunun başına geçirerek Abdurrahim Sultan üzerine göndermiştir.³¹² Şucauddin Ahmed kendisi de bir süre sonra buraya gelerek kuşatmaya katılmıştır. Saidiye Hanlığı ordusunun kendi üzerine geldiği haberini alan Abdurrahim Sultan'da derhal ordusunu toplamış ve iki ordu Kurle (Korla) denilen yerde karşı karşıya gelmişlerdir. Şiddetli bir savaşın meydana geldiği bu mevki de Kazak İskender Sultan'ın da destek vermiş olduğu Abdurrahim Sultan savaşın ilk safhalarında geri düşse de, destekçileriyle birlikte durumu dengelemiş ve Saidiye Hanlığı ordusunu durdurmayı başarmıştır.³¹³

Yukarıda adı geçen İskender Sultan, Şucauddin Ahmed Han'ın kızı Padişah Hanım ile evli olup onun damadı konumunda idi. O kendisine verilen Aksu yöneticiliğini beğenmeyerek Abdurrahim Sultan ile iş birliği yapmıştır. Onun böyle hareket etmesi Şucauddin Ahmed Han'ın Aksu üzerine saldırmasına neden oldu. Han'ın Aksu üzerine geldiğini öğrenen asiler onunla anlaşmak için ondan çekindiklerini eğer kendilerine bir yönetici gönderirse ona hizmet edeceklerini bildirmişlerdi. Bunun üzerine Şucauddin Ahmed Han, Yarkend'e dönerek Aksu şehrine Şahım Kulu Kirakyaraga'yı yönetici olarak göndermiştir. İskender Sultan ise isyan hareketine devam etmiş direniş imkanları tükenen İskender Sultan teslim olmuştur. İskender Sultan, Yarkend'e götürülürken hayatını kaybetmiştir; bazı kaynaklara göre ölüm yolculuk sırasında gerçekleşmiştir.³¹⁴

Şucauddin Ahmed Han döneminde hanedandan birçok kişi ya sürgün edilmiş ya da öldürülmüş, hanlık içerisinde Mirza Haydar Çuras gibi önemli emir olan birçok kişi de bu akıbet ile karşı karşıya kalmıştır. Nüfuzlu emirlerin yerine daha az tanınan kimseler

³¹¹ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 179.

³¹² Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 101.

³¹³ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 180.

³¹⁴ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 101.

görevlendirilmiş bu durum ise kabile reisleri arasında bir kıpırdanmanın yaşanmasına sebep olmuştur.³¹⁵ Bu kabilelerden Şah kabilesi emirleri Ebu'l Meani Şah ve Muhammed Kasım Şah etraflarına 500 kişi toplayarak isyan hareketine başlamışlardır. Yarkend hâkimi Şah Farbih'in kardeşleri olan bu kişilerin kalkıştıkları isyan hareketinin haberi bu kişiye ulaşınca o direkt Şucauddin Ahmed Han'a haber vermiş ancak Şucauddin Ahmed Han'ın durumu yeterince ciddiye almadığı yönünden değerlendirmeler yapılmış ve o sırada avda olduğu aktarılmıştır.³¹⁶ Ebu'l Meani ve Muhammed Kasım Şah bu durumu fırsat bilerek 600 kişi ile Barçuk mevkinde konaklayan Şucauddin Ahmed Han'a saldırmışlar ve saldırı sonucunda Şucauddin Ahmed Han hayatını kaybetmiştir. Hanın naaşı Altunluğ denilen yere getirilerek buraya defnedilmiştir.³¹⁷ 1619 yılında öldürülen Han'ın ölüm tarihi bazı kaynaklarda 1615 ve 1617 olarak verilmektedir.³¹⁸

3.2. Abdullatif Han Dönemi

Şucauddin Ahmed Han'ın katilleri Abdurreşid Han'ın onuncu oğlu Yunus Sultan'ın oğlu Kureyş Sultan'ı han ilan etmişlerdi. Yine bu kişiler onun adına hazırlandığı bildirilen bir belgeyle Kaşgar ve Yengi Hisar şehirlerine emir göndermiş ve Kureyş Sultan'ın geleneklere göre han seçildiğini ve bu şehirlerin onun adına hutbe okutup para bastırmalarını söylemiştir.³¹⁹

Bu sıralarda henüz 14 yaşında olan Sucauddin Ahmed Han'ın oğlu Abdullatif Sultan'a Kaşgar ve Yengi Hisar şehirlerinin yöneticileri olan Mirza Muhammed Yusuf Bayrın ve Mirza Gazi Barlas ona sahip çıkarak onun adı ile Kureyş Sultan'a bir mektup göndermişler ve bu mektupta kısaca atasının aşağılama içinde öldürüldüğünden bahsedilmiş eğer Şucauddin Ahmed Han'ın katillerine karşı adım atarsa kendisiyle dostluk kurulabileceğini, aksi halde onu da sorumlu tutacaklarını belirtmişlerdir.³²⁰ Şucauddin Ahmed Han'ı şehit eden Ebu'l Meani Şah ile Muhammed Kasım Şah Abdullatif Sultan'ın destekçilerini azaltmak için hemen harekete geçmişler ve genç emirlere vaatlerle dolu mektuplar göndererek kendi taraflarına geçmelerini bu emirlerden

³¹⁵ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 181.

³¹⁶ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 102.

³¹⁷ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 103.

³¹⁸ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 182.

³¹⁹ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 103.

³²⁰ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 183.

istemişlerdir. Onların bu hareketlerini sezen Kaşgar şehrinin yöneticisi Muhammed Yusuf Bayrın, Abdullatif Sultan'a destek vermekte olan emirleri bir araya getirerek Abdullatif Sultan'a destek sözü almaya çalışmıştır.³²¹ Bu esnada Yarkend'te bulunan Mirza Abdulgaffar, Mirza Hüsrev Bayrın, Hoca Latif'in Abdullatif Sultan tarafında olduğu ve onun hemen Yarkend şehrine gelmesi gerektiğini içeren bir mektup Kaşgar'da bulunan Abdullatif Han'a ulaşmıştır.³²²

Abdullatif Sultan bu haberi alır almaz hemen Yarkend üzerine harekete geçmiş ve iki ordu Fafan (Mapan) denilen yerde karşı karşıya gelmiştir. Yapılan savaşta Abdullatif Sultan galip gelmiş ve Kureyş Sultan taraftarı Muhammed Kasım Şah yakalanmış ve ardından Mirza Muhammed Yusuf Bayrın tarafından öldürülmüş, Ebu'l Meani ise savaş meydanından kaçmıştı.³²³ Böylelikle Kureyş Sultan³²⁴ kısa bir süre tahtta kalmış Abdullatif Han hanlığın tek sahibi konumuna yükselmiştir.

Abdullatif Han'ın Saidiye Hanlığı'nın tek sahibi olmasıyla beraber Muhammed Yusuf Bayrın'ı atalığı yaptığı gibi ona Yarkend yöneticiliğini de vermiş Hoca Latif'i vezir, Mirza Gazi Bey Kaşgar yöneticisi konumlarına getirmiştir.³²⁵ Bu dönemin en önemli gelişmelerinden birisi Hoca Abdurrezzak ve oğullarının Saidiye Hanlığı topraklarından sürgün edilmesidir. Böylelikle hanlık içerisinde Karadağlı Hocalar ve bunların mürşidi Muhammed Yahya (Şadi) Hoca hanlıkta bulunan en etkili dini şahsiyetlerden biri haline gelmiştir.

Yarkend şehri yöneticisi ve Abdullatif Han'ın atalığı Muhammed Yusuf Bayrın, hanlık içerisinde başına buyruk hareket etmeye başlamış ve Mirza Ebu Gur Sağrııcı'yı kendisine rakip olarak görmeye başlamıştır. Ona Kaşgar yöneticiliğinin de verilmesiyle daha fazla endişelenen Muhammed Yusuf Bayrın hemen harekete geçerek Mirza Ebu Gur Sağrııcı'yı Tibet'e sürgüne gönderilmesini sağlamış daha sonra hayatını kaybettiği aktarılmıştır.³²⁶ Muhammed Yusuf Bayrın'ın bu davranışları Abdullatif Han ve annesinin kulağına gitmiş

³²¹ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 103.

³²² Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 183.

³²³ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 104.

³²⁴ Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme adlı eserde Kureyş Sultan'ın savaştan sonra öldürüldüğünü ve kardeşi Seyfü'l Mülk'ün hanlık topraklarından uzaklaştırıldığından bahsedilmektedir. Daha detaylı bilgi için bkz. *Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme*, 2015, s. 105.

³²⁵ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 105.

³²⁶ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 185.

ve diğer emirlerin sözleri ile de 500 kişilik bir birlik toplanarak Yarkend'e Muhammed Yusuf Bayrın'ı tutuklamaya gönderilmiştir. Muhammed Yusuf Bayrın tutuklanarak Kaşgar'a getirilmiş ve burada zindana atılmış lakin bir süre sonra serbest bırakılmış ve yeniden göreve getirilmiştir.

Şucauddin Ahmed Han zamanında Abdurrahim Sultan'ın Saidiye Hanlığı'nın doğusunda Çalış ve Turfan bölgelerinde bağımsız hareket ettiği aktarılmıştır. Şucauddin Ahmed Han'ın ölümünden sonra Abdurrahim Han Aksu ve Uç şehrine saldırılarına devam etmiştir. Bu dönemde Abdurrahim Sultan'ın yanına gelen Kazak Şigay Han'ın oğlu İşim Han bu seferlerinde ona yardım etmiştir.³²⁷ Abdurrahim Sultan bu dönemde Bay şehri ele geçirmiştir. Sonrasında yine İşim Han ile Aksu üzerine yürümüş büyük uğraşlar vermelerine rağmen şehri ele geçirememişlerdir.³²⁸ Abdullatif Han sonrasında ordusu ile Aksu şehrine yardıma gelmiş onun gelişi Abdurrahim Sultan ve İşim Han'ın işini daha da zorlaştırmıştır. İşim Han her ne kadar Abdullatif Han ile savaşmaya istekli olsa da Abdurrahim Sultan bunun faydasız olacağını söyleyerek geri çekilme kararı almışlardır. Hanlığın doğusunda meydana gelen bu gelişmelerde hanlık her ne kadar toprak kaybına uğramasa da bu bölgede bulunan bazı şehirlerde ciddi hasarlar meydana geldiği aktarılmıştır.

Abdullatif Han on dört yaşında tahta geçmiş ve 1631 yılında vefat etmiştir. Kaynaklarda Abdullatif Han'ın cömertliği, mütevazılığı ve edep sahibi bir kişiliğe sahip olduğu ifade edilmiştir.³²⁹

3.3. Ahmed Han Dönemi

Abdullatif Han vefat ettikten sonra ağabeyi Timur Sultan'ın büyük oğlu Ahmed Sultan'a haber gönderilmiş Abdullatif Han'ın vefat haberi verilerek kendisi de Yarkend'e tahta geçmesi için davet edilmiştir. Ahmed Sultan'ı hanlık tahtına oturması için davet edenler arasında Hoca Latif, Mirza Gazi Barlas, Mirza Kurban Çuras, gibi hanlığın önde gelen emirleri yer almaktaydı.³³⁰

³²⁷ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 187.

³²⁸ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 106.

³²⁹ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 107.

³³⁰ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 108.

Ahmed Sultan haberi getiren Ali Merdan adındaki şahıs ile hemen yola koyularak Yarkend'e ulaşmış ve hanlık idaresinden sorumlu görevliler tarafından Saidiye Hanlığı tahtına çıkarılmıştır. Ahmed Han tahta geçince hanlık içerisinde gerekli düzenlemeleri yapmış lakin bu düzenlemede Ahmed Han'ın Asu çevresinden isimleri göreve getirmesi, bazı Çuras emirleri arasında huzursuzluk yaratmış olabilir. Çuras emirleri tarafından Ali Merdan Bey'in malları yağmalanmış ve kendisinden Aksu'ya dönmesi istenilmiştir. Eşikağası Mirza Abssettar Bey'de Yarkend şehrinden uzaklaştırılmış ve Baltı bölgesine gönderilmiş, Yarkend yöneticisi olan Mirza Hacı Barlas'ın yerine de Mirza Kurban Çuras getirilmiştir.³³¹

Bu dönemde Kaşgar yöneticisi ve Ahmed Han'ın kardeşi olan Mahmud Han (Kılıç Han) hanlık makamının kendisine ait olduğunu düşünmekteydi. Bazı dönemlerde Kaşgar yöneticiliği veliahtlıkla ilişkilendirilmişti; Mahmud Han da bu anlayışa hareket etmiş olabilir. Ağabeyine karşı harekete geçmek isteyen Mahmud Han (Kılıç Han) vezir Hoca Latif'in kızı ile evlenmek istemiştir. Onun buradaki amacı kızı ile evlenerek vezir Hoca Latif'i kendi tarafına çekmektir. Bazı devlet adamlarının görüşleri doğrultusunda Ahmed Han, Hoca Latif'in kızıyla evlenmiştir.³³² Ağabeyinin bu hareketine oldukça sinirlenen Mahmud Han ise Haşim Hoca'nın kızını kendisine eş olarak alıp Kaşgar şehrine dönmüştür.

Ağabeyine sinirinden dolayı Mahmud Han, Yarkend üzerine bir ordu göndermeye karar vermiştir. Onun yardımına Aksu şehri ve Kırgızlar da gelmiştir. Hanlığın merkezi Yarkend şehri muhasara altına alınmış yaklaşık yirmi günden sonra Yarkend kuşatması sonuçsuz kalınca Mahmud Han geri çekilmiştir.³³³ Mahmud Han savaştan vazgeçmeyerek bir sonraki yıl tekrardan ağabeyi üzerine harekete geçmiştir. Ahmed Han onun üzerine geldiği haberini alınca emirlerine nasıl hareket etmeleri gerektiğini danışmış Hoca Latif ve Yarkend yöneticisi Mirza Kurban Çuras şehir müdafası yaparak düşmanı zayıflatmayı ardından onlara darbe vurmaya teklif etmişlerdir. Diğer emirler ise şehrin dışında bir meydan savaşı yapmanın daha doğru olduğunu Ahmed Han'a bildirmişlerdir. Ahmed Han ikinci teklifi onaylamış ve kardeşi ile neredeyse bütün gün süren bir meydan

³³¹ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 190.

³³² Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 108.

³³³ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 190.

muharebesi yapmıştır. Savaş sona ermeden Ahmed Han, Aksu şehrine çekilme kararı almıştır. Yapılan savaşta Mahmud Han kazanmış ve 1633 yılında hanlık tahtını ele geçirmiştir.³³⁴ Mahmud Han hanlık içerisinde yeni görevlendirmelerle yönetimde kendisine yakın isimleri ön plana çıkarmıştır. Mirza Muhammed Dost Bey'i Yarkend yöneticiliğine vezirliğe ise Mir Azam Şah'ı getirerek hanlığı kendisine sadık kişiler arasında paylaşmış Mirza Kurban Çuras ve Hoca Latif'i ise sürgüne göndermiştir.³³⁵

Mahmud Han döneminde takriben 1634-1635 yılında Turfan ve Çalış bölgesinin hâkimi Abdurrahim Sultan 77 yaşında vefat etmiştir. Onun vefatının ardından yerine oğlu Abdullah Sultan geçmiştir. Bu dönemde Aksu şehrinde bulunan Ahmed Han, Kuça'ya saldırarak bazı bölgeleri yağmalamıştır. Onun bu hareketi üzerine Abdullah Han, Aksu üzerine sefer düzenlemiş ve Ahmed Han Yarkend'e gelmek zorunda kalmıştır. Mahmud Han onu sürgüne göndermek istemiş lakin bundan vazgeçerek Yarkend şehrinin kuzeyindeki Şamalbag'a gönderilmiştir. Mahmud Han, Abdullah Sultan üzerine harekete geçmek için hazırlık yaptığı bir sırada 1635-1636 yılında 22 yaşında vefat etmiştir.³³⁶ Mahmud Han'ın hanlığı üç yıl sürmüştür. Kardeşinin ölümü ile ikinci defa hanlık tahtına oturan Ahmed Han kardeşinin atamış olduğu devlet adamlarını yerinde bırakmıştır.

Ahmed Han hanlık makamına tekrardan geçtikten sonra Kaşgar şehrine Çalış ve Turfan hâkimi Abdullah Sultan sefer düzenlemiştir. İki ordu Turgay denilen mevkide karşı karşıya gelmiş Ahmed Han üstünlük kazanmış ve Abdullah Sultan Aksu'ya çekilmiştir. Abdullah Sultan'ın savaş alanını terk etmesinde Ahmed Han'ın yanında olan ama ona yüz çeviren Hoca Şadi'nin büyük yararı olduğu anlaşılmaktadır. Bazı emirler Ahmed Han'ı pasif ve etkisi bulduklarını belirtmişlerdir. Bundan dolayı emirleri bu savaştan sonra sırasıyla Abdullah Sultan'ın yanına geçmişlerdir. Bu emirlerin Abdullah Sultan'ın yanına geçmeleri onun gücüne güç katmıştır.

Abdullah Sultan kardeşinin de desteğini alarak Mir Azam Şah'ın yöneticiliğini yaptığı Kaşgar üzerine yürümüş ve burayı ele geçirmiştir. Tek başına kaldığını ve karşı koymanın imkânsız olduğunu anlayan Ahmed Han önce Belh'e sonrasında 1636 yılında ise Maverâünnehir'e İmam Kulu Han'ın yanına gitmiştir. İmam Kulu Han, büyük bir orduyla

³³⁴ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 191.

³³⁵ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 109.

³³⁶ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 192.

Ahmed Han'a destek vermiştir; bazı kaynaklar bu sayı 70.000 olarak aktarmaktadır. Andican'daki karışıklıktan yararlanmak isteyen Ahmed Han, şehre yönelmiş ancak çıkan çatışmalarda hayatını kaybetmiştir.³³⁷ Onun ölüm tarihi olarak 1638-1639 yılları verilmektedir.

3.4. Abdullah Han Dönemi

Abdullah Sultan'ın Kaşgar şehrine saldırıp ele geçirmesinden sonra Ahmed Han hanlık sınırlarını terk etmiş ve sonrasında Andican şehrinde vefat etmişti. Ahmed Han Saidiye Hanlığı'nı terk edince hanlığın ileri gelen emirleri Abdullah Sultan'a itaatlerini bildirerek onu han ilan etmişlerdir. Bu sayede uzun zaman sonra hanlığın doğusu ve batısı tekrardan bir çatı altında birleşmiştir.

Abdullah Han, Mirza Şah Mansur'u Yarkend yöneticiliğine, Yengi Hisar'a Mirza Şahid Çuras'ı yöneticine kardeşi Ebu'l Muhammed Sultan'ı ise Çalış ve Turfan bölgesine yönetici olarak göndermiştir.³³⁸ Ahmed Han' sadık olan kişiler ya öldürülmüş ya da sürgüne gönderilmiştir. Sürgüne gönderilenler içerisinde din adamları da bulunmaktaydı ve bunların çoğu Akdağlı Hocalar tarikatındandı. Akdağlıların hanlık içerisinde gönderilmesiyle Karadağlı Hocalar tarikatı bu süreçte rakipsiz kalarak daha da güçlenmiştir.³³⁹

Yine bu dönem içerisinde Saidiye Hanlığı içerisinde Ahmed Han ve Abdullah Han çekişmesini fırsat bilen Kalmuklar başlarında Konçin, Sereng ve Sumur liderliğinde Hoten şehrine saldırmışlar lakin İbrahim Sultan'ın direnişi sonrası geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu seferin ardından Kalmuklar bir sonraki yıl tekrardan hanlık topraklarına seferler düzenlemişlerdir. Aksu şehri Kalmuklar tarafından yağmalanmış bunun akabinde Kuça yöneticisi Mirza Şah Kasım Ordabeyi ile Bay şehri yöneticisi Han Kulu Bey birlikte hareket ederek Kalmuklar'a karşı direnmişler ve liderleri Sereng ile Sumer'i ele geçirmişlerdir.³⁴⁰ Bu dönemde Kuça'da bulunan Şir Muhammed isyan etmiş lakin isyanı bastırılarak şehrin yöneticiliğine Mirza Abdussettar Bey getirilmiştir.³⁴¹

³³⁷ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 194.

³³⁸ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 116.

³³⁹ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 195.

³⁴⁰ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 117.

³⁴¹ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 196.

Yukarıda belirttiğimiz Kalmuk saldırıları ve isyan hadisesi ortadan kaldırıldıktan sonra 1640-1641 yılında Abdullah Han Saidiye Hanlığı ile Kabil şehri arasında bulunan Bolur'u ele geçirmek için harekete geçecektir.³⁴² Abdullah Han, Sariköl mevkiine geldiğinde onunla görüşmek için Hezare kabilesi reisi gelmiş ve Abdullah Han onları hizmetine alarak Bolur seferi için rehber edinmiştir.³⁴³ Abdullah Han'ın ordusu ile üzerine geldiği haberini alan Bolur hakimi Babur Şah önlem almaya başlamış bu sebeple atalığı Bek Ali'yi ileri göndererek kendisi de savunma pozisyonuna geçmiştir. Abdullah Han ileri gönderilen Bey Ali'yi öldürerek Şah Babür'ün bulunduğu yere gelerek burayı kuşatmıştır. Elinden Abdullah Han'a karşı bir şey gelmeyeceğini anlayan Şah Babür oğlu Şah Reis'i hediyelerle Abdullah Han'a göndererek teslim olmuştur.³⁴⁴ Üç ay süren bu seferin ardından Abdullah Han başarı ile hanlık merkezine dönmüştür.

Bu seferin ardından Abdullah Han yönünü Oş ve Fergana bölgesine dönecektir. Ordusu ile Oş şehrine ulaşan Abdullah Han'ı buranın halkı çok iyi karşılamış olsa da han şehri yağmalatmıştır. Abdullah Han'ın hanlık sınırları içerisinde ayrıldığını haber alan Kırgızlar derhâl harekete geçerek Oş şehrinin güneyinde Kaplan-Kulköl mevkiinde Saidiye Hanlığı ordusunu saldırmışlar bu saldırı nedeniyle hanlık ordusunun sağ kolu ağır zaiyatlar vermiştir.³⁴⁵ Saidiye Hanlığı ordusuna takviye olarak Aksu, Uç ve Bay şehirlerinden 2.000 kişi daha gelmiş lakin onların gelmesi işi kolaylaştıracakken umulduğu gibi olmamıştır. Kırgızlar tekrardan saldırıya geçmişler büyük bir savaşın ardından Saidiye Hanlığı ordusu mağlup olmuştur.

1641-1642 yıllarında Abdullah Han Kırgızlar üzerine tekrar bir sefer düzenlemeye karar vermiş Subhan Kulu Bey bu duruma mâni olmaya çalışmıştır. Subhan Kulu Bey'i dinlemeyen Abdullah Han onu hapse attırmış Şahbaz Bey'i Yolbars Han'a atalık tayin edip Kaşgar yöneticisi olarak görevlendirmiştir.³⁴⁶ Saidiye Hanlığı ordusu Aksay mevkiinde Kırgız ordusu ile karşı karşıya gelmiştir. Kırgızlar savaşın başlarında

³⁴² Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 118.

³⁴³ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 196.

³⁴⁴ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 118.

³⁴⁵ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 197.

³⁴⁶ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 118.

üstünlüğü ele geçirmelerine rağmen Şadi Hoca ve İbrahim Sultan'ın gayretleri savaşın gidişatını değiştirmiş ve Saidiye Hanlığı, Kırgızlar karşısında galibiyet almışlardır.³⁴⁷

Kırgızlar ile yapılan savaşın üzerinden çok geçmeden Şadi Hoca vefat etmiş onun vefatının ardından Karadağlı Hocaların başına Hocam Padişah'ın geçtiği aktarılır; ancak bu süreç net değildir. Kırgızlar ile yapılan savaştan galibiyet ile ayrılan Abdullah Han yönünü Andican üzerine çevirecektir. Ordusu ile Andican'ı kuşatan Abdullah Han bir süre sonra burayı ele geçirmeyi başaracak ve şehri yağmalayacaktır.³⁴⁸ Şehri ele geçirdikten sonra bir süre burada kalan Abdullah Han çok geçmeden geri Yarkend'e dönmek için harekete geçecektir. Abdullah Han Andican'dan ayrıldıktan sonra halk başına buyruk hareket etmeye başlamış bunun üzerine o buraya ikinci bir sefer düzenleme kararı almıştır. Saidiye Hanlığı ordusuna bu sefer esnasında Kırgızlarda destek vermişlerdir. Kendisini bekleyen Andican ordusunu mağlup eden Abdullah Han şehri tekrar kuşatmıştır. Andican'ı ele geçiremeyeceğini anlayan Abdullah Han kuşatmayı bırakarak geri dönmüştür.³⁴⁹

Bu seferlerin ardından Abdullah Han merkezi otoriteyi güçlendirmek adına emirlerden bazılarını ülkeden uzaklaştırmaya karar vermiştir. Han'ın bu düşüncelerini öğrenen emirler Abdullah Han daha kararını uygulamaya koymadan onu hacca gitmeye teşvik etmişler ve Abdullah Han bu kararı kabul etmiştir.³⁵⁰ Abdullah Han hac için yola çıkar çıkmaz bu tertibi düzenleyen emirler Yolbars Sultan'ı Yarkend'te han ilan etmişlerdir. Bu gelişmeleri hac yolculuğu esnasında haber alan Abdullah Han hacca gitmekten vazgeçerek geri dönmüştür. Abdullah Han kendisine karşı hazırlanan bu tertibi değerlendirerek Şah Mansur, Mirza Şahid, Mir Zahid, Mirza Dost Muhammed gibi nüfuzlu beyleri Hindistan'a sürgüne göndermiştir.³⁵¹ Bu sürgünler sonrasında Abdullah Han hanlık görevlerine kendisine ihanet etmeyecek kişileri atamış, nüfuzlu beyleri sürgün ederek merkezi otoriteyi güçlendirmiştir.

Abdullah Han'ın böyle bir uygulama içerisine girmesi Kırgızları telaşlandırmıştır. Abdullah Han devlet görevlilerini toplayarak Kırgızlar hakkında nasıl bir siyaset

³⁴⁷ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 198.

³⁴⁸ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 119.

³⁴⁹ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 199-200.

³⁵⁰ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 119.

³⁵¹ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 200.

izlemeleri gerektiğini onlara danışmış ve Kırgızlara karşı sert önlemler alınması fikri ağırlık kazanmıştır. Bu çerçevede Kırgızlar ve onlara destek veren on bine yakın kişi katledilmiştir.³⁵² Kırgızlara yönelik ciddi bir harekât düzenlenmiş ve ağır kayıplar verilmiştir.

Abdullah Han döneminde Tanrı Dağları'nın kuzeyinde kurulan Cungar Hanlığı³⁵³ (Oyratlar, Kalmuklar) Saidiye Hanlığı adına tehdit oluşturmaya başlamıştır. Kısa süre sonra Oyratlar Atbaşı denen yere saldırmış Abdullah Han ise onların üzerine yürüme kararı almıştır.³⁵⁴ Bu dönemde Abdullah Han'ın kardeşi olan İbrahim Sultan'da Oyratlar ile Saidiye Hanlığına saldırmıştır. Onun Oyratlar ile bir olup hanlığa saldırmasının amacı zamanında ağabeyi Abdullah Han tarafından sürgüne gönderilmesidir. İbrahim Sultan'ın Saidiye Hanlığı adına birçok yararı olmuş bu başarıların ardından ağabeyi Abdullah Han onu kendisine tehdit olarak görmüş ve sürgüne göndermişti.³⁵⁵

Saidiye Hanlığı ordusunun üzerlerine geldiği haberini alan Oyratlar, Narın Nehri tarafına çekilmişlerdir. İbrahim Sultan ve Oyratlar birlikte hanlık ordusu üzerine harekete geçerek Abdullah Han'ı geri çekilmek zorunda bırakmışlardır.³⁵⁶ Bu savaştan sonra İbrahim Sultan yine Oyratların desteğini alarak Çalış şehrini ele geçirmiştir. Kardeşi İbrahim Sultan'ın bu şehri ele geçirdiği haberini alan Abdullah Han tekrardan harekete geçmiş lakin halkın dağlara çekildiğini görmüş ve beklemiştir. Bu sırada Abdullah Han'ın oğlu Nureddin Sultan bu insanlara saldırarak çok sayıda esir ve ganimet elde etmiştir.³⁵⁷ Nureddin Sultan'ın başına buyruk bu hareketi Abdullah Han'ı çok kızdırmıştı. İbrahim Sultan ve Galdan Tayşi, Çalış şehrinden ayrılınca Abdullah Han bu şehre girerek burayı yağmalamıştır.³⁵⁸

Saidiye Hanlığı ordusu bu sefer esnasında dağılma emareleri göstermiştir. Hanlık ordusunun bu durumunu haber alan ve bu fırsatı değerlendirmek isteyen Oyratlar, Nureddin Sultan komutasındaki askerleri abluka altına almışlar bu sırada bir başka ordu

³⁵² Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 201.

³⁵³ Cungar Hanlı hakkında daha fazla bilgi edinmek için bkz. Ekrem Kalan, *Cungar Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, Ankara: TTK Yayınları, 2008.

³⁵⁴ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 120.

³⁵⁵ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 198.

³⁵⁶ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 202.

³⁵⁷ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 120.

³⁵⁸ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 203.

ise Abdullah Han komutasındaki orduyu mağlup etmişti. Savaşın ardından Nureddin Sultan Oyratlar ile bir anlaşma yaparak geri çekilmiştir.³⁵⁹ Bu savaşın ardından Saidiye Hanlığı'nın artık eski gücünde olmadığı anlaşılmıştı.

Hanlığın içinde bulunduğu durumu anlayan Oyratlar Aksu üzerine harekete geçmişler sonrasında ise buradan vazgeçerek yönlerini hanlığın büyük şehirlerinde birisi olan Kaşgar'a dönmüşlerdir. Galdan'ın Kaşgar üzerine harekete geçmesi Kaşgar yöneticisi olan Yolbars Sultan'ı endişeye sevk etmiş ve Abdullah Han'dan yardım istemiştir. Abdullah Han tarafından Babak Bey komutasına bir ordu yardıma gönderilmiş ancak Yolbars Sultan ve Galdan birbirlerine saldırmayarak Galdan yurduna dönmüştür.³⁶⁰

Bu sıradan Cungan Hanlığı'nın başında olan Senge, Galdama'dan sonra Saidiye Hanlığı toprağı olan Keriye üzerine yürüme kararı almış onun bu kararından haberdar olan Keriye yöneticisi Hüdaberdi Bey ise Abdullah Han'dan yardım istemiş ve onun yardım çağrısına karşılık han bir ordu göndermiştir. Hanlık ordusunun yardıma geldiğini öğrenen Senge geri çekilmiş bu sırada Yolbars Sultan'da hanlık ordusuna dahil olmuştur. Onun orduya katılması ile Abdullah Han geri çekilmekte olan Senge'nin peşine düşmüş ve iki ordu Hoten şehrinin bir ilçesi olan Niye bölgesinde karşı karşıya gelmişler ve savaşıma başlamışlardır. Abdullah Han üzerlerine gelen hücumların hepsini savuşturmayı başarmış ve Senge barış teklifinde bulunmuştur.³⁶¹ Oyratlarla yapılan bu savaşın ardından Abdullah Han ve oğlu Yolbars Sultan'ın arası açılmıştır. Yolbars Sultan kendi adamlarında olan Naki Bey'in Eşikasgası, Mirza Tini Bey'in ise Yarkend yöneticiliğine getirilmesini babasından talep etmekte idi.³⁶² Abdullah Han bu istekleri Babak Bey'in de uyarıları ile kabul etmemiştir. Oğluna çok kızan Abdullah Han ona bir şey yapmamıştır. Bunun en büyük sebebi ise Yolbars Sultan'ın hanlık içerisinde bulunan Akdağlı Hocalar gurubunun önemli desteğini almasından dolayıdır.

1640 yılında Karadağlı Hocaların liderleri Hoca Şadi vefat etmiştir. Onun vefatı dolayısıyla Akdağlı Hoacaların şeyhi Muhammed Yusuf Hoca Yarkend şehrine gelmiştir. Onun burada dini nüfuz oluşturma mücadelesi Karadağlı Hocaların dikkatinden

³⁵⁹ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 120-121.

³⁶⁰ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 204.

³⁶¹ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 204.

³⁶² Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 121.

kaçmamış ve Kaşgar'a giderken öldürülmesine yol açmıştır.³⁶³ Muhammed Yusuf Hoca'nın öldürülmesi Akdağlı Hocalar ile Karadağlı Hocaların arasını daha çok açmış bundan dolayı hanlıkta sükûnet ortamı darbe yemiştir. Bu dönemde Abdullah Han'ın Yarkend şehri dışında diğer hanlık şehirlerine pek gücü yetmiyordu. Yolbars Sultan'da bu durumun farkında olduğundan babasının yanında bulunan emirlere bir mektup göndererek onları kendi tarafına çekmeye çalışmış ve babası Abdullah Han'ın ülkeyi terk etmesini sağlamalarını onlardan istemiştir. Bu durumu öğrenen Abdullah Han Yolbars Sultan'a bağlı olan Mirza Tini Bey, Bikçik ile Naki Bey'i 1666 yılında Yarkend'te idam ettirmiştir.³⁶⁴ Anonim Tarih-i Kaşgar isimli eserde Yolbars Sultan'ın şehzadeleri ve eşi Hanzade Sultan'ın da öldürüldüğünden bahsedilmektedir.³⁶⁵

Abdullah Han bu meydana gelen olaylardan sonra oğlu ve aynı zamanda Kaşgar hâkimi Yolbars Sultan üzerine harekete geçmeye karar vermiştir. Bu doğrultuda Hoten ordusu Yarkend'e gelmiş Aksu yöneticisi olan oğlu Nureddin Sultan'da ordusuyla beraber babası Abdullah Han'a destek vermek için yola çıkmıştır.³⁶⁶ Babası ve kardeşinin Kaşgar üzerine geldiğini öğrenen Yolbars Sultan ordusunun üzerine gelmekte olan bu ordu karşısında başarısız olacağını düşünerek Oyrat liderlerinden Senge'ye sığınmak için Kaşgar şehrini terk etmiştir.³⁶⁷ Yolbars Sultan'ın Oyratların yanına kaçmasıyla Kaşgar şehri Abdullah Han'a teslim olmuştur. Abdullah Han Nureddin Sultan'ı bu şehre yönetici olarak atamış o da Karadağlı Hocalar ile ittifak yaparak Akdağlı Hocalara yönelik sert bir tasfiye yapmış olabilir.³⁶⁸ Nureddin Sultan Andican üzerine bir sefer yapmak üzere babasını ikna etmiş bulunmaktaydı. Bu sefer sırasında Nureddin Sultan 1667 yılında Satığ Yazı denilen yerde vefat etmiştir. 31 yıl yaşayan Nureddin Sultan 18 yıl yöneticilik yapmış bulunmaktaydı.³⁶⁹ Abdullah Han oğlunun ölümünden sonra Kaşgar yöneticiliğine önce Tölek Bey'i sonrasında Kırgız Koysarı Bey'i atamış böylelikle Kıpçaklar şehirde nüfuz elde etmişlerdi. Ancak çok geçmeden şehir halkı onlarla anlaşmazlığa düşmüş tam bu sırada Kaşgar üzerine Yolbars Sultan'ın geldiği haberi alınınca halk ondan yana olmuş

³⁶³ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 205.

³⁶⁴ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 207.

³⁶⁵ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 121.

³⁶⁶ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 208.

³⁶⁷ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 121.

³⁶⁸ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 208.

³⁶⁹ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 122.

fakat Yolbars Sultan şehri ele geçirememiştir.³⁷⁰ Yolbars Sultan'ın geri çekildiği haberine inanmayan Abdullah Han güvenliğinden emin olamamış ve hacca gitmek için hanlığı terk etme kararı almıştır.³⁷¹ Han 1667 yılında hanlıktan ayrılarak Delhi şehrine yerleşmiş ve burada 1675 yılında vefat etmiştir.³⁷²

Abdullah Han döneminde Saidiye Hanlığı'nın doğusu ve batısı tekrardan aynı çatı altında birleşmiş ve hanlık içerisinde istikrar sağlanmış, Kırgızlarla olan mücadelelerin ardından hanlık içerisinde istikrar tekrardan bozulmuştur. Yine bu dönemde Abdullah Han Hindistan'da varlığını devam ettiren Baburlü Devleti ve Çin'de hakimiyet sürdüren Kin (Mançu) Devleti ile elçi teatisinde bulunarak dostluk ve ticaret anlaşmalar yapmıştır.³⁷³ Abdullah Han ayrıca Batı Türkistan coğrafyasında Buhara Hanlığı ve Hive Hanlığı arasında meydana gelen savaşlar nedeniyle Saidiye Hanlığı'na kaçan birçok insanı Kaşgar ve Yarkend şehirleri arasına yerleştirmiştir. Kazaklarla da arasını iyi tutarak onlarla da elçi teatisinde bulunmuştur.³⁷⁴

3.5. Yolbars Han Dönemi

Abdullah Han, Saidiye Hanlığı'nı terk edince Yarkend emirleri ve Karadağlı Hocalar Aksu şehrinde toplanmaya karar vermişler ve bunlara Kaşgar şehrinde bazı emirler de katılmışlardı. Ancak Aksu şehrinde bulunan emirler diğer emirler buraya ulaşmadan Galdan Tayşi'ye haber göndererek İsmail Sultan'ı Aksu'ya göndermesini istemişlerdir. Galdan Tayşi ve İsmail Sultan Aksu'ya ulaşmışlar onların ardından buraya gelen emirler de İsmail Sultan'a itaat edeceklerini bildirmişlerdir.³⁷⁵ Burada bulunan emirler Yarkend üzerine yürümesi için İsmail Sultan'ı ikna etmişler ve 1.500 kişi İsmail Sultan komutasında Yarkend üzerine harekete geçmiştir. Bu sırada Yolbars Sultan'ın ise Kaşgar üzerine yürüdüğü haberi gelmişti. İsmail Sultan ve Yolbars Sultan arasında bir savaş meydana gelmiş ve Yolbars Sultan Yarkend şehrine hâkim olmuştur. İsmail Sultan ise

³⁷⁰ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 209.

³⁷¹ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 123.

³⁷² Nureddin İzbasar, "Oyratların Doğu Çağatay Hanlığı ve Yarkent Hanlığıyla İlişkileri", *History Studies*, 15/1 (2023), 32.

³⁷³ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 210.

³⁷⁴ Mehmet Emin Buğra

³⁷⁵ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 211.

Aksu'ya çekilmek zorunda kalmıştır.³⁷⁶ Yolbars Sultan, İsmail Han'ın Aksu'ya çekilmesini fırsat bilerek, Akdağlı Hocaların desteğiyle Saidiye Hanlığı tahtına geçmiştir.

Yolbars Han tahta geçtikten sonra Yarkend yöneticiliğine Muhammed Baki Bey'i, Kaşgar yöneticiliğine ise Taşlan Bey'i getirmiştir. Akdağlı Hocaların desteğini alan Yolbars Han, Karadağlı Hocalara karşı baskı siyaseti izlemiştir. Sonrasında Aksu'da bulunan İsmail Sultan üzerine bir ordu göndermiş lakin bu ordu İsmail Sultan tarafından mağlubiyete uğratılmıştır.³⁷⁷ Bu dönemde Oyrat liderlerinden Senge, Yolbars Han'a destek vermiş onun rakibi Galdan Tayşi ise İsmail Sultan'ın yanında yer alıyordu. Dolayısıyla bu ikili arasındaki savaş Oyratlar ile Akdağlı ve Karadağlı Hocaların üstünlük savaşı haline gelmiştir. Yolbars Han tahtı bırakma niyeti taşımış, Oyrat lideri Senge'ye güven göstermiş ancak kısa bir süre sonra bu kararından vazgeçmiştir. Yolbars Han Karadağlı Hocalar ve müritlerine baskı uygulamış ve kendi emirlerinden Mirza Ali Şah'ın kardeşini öldürmesi hanlıkta huzursuzluğa yol açmıştır. Bazı kaynaklara göre emirler, Yolbars Han'a karşı bir suikast planında Erka Bey'in desteğini almak istemiştir. Erka Bey'de Yolbars Han'ın uygulamalarını desteklememekteydi. Tüm bunların sonucunda Mirza Ali Şah'ın başında olduğu bir grubun, Yolbars Han'ın öldürülmesinde rol aldığı aktarılmaktadır.³⁷⁸ Anonim Tarih-i Kaşgar isimli eserde Yolbars Han'ın 32 yıl Kaşgar'a yöneticilik yaptığı ve bir yılda Saidiye Hanlığı'nın başında bulunduğu aktarılmaktadır.³⁷⁹

Yolbars Han'ın öldürülmesinden sonra Erka Bey onun oğlu olan II. Abdullatif Sultan'ı Saidiye Hanlığı tahtına çıkarmıştır. Bu dönemde Yarkend yöneticiliğine getirilen Mirza Ali Şah bir süre sonra Molla Kara, İvaz Bey ve Yolbars Han'ın eşi tarafından öldürülmüştür.³⁸⁰ Bazı kaynaklarda, görevden alınmasına gerekçe olarak özel hayatına dair olumsuzluklar öne sürülmüş olsa da bu işin içerisinde merhum Yolbars Han'ın eşi de bulunduğu için Yolbars Han'ın intikamını almak olarak da değerlendirilebilir. Mirza Ali Şah'ın öldürüldüğü haberini alan Erka Bey kendisinin de başına bir şey gelecek korkusu ile Yarkend şehrini terk ederek Kaşgar'a kaçmış ve bu sırada Aksu şehrinde

³⁷⁶ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 123.

³⁷⁷ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 212.

³⁷⁸ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 213.

³⁷⁹ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 124.

³⁸⁰ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 214.

bulunan İsmail Han'a haber göndererek Yarkend'i ele geçirmenin tam zamanı olduğunu ona bildirmiştir.³⁸¹

İsmail Sultan bu haberin ardından derhal harekete geçecek onu Karadağlı Hocalar ile Dolan ve Bayrın kabileleri destekleyeceklerdir. İsmail Sultan Yarkend'e yaklaştıktan sonra şehre teslim olması için bir elçi gönderecek lakin şehrin yöneticileri elçiye teslim olmayacaklarını bildireceklerdir. Şehrin teslim olmayacağı haberini alan İsmail Sultan gerekli hazırlıkları yaparak şehri muhasara altına almış lakin tüm çabalarına rağmen şehri ele geçirmeye muvaffak olamamıştır. Akdağlı Hocalardan Afak Hoca'nın bu dönemde Yarkend savunmasında etkin rol oynadığı bazı kaynaklarda belirtilmektedir. Şehir düşmeyince İsmail Han'ın yanında yer alan Oyratlar, Aksu'ya geri çekilme fikrini İsmail Sultan'a bildirmişler lakin o bu fikri kabul etmemiştir. Kargalık civarındaki kuşatmanın Yarkend'in direnişini kırdığı ve teslimiyetle sonuçlandığı belirtilmiştir. 2 Nisan 1670 yılında Yarkend şehrine giren İsmail Sultan, Saidiye Hanlığı'nın tek hükümdarı olmuştur.³⁸²

3.6. İsmail Han ve Saidiye Hanlığı'nın Yıkılış Süreci

İsmail Han tahta geçer geçmez emirlerinden birkaç kişiyi görevlendirerek onları Kaşgar'a merhum Yolbars Han'ın oğullarını öldürmeye göndermiştir. Emriler Kaşgar'a gelerek Yolbars Han'ın çocuklarını öldürmüşlerdir Bazı kaynaklara göre, İsmail Han döneminde Akdağlı Hocalara mensup bazı kişilerin de hedef alındığı belirtilmektedir.³⁸³ Akdağlı Hocaların hedef alındığını gören Afak Hoca ise Keşmir'e kaçmıştır. İsmail Han, Abdullah Han gibi hanlık içerisinde merkezi otoriteyi güçlendirmek adına büyük gayretler sarf etmiştir. Karadağlı Hocalar taraftarı olan İsmail Han Akdağlı Hocalar ile mücadele içerisine girmiş ve onların şeyhi Afak Hocayı Keşmir'e gitmeye mecbur etmiş bunun yanı sıra hanlık içerisinde otorite sahibi olan emirlere karşı da tavır almıştır.

Keşmir'e sürülen Afak Hoca burada çalışmalarına devam ederek etrafında binlerce mürit toplamış ve ardından İsmail Han'a karşı Tibet Budist liderliği ile diplomatik temas kurduğu aktarılmaktadır.³⁸⁴ Teklif Dalay Lama tarafından hoş karşılanır ve Cungar

³⁸¹ Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, 29.

³⁸² Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 215.

³⁸³ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 124.

³⁸⁴ Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, 29.

Hanlığı liderlerinden Galdan Tayşı'ye Afak Hoca ile bir mektup gönderir. Mektupta Afak Hoca'nın saygıdeğer bir kişi olduğundan bahsedilmiş onun Kaşgar ve Yarkend şehirlerinde bulunan Müslümanların lideri olarak görev yaptığından ve İsmail Han tarafından sürgüne gönderildiğinden bahsedilmiştir.³⁸⁵ Galdan Tayşı'nın Doğu Türkistan üzerindeki etkisini arttırmak istediği, Afak Hoca'nın çağrısı ile bu sürecin hızlandığı belirtilmektedir.³⁸⁶ Kaynaklarda ordunun miktarı hakkında farklı görüşler bulunsada 50.000 ila 100.000 arasında bir ordu toplayan Galdan Tayşı 1679 yılında harekete geçerek ilk başta Kumul ve Turfan bölgelerini işgal etmiş 1680 yılında ise Yarkend ve Kaşgar'ı ele geçirmiştir. Savaşlar sırasında esir alınarak ailesi ile Gulca'ya götürülen İsmail Han ise 56 yaşında vefat etmiştir. O Aksu şehrini bir buçuk yıl Saidiye Hanlığını ise 12 yıl yönetmiştir.³⁸⁷ 1679- veya 1680 yıllarında, Cungan işgaliyle birlikte Hocalar döneminin başladığı kabul edilmektedir.³⁸⁸

İsmail Han'ın vefatından sonra kardeşi Baba Sultan'ın oğullarından Abdurreşid Sultan, Turfan bölgesinde tahta çıkarılmış lakin onun bu hareketi Çalış şehrinde bulunan kardeşi Muhammed Emin Sultan tarafından hoş karşılanmamıştır. İki kardeş arasında taht kavgası meydana gelmiş ve Galdan Tayşı, Abdurreşid Sultan tarafında yer almıştır. Onun Abdurreşid Sultan tarafında yer alması Muhammed Emin Sultan'ı çaresiz bırakmış ve yenilgiye uğramasına sebep olmuştur. Taht mücadelesinde kardeşini alt eden Abdurreşid Sultan Galdan Tayşı tarafından Yarkend şehrinde Saidiye Hanlığı tahtına oturtulmuştur.³⁸⁹ Bu dönemden sonra Saidiye Hanlığı artık Cungan Hanlığı etkisi altında kalacaktır.

Afak Hoca Abdurreşid Sultan'ın Saidiye Hanlığı tahtına geçmesini onaylamamıştı. Bunun sebebi tahta kendisinin geçmek istemesiydi. Abdurreşid Sultan hanlığın başına geçtikten sonra Yarkend şehrine kadı olarak Molla Abdullah'ı atamış ve bu şahıs Afak Hoca'ya karşı tavır alarak onun hanlık içerisindeki nüfuzunu yok etmek istemiştir. Ancak Afak Hoca'nın manevi nüfuzunun zamanla Molla Abdullah üzerinde etkili olduğu

³⁸⁵ Tekin Tuncer, "Dini Miras ve Siyasi Çekişmeler: Doğu Türkistan'da Sufi Hocalar" *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 110 (2024): 278.

³⁸⁶ Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, 29.

³⁸⁷ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 124.

³⁸⁸ Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, 29.

³⁸⁹ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 217.

belirtilmektedir.³⁹⁰ II. Abdurreşid Han'ın hanlık dönemi çok uzun sürmemiş ve çıkan isyanlardan dolayı Galdan Tayşı'nın yanına kaçmış Yarkend'te ise onun kardeşi Muhammed Emin Sultan tahta çıkmıştır.³⁹¹ Muhammed Emin Han Saidiye Hanlığı tahtına oturduktan sonra merkezi otoriteyi güçlendirmek adına girişimlerde bulunmuş Buhara, Çin ve Babürlü Devleti'ne elçiler göndermiş ve kendisine destek aramıştır. 1694 yılında ise Cungan Hanlığı üzerine sefer düzenleyerek binlerce esir elde etmiştir.³⁹²

Muhammed Emin Han, hanlık içerisinde Oyratların nüfuzunu sona erdirmek istemekteydi. Onun böyle bir görüşte olduğunu öğrenen Oyratlar, Afak Hoca ile iletişime geçerek hanlık içerisinde isyanlar çıkarmışlardır. Meydana gelen bu isyanların neticesinde Yarkend şehri yöneticisi Muhammed Şah öldürülmüştür. Tüm bu olanlardan sonra Muhammed Emin Sultan Afak Hoca'ya bağlılığını bildirerek onun müridi olmuş ve 1694 yılında vefat etmiştir.³⁹³ Muhammed Emin Han'ın ölümü üzerine Saidiye Hanlığı'nda oldukça güçlü bir konuma gelen Afak Hoca tahta kendi oğlu Hocam Yahya'ı çıkarmış³⁹⁴ ancak kendisi de bir süre sonra vefat etmiştir. Hocam Yahya'nın iki yıl sonra öldürüldüğü ve bu olayın Oyratlar tarafından gerçekleştirilmiş olabileceği bazı kaynaklarda yer almaktadır.³⁹⁵

Hocam Yahya'nın ölümünden sonra Afak Hoca'nın müridleri onun küçük oğlu Hoca Ahmed'i Kaşgar şehrinde han ilan etmişler buna karşılık Yarkend ve Turfan emirleri de Baba Sultan'ın oğullarından Muhammed Mümin Sultan'ı han ilan ederek Kaşgar üzerine bir ordu göndermişlerdir.³⁹⁶ Muhammed Mümin Han hanlık içerisinde Akdağlı Hocalara karşı üstünlük sağlamak için Karadağlı Hoca Danyal'ı hanlığa davet etmiştir.³⁹⁷ Bu anlatılanlardan başka Muhammed Mümin Han hanlık içerisinde düzen ve birliği sağlamak adına Yengi Hisar ve Kaşgar'a seferler düzenlemiştir.³⁹⁸ Düzenlediği bu seferlerden dolayı Kaşgar emirleri Kırğızları yardıma çağırmışlar ve onlarla beraber

³⁹⁰ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 218.

³⁹¹ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 127.

³⁹² Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 219.

³⁹³ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 219.

³⁹⁴ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 128.

³⁹⁵ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 220.

³⁹⁶ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 128.

³⁹⁷ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 220.

³⁹⁸ Ainiding, "Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme", 128.

Yarkend'e saldırmışlardır. Muhammed Mümin Han, Kaşgar üzerine bir hareket düzenlemiş, ancak bu süreçte Kırgızlar tarafından esir alınmıştır.³⁹⁹

Muhammed Mümin Sultan'ın esir alınıp 1696 yılında vefat etmesi ile Cengiz Han, Çağatay Han ve Tuğluk Timur soyundan gelmekte olan 1514 yılında Said Han tarafından kurulmuş olan Saidiye Hanlığı sona ermiştir. Saidiye Hanlığı'nın fiilen 1680, resmen ise 1696 yılında sona erdiği kabul edilmektedir. Bu dönemden sonra Hocalar Dönemi adını verdiğimiz ve Çin İstilasına kadar devam edecek olan dönem başlayacaktır.

³⁹⁹ Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, 221.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SAİDİYE HANLIĞI'NIN YIKILMASINDAN SONRAKİ GELİŞMELER

4.1. Hocalar Dönemi

Hocalar dönemi Saidiye Hanlığı'nı Oyratların (Kalmuk) istilasını 1679'da başlamış ve 1680'de Yarkend'in düşmesiyle sonuçlanmıştır. 1755'te Cungan Hanlığı Çin tarafından ortadan kaldırılmış, ancak Hocalar Dönemi ve Doğu Türkistan'daki yerel iktidar yapısı 1759'a kadar devam etmiş, bu tarihte Çin istilasıyla sona ermiştir. Hocalar Dönemi yaklaşık 75-80 yıllık bir süreci kapsar ve bu dönemin başlama tarihi 1679-1680, bitiş tarihi ise 1755-1759 arasında kabul edilmektedir.⁴⁰⁰ Hocalar Dönemi veya devri olarak adlandırılan bu dönem Afak Hoca'nın iktidara gelmesiyle başlamaktadır. Hocalar Dönemi, Cungan Hanlığı'nı etkileyen olaylar ve hanların tutumları itibarıyla kendi içerisinde dört kısma bölünmektedir.

- I. 1678-1697 Afak Hoca ve ailesinin idaresi dönemi
- II. 1697-1727 Tsewang Rabtan veya salt Cungan idaresi dönemi
- III. 1727-1745 Karadağlıklar idaresi dönemi
- IV. 1745-1755 Cungan iç çatışmaları ve Çin'in müdahalesine zemin hazırlayan geçiş dönemi

⁴⁰⁰ Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, 59.

4.2. Afak Hoca Dönemi

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi İsmail Han ile anlaşmazlık yaşayan Afak Hoca onun tarafından Keşmir'e sürgüne gönderilmişti. Sürgün döneminde Afak Hoca etrafına binlerce mürit toplayarak Saidiye Hanlığı ele geçirmek için Dalay Lama ile görüşmüş sonrasında Cungar Hanlığı liderlerinde Galdan Tayşi ile anlaşarak hanlık üzerine yürümüştü. Cungar ordusu Saidiye Hanlığı topraklarını istila etmiş bu savaşlarda İsmail Han'da esir alınmıştır. Bu dönemden sonra Cungar Hanlığı'nın hakimiyeti altına giren Saidiye Hanlığı'nda hanlar Cungarlar tarafından göreve getirilmeye başlanmış Afak Hoca, Cungar desteğiyle fiili iktidarı ele geçirmiş ve Abdurreşid Sultan'ı tahta geçirmiştir.⁴⁰¹ Afak Hoca, Cungar desteğiyle hanlıkta mutlak nüfuz sahibi olmuş ancak han unvanı alamamıştır. Afak Hoca Cungarların himayesi altında bulunduğu için bu hanlığa senelik olarak vergi vermektedir.⁴⁰²

Afak Hoca Cungar Hanlığı ile iş birliği yaparak Saidiye Hanlığı'nı ele geçirmiş ve sonrasında rakibi olan Karadağlı Hocalar'ın üzerine yürüyerek onların birçoğunu öldürmüştür. Onun bunu yapmasının asıl sebebi ise ülke içerisinde kendisine karşı olan kimsenin kalmamasını istemesinden dolayıdır. Ne var ki Karadağlı Hocalar'a bağlı olan iki kardeş Şuayup Hoca ve Danyal Hoca bu dönemde Keşmir'e kaçmaya çalışmışlar Şuayup Hoca ise Keşmir yolunda Afak Hoca'ya bağlı kimseler tarafından suikasta uğrayarak öldürülmüştür.⁴⁰³ Afak Hoca kendisine karşı olan kimseleri öldürerek veya hanlıktan uzaklaştırarak umduğunu bulamamış aksine onun Dalay Lama ile görüşmüş olması ona karşı olanlar tarafından bir propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır.⁴⁰⁴ Afak Hoca bu durum karşısında zor duruma düşmüş ve çareyi İsmail Han'ın kardeşi olan Mehmet (Muhammed) Emin Han'ı tahta oturtmakla aramış lakin başarılı olamamıştır. Mehmet Emin Han başa geçer geçmez Afak Hoca'ya ve Cungar yanlısı bazı isimlere karşı sert tedbirler almış ve etkilerini sınırlandırmaya çalışmıştır. Bu durum Afak Hoca ve Cungarların işine gelmemiştir. Muhammed Emin Han'ın ölüm şekli tam olarak

⁴⁰¹ Ekrem Kalan, "Cungar Hanlığının Siyasi Tarihi" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mirmar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2005), 37.

⁴⁰² Afak Hoca'nın Cungar Hanlığı'na senelik olarak vermiş olduğu vergiler hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Memed Atıf, *Kaşgar Tarihi: Bais-i Hayret Ahval-i Garibesi*, Çev. İsmail Aka, Vehbi Günay, Cahit Telci, Kırıkkale, Eysi Yayınlar, 1998.

⁴⁰³ Çoşkun Kumru, "Tezkire-i Hâcegan'a Göre Doğu Türkistan'da Hocalar Dönemi", *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/14 (2017): 1254.

⁴⁰⁴ Ercilasun, "Ch'ing Hanedanı Zamanında Kaşgar", 47.

bilinmemekle birlikte, Afak Hoca veya Cungar yanlısı çevrelerin müdahalesi sonucu öldürüldüğü ileri sürülmektedir.⁴⁰⁵ Mehmet Emin Han'ın öldürülmesinden sonra Afak Hoca, Cungar desteğiyle yeniden Altışehir bölgesinde fiili yönetimi ele geçirmiştir. Cungar idaresi altında eskiden Saidiye Hanlığı'na (Altışehir) bağlı olan toprakları yöneten Hocalar Cungarların etkisi altında kalmışlar kendi makamlarını korumaktan başka bir şey düşünmemişlerdir.⁴⁰⁶

4.3. Evlatlar Arasındaki Mücadele

Afak Hoca'nın vefatından sonra, oğlu Yahya Hoca kısa süreliğine iktidarı devralmıştır; bu süreçte Cungar Hanlığı'nın himayesi söz konusudur. Yahya Hoca 2 yıllık iktidarın ardından hayatını kaybetmiştir; ölümüyle ilgili rivayetler farklılık göstermektedir. Onun ölümü sonrasında Afak Hoca'nın bir diğer oğlu Ahmed Hoca, Kaşgar'da emirler tarafından dini-siyasi lider olarak tanınmıştır.⁴⁰⁷ Kaşgar emirlerinin böyle bir karar almasına karşın Yarkend ve Turfan emirleri de Baba Sultan'ın üçüncü oğlu alan Muhammed Mümin Sultan'ı Yarkend'te tahta çıkarmışlardır.⁴⁰⁸ Akbaş Han olarak da tanınan Muhammed Mümin Sultan Akdağlı Hocalar'a mensup Ahmed Hoca'ya karşı bir ittifak arayışına gitmiş ve bu dönemde Hocend şehrinde yaşayan Karadağlı Hocalar'a bağlı Danyal Hoca'yı Saidiye Hanlığı'na davet etmiştir.⁴⁰⁹ Akbaş Han, Danyal Hoca'nın desteği ile hanlığı daha güçlü bir temele oturtmayı hedeflemiştir. Akbaş Han (Muhammed Mümin Sultan) zamanında hanlık içerisinde otoriteyi sağlamak amacıyla Kaşgar ve Yengi Hisar bölgelerine seferler düzenlemesi bu dönemin önemli olayları arasında yer almaktadır.

Muhammed Mümin Sultan'ın bu hareketine karşılık Kaşgar emirleri de Kırgızlar ile iş birliği yaparak Yarkend üzerine bir sefer düzenlemişler ve Muhammed Mümin Sultan'ı esir almışlardır.⁴¹⁰ Kırgızların Yarkend şehrini istilaları üzerine burada bulunan emirler Cungar Hanlığı'ndan yardım istemişlerdir. Cungar Hanlığı, bu dönemde batıdaki

⁴⁰⁵ Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, 60.

⁴⁰⁶ Oğuz, "Şarki Türkistan Tarihi: Metin Tenkidi, Türkiye Türkçesi ve İnceleme", 340.

⁴⁰⁷ Tekin, "Dini Miras ve Siyasi Çekişmeler: Doğu Türkistan'da Sufi Hocalar", 282.

⁴⁰⁸ Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, 61.

⁴⁰⁹ Tekin, "Dini Miras ve Siyasi Çekişmeler: Doğu Türkistan'da Sufi Hocalar", 282.

⁴¹⁰ Tekin, "Dini Miras ve Siyasi Çekişmeler: Doğu Türkistan'da Sufi Hocalar", 283.

karışıklıklarla meşgul olduğundan, Altışehir bölgesine müdahalede bulunamamışlardır.⁴¹¹

Cungar Hanlığı'nın Çin'i yöneten Mançu Hanedanlığı karşısında almış olduğu mağlubiyetler sonrasındaki kargaşalardan yararlanan Danyal Hoca, Yarkend şehrinde kendi hükümdarlığını ilan etmiştir. Akdağlı Hocalar genellikle Kaşgar'da; Karadağlı Hocalar ise Yarkend'de etkili olmuş bu iki grup arasındaki çatışmalar ve sürtüşmeler devam etmiştir.⁴¹²

Bu çatışmalar çerçevesinde Danyal Hoca Kazaklar ile iletişime geçerek Haşim Sultan adında Kazak kabile reisini Yarkend'e davet etmiş Ahmed Hoca ise Kırgızları kullanma politikasına başvurmuştur.⁴¹³

4.4. Tsewang Rabtan veya Salt Cungar İdaresi Dönemi

Bu dönemde Cungar Hanlığı'nda ise Galdan Tayşi ölmüş yerine Tsewang Rabtan geçmiştir. Mançular karşısında zor zamanlar geçiren Cunga Hanlığı, Tsewang Rabtan'ın başa geçmesiyle 1713'ten sonra Altışehir'e yönelmiş ve Cungar egemenliğini doğrudan tesis etmiştir. Ahmed ve Danyal Hoca'nın esir alınmasıyla Altışehir bölgesi ilk defa doğrudan Cungar idaresi altına girmiştir. Tsewang Rabtan'ın 1727 yılında ölümüne kadar Altışehir bölgesi Cungarlar tarafından tek bir elden yönetilmiştir.⁴¹⁴

4.5. Galdan ve Karadağlı Hocalar Dönemi

Tsewang Rabtan'ın ölümü üzerine Cungar Hanlığı tahtına oğlu Galdan Tseren geçmiştir. Galdan Doğu Türkistan'daki hakimiyetini pekiştirmek amacıyla Karadağlı Hocalar aracılığıyla bölgeyi kontrol etmeyi tercih etmiş ve Danyal Hoca'ı Yarkend'e göndererek han ilan etmiştir.⁴¹⁵ Danyal Hoca Cungarlarla iş birliği içerisinde bölgeyi yönetmiştir. Onun ölümünden sonra oğulları çeşitli bölgelere tayin edilmişlerdir. Buna göre Danyal Hoca'nın büyük oğlu Yakup Hoca Yarkend yöneticiliğine, Yusuf Hoca Kaşgar'a ve

⁴¹¹ Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, 62.

⁴¹² Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, 62.

⁴¹³ Kumru, "Tezkire-i Hacegan'a Göre Doğu Türkistan'da Hocalar Dönemi", 1255.

⁴¹⁴ İklil Kurban, "Hocalar Devri" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1992), 82.

⁴¹⁵ Kumru, "Tezkire-i Hacegan'a Göre Doğu Türkistan'da Hocalar Dönemi", 1255.

küçük oğlu Abdullah Hoca ise Hoten yöneticiliğine getirilir.⁴¹⁶ Bu atamalarda Danyal Hoca'nın çocuklarının yanına birer Cungan beyi de verilmiş onlar bu beyler ile hâkim oldukları şehirleri Cungarlara bağlı bir şekilde yönetmişlerdir. 1745 yılında Galdan Tseren'in ölümünden sonra Cungan tahtında mücadeleler yaşanmış ve kısa sürede istikrarsızlık başlamıştır.

4.6. Davaçi (Davaatsi) Dönemi ve Doğu Türkistan'ın Çin Tarafından İstilas

Cungan Hanlığı'nda Galdan'ın ölümüyle beraber taht kavgası başlamış ve sonunda Davaçi, Cungan Hanlığı tahtına oturmuştur. Davaçi idareyi ele geçirdikten sonra hanlığı toparlama yerine önceden kendisine kötü davranan insanlardan intikam alma yoluna gitmiş onun bu tutumu Cungarlar içerisinde kendisine karşı olumsuz bir havanın oluşmasına neden olmuştur.⁴¹⁷

Cungan Hanlığı içerisinde meydana gelen bu kargaşadan yararlanmak isteyen Yusuf Hoca hemen harekete geçerek Kaşgar hâkimi Kuş Bey ve Kırgızların lideri Ömer Mirza ile görüşerek kendisine ittifak arayışı içerisinde girer. Davaçi bu durumdan haberdar olması üzerine Yusuf Hoca'yı yakalamak için bir birlik gönderir lakin bu girişim sonuçsuz kalır.⁴¹⁸ Davaçi, Yusuf Hoca'yı yakalayamamış üstelik kendisinin tahtı ele geçirmesinde büyük desteği olan Amursana ile arası açılmış bulunmaktaydı. İkili arasında savaşlar meydana gelmiş Amursana bu savaşları kazanmasına rağmen sonrasında Çin'de hüküm süren Mançulara sığınmak zorunda kalmıştır. Cungan Hanlığı yıllardır devam eden taht mücadelelerinden dolayı oldukça zayıflamış bu durum Çin'in Cungan Hanlığı'na sefer düzenlemesine sebep olmuştur. Davaçi, Çin ordularının saldırısı sonucu yakalanarak Pekin'e gönderilmiştir.⁴¹⁹ Böylelikle 1755 yılı sonları Cungan Hanlığı artık Mançu hakimiyetine girmiş bulunmaktaydı.

Mançular, Cungan Hanlığı'nı idareleri altına aldıktan sonra Doğu Türkistan'ın işgali gündeme gelir. Bu doğrultuda onlar Doğu Türkistan'ın siyasi durumunu daha da karıştırmak için Afak Hoca'nın soyundan gelen bazı Akdağlı Hoca mensuplarını serbest

⁴¹⁶ Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, 64.

⁴¹⁷ Ekrem Kalan, "Cungan Hanlığının Siyasi Tarihi" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2005), 124.

⁴¹⁸ Kumru, "Tezkire-i Hâcegan'a Göre Doğu Türkistan'da Hocalar Dönemi", 1256.

⁴¹⁹ Kalan, "Cungan Hanlığı'nın Siyasi Tarihi", 129.

bırakmışlardır.⁴²⁰ Mançular bu dönemde her ne kadar Cungan Hanlığı'nı ele geçirmiş olsalar da Doğu Türkistan coğrafyasını ele geçirecek güce sahip değillerdi. Onlar bu maksatla bu coğrafyada ortalığı karıştırmak ve güçlerini arttırmak amacıyla Akdağlı Hocalar'a mensup kişileri özellikle Ahmed Hoca'nın oğullarından Han Hoca ve Burhaneddin Hoca'yı serbest bırakarak İli şehrine göndermişlerdir.⁴²¹ Bu sırada Karadağlı Hocalar'a mensup Yusuf Hoca hayatını kaybetmiş yerine Yakub Hoca'nın kardeşi Abdullah Hoca, Kaşgar yöneticiliğine getirilmiştir. Yakub Hoca'nın ordusu, Burhaneddin Hoca'nın, Çin destekli kuvvetlerle oluşturulmuş ordu karşısında mağlubiyete uğramış bunun sonucunda Karadağlı Hocalar'a mensup birçok kişi Yarkend'e sığınmışlardır.⁴²² Kaşgar şehrini herhangi bir direniş ile karşılaşmadan ele geçiren Burhaneddin Hoca oyalanmadan yönünü Yarkend şehrine çevirmiştir. Yarkend'i kuşatan Burhaneddin Hoca ilk başlarda şehri ele geçirememiş ve bunun sonucunda ordusunda yiyecek sorunu ortaya çıkmış o bu sorunu Yarkend etrafında bulunan yerleşimleri yağmalattırarak gidermeye çalışmıştır.⁴²³ Güç kullanarak şehri zapt edemeyeceğini anlayan Burhaneddin Hoca şehre bir mektup gönderir ve Yarkend emirlerinden olan Gazi Bek ile Karadağlı Hocalar'ın arasını açmaya çalışır.

Burhaneddin Hoca gönderdiği mektupta: “Ey Hoca Cahan (Yakup Hoca), ey Yarkent halkı, dikkat ediniz! Sizlere önce Hakani Çin'in yarlığı (fermanı) ikinci olarak Amursana'nın yarlığı şu ki, birçok zamandan şu yana, bu yurda Kalmuk beyleri hükümdar olmuştur. Sizler buraya vergi ödeme vaadi ile görevlendirilmiş ve başkan olmuştunuz. Şimdi ise görev ve vaatlerinizi unutup, vefasızlık etmekle, sonunuzun ne olacağını düşünmeden karşı koymakla meşgulsünüz, Davaçi tahtan indi, Hakani Çin'in yarlığı ile Amursana han oldu. Bütün Kalmuk hududu emin hale geldi. Onlara ait olan yurtlar Hakan'a ait oldu. Bizi Moğolistan yurdunu ele geçirip, Hakani Çin'in yarlığını iletin diye buraya gönderdi. Onlar kabul görse iyi, kabul etmezlerse savaşın, eğer yenilirseniz, biz bundan sonra çok sayıda asker gönderip, savaş ile halkı esir alıp, şehri viran ederiz, diye dinlerine göre yemin ettiler. Şimdi sizin için faydalı olanı şu ki, sizler

⁴²⁰ Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, 65.

⁴²¹ Hüseyin Şen, “İsyan mı Hakimiyyet Mücadelesi mi? Cihangir Hoca'nın Siyasi Faaliyetleri”, *Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4/1 (2021), 82.

⁴²² Kumru, “Tezkire-i Hâcegan'a Göre Doğu Türkistan'da Hocalar Dönemi”, 1257.

⁴²³ Abdrasul İsakov, “Doğu Türkistan Tarihinde Kırgızların Tesirleri (1700-1878)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2007), 43-44.

kin kılıcını bırakıp yurt büyükleri ile beraber önümüze gelin. Biz han ve beylerden sizin bağışlanmanızı isteriz. Ümit ederiz ki, bağışlanıp, bir şehrin padişahı olursunuz. Bizlerden akrabalık ise budur. Eğer bu sözleri kabul etmez, kendi bildiklerinizi yapmaya devam ederseniz, sonuçta olabilecek bütün kötülüklere katlanmak zorunda kalacaksınız” (Kurban, 1995, s. 67-68).

Burhaneddin Hoca ile anlaşılan Gazi Bek, Yakup Hoca’yı düşman ile şehrin dışında bir savaş yapılması için ikna eder ve bunda başarılı olur. Yakup Hoca’nın emrindeki ordunun sayısı kaynaklarda 40.000 kişi olarak belirtilse de bu sayı abartılı olabilir.⁴²⁴ Yarkend ordusu tamamen surlardan dışarı çıkıp yerleşmemişken Gazi Bek birden düşman üzerine yürümüş ve birden geri çekilmeye başlamıştır. Onun geri çekilmeye başladığını gören Burhaneddin Hoca ordusundaki Kırgız atlıları ise hemen hücumla geçmiş geri çekilmekte olan Yarkend ordusunu mağlubiyete uğratmışlardır.⁴²⁵ Bu savaşta Yakup Hoca’nın oğlu İnyet Hoca ölmüş onun ölmesi halkın moralinin bozulmasına neden olmuştur.

Mağlup şekilde şehre geri çekilmek zorunda kalan Yakup Hoca Yarkend şehrinde kaçmaya karar vermiş lakin kaçışı sırasında yakalanarak yanında bulunan insanlarla beraber öldürülmüştür.⁴²⁶ Yakup Hoca’nın öldürülmesiyle beraber Doğu Türkistan coğrafyasındaki küçük-büyük tüm şehirler Burhaneddin Hoca’nın himayesi altına girmiştir. Burhaneddin Hoca, Çin ile iş birliği yapmış ve bölgedeki egemenliğini Çin adına tesis etmiştir.⁴²⁷ Burhaneddin Hoca’nın Doğu Türkistan bölgesinde hakimiyeti ele geçirmesiyle beraber bu coğrafyada Cungan hakimiyeti sona ermiş Çin hakimiyeti başlamıştır.

4.7. Büyük ve Küçük Hocalar İsyanı

1759’dan Yakup Bey’in 1865’te başa geçmesine kadar olan dönem, Qing Hanedanlığı’nın Doğu Türkistan’daki yönetim dönemi olarak kabul edilir. Bu dönemde Doğu Türkistan

⁴²⁴ Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, 68.

⁴²⁵ İsakov, “Doğu Türkistan Tarihinde Kırgızların Tesirleri”, 44.

⁴²⁶ Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, 69.

⁴²⁷ İsakov, “Doğu Türkistan Tarihinde Kırgızların Tesirleri”, 44.

coğrafyasında meydana gelen isyanlardan dolayı Çin bu bölgede hakimiyetini tam olarak sağlayamamıştır.⁴²⁸

Burhaneddin Hoca Çine bağlı olarak yönetimini devam ettirirken kardeşi Hoca Han (Cahan Hoca) Çinlilere karşı isyan etmeyi ve bağımsız bir devlet kurmayı düşünür. Bu çerçevede o Çin'e karşı isyan eden Cungan lideri Amursana'ya destek vermiş fakat Amursana Çinliler tarafından mağlubiyete uğratılmış ve Kazakistan'a kaçmak zorunda kalmıştır.⁴²⁹ Ağabeyi Burhaneddin Hoca'nın yanına sığınan Han Hoca, Çin karşıtı tutumunu vurgulamak amacıyla Batur Han unvanını benimsemiştir; ancak bu dönemde tanınan müstakil bir devlet yapısı oluşmamıştır.⁴³⁰ Burhaneddin Hoca kardeşinin bu girişimini desteklemiş ve o da Çin'e karşı isyan hareketine başlamıştır.

İsyan hareketi karşısında ilk başta güç kullanmayı düşünmeyen Çin durumu yerinde incelemek ve hocalar ile anlaşma yapmak için Amindav başkanlığında yüz kişiden oluşan bir ekibi Altışehir bölgesine göndermiş bu ekip Kuça yakınlarında hocalar tarafından tutsak edilmişlerdir. Kuça şehrinin yöneticisi tarafından öldürüleceklerini duyan Amindav ve beraberindekiler buradan kaçmaya çalışmışlar lakin heyetin büyük kısmı bölgedeki kuvvetlerce öldürülmüşlerdir.⁴³¹

Göndermiş olduğu heyetin öldürülmesi üzerine Çin 1758 yılında harekete geçerek Yarhaşan komutasında 10.000 kişilik bir orduyu Kuçar üzerine göndermiş ve burası Çin tarafından ele geçirilmiştir.⁴³² Kuçar'ın üç ay gibi uzun bir süre içerisinde ele geçirilmesine oldukça sinirlenen Çin İmparatoru Yarhaşan'ı görevden alarak ordunun başına Chao-hui'yi getirmiştir.⁴³³ Chao-hui liderliğinde 4.000 kişilik bir ordu Yarkend yakınlarına gelerek Karasu denen yerde kamp kurmuş ve Han Hoca tarafından 15.000 kişilik bir ordu ile kuşatılmış ancak 1759 yılında yardıma gelen bir Çin birliği tarafından bu kuşatma yarılarak Çin askerleri kurtarılmış ve Aksu şehrine çekilmişlerdir.⁴³⁴ Haziran 1759 yılında tekrardan harekete geçen Çin ordusu üç taraftan Kaşgar'a hücum etmişler

⁴²⁸ Ragıp Kutay Karaca, "Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerinde Doğu Türkistan Sorunu", *Akademik Bakış Dergisi*, 1/1 (2007): 221.

⁴²⁹ Erkin Ekrem, "Doğu Türkistan'da Sufi Hocalar" *Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, 8/23 (1996): 649.

⁴³⁰ Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, 72.

⁴³¹ İsakov, "Doğu Türkistan Tarihinde Kırgızların Tesirleri", 46.

⁴³² Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, 72.

⁴³³ Ekrem, "Doğu Türkistan'da Sufi Hocalar", 650.

⁴³⁴ Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, 73.

başka bir Çin ordusu ise Fu-de komutanlığında Yarkend'e hücum etmiştir. Her taraftan kuşatma altına alınan Burhaneddin Hoca ve Han Hoca geri çekilerek Bedaşa'n'a kaçmışlardır.⁴³⁵ Bedaşa yönetimi, Çin baskısından çekinerek iki hocayı teslim etmiştir. Bedaşa yöneticisi Sultan Şah derhal bu iki hocayı yakalatmış ve öldürmüştür. Han Hoca'nın öldürüldüğü ve Çinlilere teslim edildiği kaydedilmiştir.⁴³⁶ Hocaların idam edilmesiyle beraber Doğu Türkistan coğrafyası doğrudan Çinlilerin eline geçmiş bulunmaktaydı.

4.8. Üç Turfan İsyanı 1765

Büyük ve Küçük Hocalar isyanı bastırıldıktan sonra Çin, Doğu Türkistan coğrafyasının önemli tarım yerlerine el koymuş ve burada yaşayan halkı ağır vergiler altında ezmeye çalışmıştır. Bu dönemde Üç Turfan'ın Çin tarafından atanan valisi Su Çing'in zalimane uygulamaları halk arasında büyük tepki uyandırmıştır. Bazı rivayetlerde ailesi ve kadınlara yönelik kötü muamelelerden bahsedilir.⁴³⁷ Yine Su Çing'in Rahmatullah Bey'in karısını hükümet konağında alıkoyarak geceyi burada geçirtmesi Rahmatullah Bey başta olmak üzere tüm Üç Turfan halkını kızdırmıştır. Bu meseleden başka yerel halk, zorla çalıştırılma ve kötü muameleler nedeniyle ayaklanmaya zemin hazırlamıştır. Tüm bu olanların neticesinde Rahmatullah Bey'i kendilerine lider seçen Üç Turfan halkı 1765 yılında isyana kalkışmışlardır.⁴³⁸ Bazı kaynaklarda Çin'in Hokand üzerindeki etkisini arttırmaya çalıştığı ifade edilse de, Buhara ve Semerkand'a yönelik doğrudan bir işgal planı söz konusu değildir.

Rahmatullah Bey liderliğinde harekete geçen Üç Turfan halkı ilk başta bölgenin Hakim Bey'i olan Abdullah'ı sonrasında ise Su Çing ve ailesini öldürürler. Aksu şehriden yardıma gelen bir Çin birliğini ise yenmeyi başarırlar.⁴³⁹ Çin bu olanlar karşısında bir ordu daha hazırlar ve Min-cu komutasında bölgeye gönderir ve 1765 yılı sonlarında bölge tekrardan ele geçirilecek duruma gelir. Çin ordusunun isyanı bastırırken sivil halka ağır şekilde müdahale ettiği ve çok sayıda insanın hayatını kaybettiği anlaşılmaktadır.⁴⁴⁰

⁴³⁵ Ekrem, "Doğu Türkistan'da Sufi Hocalar", 651.

⁴³⁶ Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, 73.

⁴³⁷ Kurban, "Hocalar Devri", 95.

⁴³⁸ Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, 75.

⁴³⁹ Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, 75.

⁴⁴⁰ İsakov, "Doğu Türkistan Tarihinde Kırgızların Tesirleri", 58.

Liderleri Rahmatullah Bey'in ölmesi ile kendi aralarında ihtilafa düşen halk Çin ordusu karşısında başarısız olur.

4.9. Ziyauddin İsyanı 1815

1765 sonrasında Çin yönetimi, büyük çaplı isyanlar dışında bölgeyi genel olarak kontrol altında tutmuş, ancak küçük ölçekli yerel huzursuzluklar zaman zaman yaşanmıştır. Bu dönem içerisinde Çinliler Doğu Türkistan bölgesinde kendi idare biçimlerini tamamen yerleştirmişler bu bölgede bulunan şehirlerin bir tanesine bile yönetici olarak yerli halktan kimseyi getirmemişlerdir.⁴⁴¹

Ziyauddin isyanının çıkmasını İklil Kurban, Akdağlı ve Karadağlı Hocalar arasındaki anlaşmazlığa bağlamaktadır. Ona göre Ziyauddin Kaşgar şehrinde Karadağlı Hocalar'ın mollası olup yoksullara maddi yardımlarda bulunan sonrasında ise Akdağlı-Karadağlı Hocaların bölünmesini son vermek için Akdağlı Hocalar'dan olan Haşim Hoca'nın kızını kendisine eş olarak istemiş lakin bu girişim Kaşgar şehrinin büyük hocası Yusuf Bey tarafından engellemiş, Ziyauddin ise bu duruma kızarak bölgedeki Uygur ve Kırgızları isyana çağırıştır.⁴⁴² Bir başka görüşe göre Kaşgar Hakim Beyi Yusuf, Ziyauddin'e zulüm yapmış zulümlere dayanamayan Ziyauddin ise Taşmalık bölgesinde isyan başlatmıştır. İki arkadaş olan Ziyauddin ve Turdumambet isyana önderlik yaparak Taşmalık'ta bulunan Çinlilere ait at çiftliğini yakıp yıkmışlar ve burada bulunan Çin askerlerinin tamamını öldürmüşlerdir.⁴⁴³ Bu bağımsızlık mücadelesi bütün bölgeye yayılmış olmasına rağmen isyana katılım az olduğu için fazla uzun sürmemiş ve ayaklanmanın liderleri yakalanarak öldürülmüşlerdir. Bazı rivayetlerde Ziyauddin'in bebeği Pekin'e götürüldüğü ve burada büyütülüp sonra idam ettirildiği aktarılmaktadır. Ancak bu bilgi tarihsel kaynaklarla teyit edilememektedir.⁴⁴⁴ Yine bazı kaynaklarda Ziyauddin'in oğlu Eşref Bey'in isyanı sürdürmeye çalıştığı belirtilse de, bu iddia tarihsel olarak doğrulanmamıştır.⁴⁴⁵

⁴⁴¹ Baymirza Hayit, *Türkistan Rusya İle Çin Arasında*, çev. Abdülkadir Sadak, (İstanbul: Otağ Yayınevi, 1975), 138.

⁴⁴² Kurban, "Hocalar Devri", 97.

⁴⁴³ İsakov, "Doğu Türkistan Tarihinde Kırgızların Tesirleri", 59.

⁴⁴⁴ Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, 76.

⁴⁴⁵ Hayit, *Türkistan Rusya İle Çin Arasında*, 138.

4.10. Cihangir Hoca İsyanı 1824-1828

Cihangir Hoca, Burhaneddin Hoca'nın torunlarından olup Salih (Samsak) Hoca'nın üç oğlundan birisidir.⁴⁴⁶ Babası Burhaneddin Hoca'nın Mançulara karşı aldığı mağlubiyetten sonra Salih Hoca Doğu Türkistan bölgesinden Batı Türkistan bölgesine kaçmıştır. Bir süre Semerkand şehrinde kalan Salih Hoca 1788 yılında Hocend şehrine gelmiş onun buraya gelişi Mançu yönetimini endişelendirmiş ve Hokand hükümdarı Narbuta'dan onu yakalayarak kendilerine teslim etmesini istemişler lakin Narbuta Bek ise onu yakalamış ama Çin'e teslim etmemiştir.⁴⁴⁷ O, Salih Hoca ve ailesini Hokand'a götürmüştür. 1790 yılında dünyaya gelen Cihangir Hoca bu ortam içerisinde büyümüş ve Doğu Türkistan bölgesine gitmek için can atmaya başlamıştır.

Mançu yönetiminin Hokand Hanlığı'nın isteklerini kabul etmemesi üzerine Cihangir Hoca ve Hakkulu Dadhah isimli birisinin Kaşgar şehrine gitmelerine izin verilmiş ve bu ikilinin yanına 500 kadar Kırgız'da katılmıştır. Bu birlik ile Kaşgar şehrine saldırmayı planlayan Cihangir Hoca yolda Mançu birlikleri ile karşılaşmış ve mücadeleyi kaybederek tekrar Hokand'a dönmüştür.⁴⁴⁸ Cihangir Hoca'nın bu saldırıda her ne kadar mağlup olsa da onun bu bölgede görülmesi Mançu yönetiminin işine gelmemekteydi. Mançu yönetimi Cihangir Hoca'nın bir daha kendilerine sıkıntı çıkarmaması için Hokand Hanlığı ile Hocalar'ın kontrol altında tutulması için anlaşmaya varmışlardır.⁴⁴⁹ Hokand Hanlığı ve Mançu yönetiminin bu anlaşmasından sonra Cihangir Hoca, Kaşgar'a kaçmaya çalışmış lakin Ömer Han tarafından yakalanarak hapse atılmış bir süre sonra hapisten çıkarılarak gözetim altında tutulmuştur.⁴⁵⁰

1822 yılında Ömer Han ve Cihangir Hoca'nın babası Salih Hoca vefat etmiş Hokand Hanlığı tahtına ise Muhammed Ali Han oturmuştur. Bu dönemde Doğu Türkistan halkı Muhammed Ali Han'dan Afak Hoca neslinden birisini Kaşgar'a göndermesini istemiş lakin bu istek kabul edilmemiştir. Bu durum Cihangir Hoca'ya ulaşınca o hemen harekete geçmek istemiş ama yine yakalanarak hapse atılmıştır. Bulunduğu hapisten 1822 yılında Hokand'da meydana gelen büyük bir deprem neticesinde kurtulmuş ve Hokand'ı terk

⁴⁴⁶ Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, 76.

⁴⁴⁷ Şen, "İsyan mı Hakimiyet Mücadelesi mi? Cihangir Hoca'nın Siyasi Faaliyetleri", 83.

⁴⁴⁸ İsakov, "Doğu Türkistan Tarihinde Kırgızların Tesirleri", 59-60.

⁴⁴⁹ Şen, "İsyan mı Hakimiyet Mücadelesi mi? Cihangir Hoca'nın Siyasi Faaliyetleri", 84.

⁴⁵⁰ İsakov, "Doğu Türkistan Tarihinde Kırgızların Tesirleri", 60.

ederek Alay'a ulaşmıştır.⁴⁵¹ Cihangir Hoca burada bir süre Kırgızların yanında kamış ve onların liderleri Mir Muhammed Bey'in kız kardeşi ile evlenmiştir.⁴⁵² Onun Mir Muhammed Bey'in kız kardeşi ile evlenmesi Kırgızlar içerisinde daha fazla saygı kazanmasına sebep olmuş kurulan bu akrabalık bağı Cihangir Hoca'nın Kaşgar'ı ele geçirmesi için Kırgızların desteğini almasını sağlamıştır.

Cihangir Hoca Kaşgar'ı ele geçirmek için Kırgızlardan sağladığı kuvvetin yeterli olmayacağını düşünerek bu dönemde Hokand, Taşkent ve Buhara'ya elçiler yollamış ve Mançu yönetiminden kaçan Doğu Türkistan halkını savaşa davet etmiştir.⁴⁵³ Cihangir Hoca'nın bu davetine icabet eden halk onun etrafında toplanmaya başlamış ve sayıları günden güne çoğalmaya başlamıştır. Cihangir Hoca Kaşgar üzerine gerçekleştireceği seferin güvende olması için Narın bölgesine keşif amaçlı kendisinin de başında bulunduğu az sayıda bir birlik ile yola çıkmış onun bu bölgeye hareket ettiğini öğrenen Mançu yönetimi ise 500-600 kişilik bir birliği onu yakalaması için bu bölgeye göndermiştir.⁴⁵⁴ Mançu yönetimin kendisi üzerine bir birlik gönderdiği haberini alan Cihangir Hoca yanında bulunan az kişi ile bu birliğe karşı koyamayacağını düşünerek geri çekilmiştir. Onu yakalamaya gönderilen birlik ise Cihangir Hoca'yı göremeyince gelen haberin yanlış olduğunu değerlendirmiş lakin geriye dönüp yanına asker toplayan Cihangir Hoca tarafından baskına uğratılarak mağlup edilmişlerdir.⁴⁵⁵ Cihangir Hoca'nın Çinliler karşısında almış olduğu bu galibiyet onun ününü halk arasında daha da çok arttırmıştır. Bu galibiyetten sonra Cihangir Han 1825 yılında 500 kişi ile Kaşgar üzerine harekete geçmiş lakin Afak Hoca'nın mezarının bulunduğu bölgede Çin askerlerinin saldırılarına uğrayarak mağlup olmuştur. Çinlilerin elinden boş bir mezara sığınarak kurtulan Cihangir Hoca daha önceden yardım istediği Kırgızların Cunbağış boyunun 6.000 kişiden oluşan bir ordu ile desteğe gelmesi sonucu bulunduğu yerden çıkmış ve 4.000 kişiden oluşan Çin birliği mağlup edilmiştir.⁴⁵⁶ Bu zaferin ardından Cihangir Hoca Kaşgar üzerine yürümüştür. O bu zaferin ardından Kaşgar, Hoten ve Yarkend şehirlerine adamlar göndererek bu şehirlerde bulunan Çinli yöneticilerin halk tarafından

⁴⁵¹ Şen, "İsyan mı Hakimiyet Mücadelesi mi? Cihangir Hoca'nın Siyasi Faaliyetleri", 85.

⁴⁵² A. Rıza Bekin, *Yakub Beğ'den Önce Doğu Türkistan'daki Ayaklanmalar*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981), 29.

⁴⁵³ Şen, "İsyan mı Hakimiyet Mücadelesi mi? Cihangir Hoca'nın Siyasi Faaliyetleri", 86.

⁴⁵⁴ Bekin, *Yakub Beğ'den Önce Doğu Türkistan'daki Ayaklanmalar*, 29.

⁴⁵⁵ Şen, "İsyan mı Hakimiyet Mücadelesi mi? Cihangir Hoca'nın Siyasi Faaliyetleri", 86.

⁴⁵⁶ Şen, "İsyan mı Hakimiyet Mücadelesi mi? Cihangir Hoca'nın Siyasi Faaliyetleri", 86-87.

öldürülmesini istemiş, Kaşgar halkı onu sevinçle karşılamış şehre giren Cihangir Hoca ise hanlığını ilan etmiştir.⁴⁵⁷

Bir süre sonra Cihangir Hoca tekrardan harekete geçmiş ve Kaşgar şehrinden kaçarak Gülbağ kalesine sığınan Mançular üzerine saldırmıştır. Cihangir Hoca, Çin birliklerinin Gülbağ Kalesi'ni terk etmesi üzerine kaleyi ele geçirmiştir.⁴⁵⁸ Bu kale alındıktan sonra Cihangir Hoca sırasıyla Yengi Hisar, Yarkend , Hoten şehirlerini de ele geçirmiştir. Çin yönetiminin baskısı ve işkencelerinden kurtulmak isteyen Doğu Türkistan halkı Cihangir Hoca'yı bir kurtarıcı olarak görmüş ve o nereyi kuşatırsa ona büyük destek vermişlerdir.⁴⁵⁹ Bu fetihlerin ardından Cihangir Hoca Kaşgar şehrine yerleşmiş Hoten ve Yarkend gibi şehirlerin yönetilmesi için valiler atamıştır. Cihangir Hoca savaşlardan yıpranan ordusunu dinlendirmek ve yeni stratejiler belirlemek için Kaşgar'a yerleşmiş lakin bu süre zarfında kötü bir yönetim tarzı sergilemiştir. Kaynaklarda verilen bilgilere göre Cihangir Han bu süre zarfında zevke dalmış ordusu ile ilgili konuları ikinci plana atmıştır. Cihangir Han, Hokand askerlerine vermek amacıyla birçok özel mülke el koymuş beylerin ve tüccarların mallarını yağmalatarak halka zulmetmeye başlamış onun bu davranışları kendini destekleyenler üzerinde büyük bir hayal kırıklığına sebep olmuştur.⁴⁶⁰ Bu dönemde Kırgızlarında Ruslar ile diplomatik ilişkiler içerisine girmesi Cihangir Hoca'yı kızdırmış onları kafirlerle iş birliği yaptıkları nedeniyle azarlamıştır.⁴⁶¹ Cihangir Hoca'nın bu davranışları neticesinde Kırgızlar ona verdikleri destekleri geri çekmişlerdir.

Cihangir Hoca'nın zevke daldığından ve kötü yönetiminden haberdar olan Çinliler onu ortadan kaldırmak için derhal harekete geçerek kaynaklarda sayılarının 60.000 ila 100.000 arasında değişiklik gösteren bir orduyu Aksu şehrine göndermiştir.⁴⁶² Aksu şehrine ulaşan Çin ordusu burada üçe bölünerek Hoten, Yarkend ve Kaşgar üzerine aynı anda yürümüştür. Cihangir Hoca'nın ele geçirmiş olduğu şehirlere az sayıda asker bırakması Çin ordusu karşısında bu şehirleri zayıf bırakmış ve onun bu şehirlere yönetici

⁴⁵⁷ Bekin, *Yakub Beğ'den Önce Doğu Türkistan'daki Ayaklanmalar*, 30.

⁴⁵⁸ Şen, "İsyan mı Hakimiyyet Mücadelesi mi? Cihangir Hoca'nın Siyasi Faaliyetleri", 90.

⁴⁵⁹ Mehmed Atıf, *Kaşgar Tarihi Bais-i Hayret Ahval-i Garibesi*, çev. İsmail Aka, Vehbi Günay, Cavit Telci, (Kırıkkale: Eysi Yayınları, 1999), 190.

⁴⁶⁰ Şen, "İsyan mı Hakimiyyet Mücadelesi mi? Cihangir Hoca'nın Siyasi Faaliyetleri", 90-91.

⁴⁶¹ İsakov, "Doğu Türkistan Tarihinde Kırgızların Tesirleri", 61.

⁴⁶² Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, 76.

olarak gönderdiği valiler büyük bir Çin ordusunun üzerlerine geldiği haberini alınca şehirleri kendi hallerine bırakarak Kaşgar şehrine kaçmışlardır.⁴⁶³

Hoten ve Yarkend şehirlerini Çin ordusu kolaylıkla ele geçirmiş ve sonrasında Kaşgar üzerine yürümüştür. Çin ordusunun Kaşgar üzerine harekete geçtiğini öğrenen Cihangir Hoca onların karşısına çıkmıştır. Meydana gelen savaşta Cihangir Hoca yenilmiş ve dağılan ordusu kaçmaya başlamıştır. Savaşın kaybedilmesinden sonra Cihangir Hoca 1827 tarihinde Kaşgar şehrinden kaçmış, onun kaçtığını öğrenen Çin yönetimi ise yakalanması için arkasından bir birlik göndermiştir.⁴⁶⁴ Çin birliği Cihangir Hocayı takip ederek Fergana Vadisi'ne girmişler onların bu bölgeye girmesi Hokand Hanı Muhammed Ali Han'ı telaşlandırmıştır. O bunun üzerine Kaşgar şehrinden Oş şehrine giden kervan yolu üzerine Sofi Kurgan ve Kızıl Kurgan adında iki kale inşa ettirmek için emir vermiş bu sırada Oş üzerine saldırmak üzere olan Çin birliğine arkasından saldıran Cihangir Hoca bu birliği mağlup etmeyi başarmış böylece o Çin karşısında son başarısını bu şekilde elde etmiştir.⁴⁶⁵ Cihangir Hoca 1828 yılında Çin birliği tarafından Kara Teke denilen yerde yakalanmış ve Aksu'ya kadar 18 günlük yolu yürüyerek götürülmüştür. Sonrasında burada demir kafese konup Pekin'e götürülen Cihangir Hoca halk önünde idam edilmiştir. Onun idam şekli konusunda farklı anlatımlar bulunmaktadır.⁴⁶⁶ Cihangir Hoca'nın öldürülmesinden sonra Çin Doğu Türkistan bölgesinde yaşayan Uygurların mallarına el koyarak zulmetmeye başlamışlar bununla da yetinmeyip çocuk ve kadınları tutuklayarak farklı bölgelere sürgün etmişlerdir. Çin'in yapmış olduğu bu zulüm ve sürgünler Doğu Türkistan halkı üzerinde büyük bir iz bırakmış ve halk arasında Çin mezalimini anlatan Nazigim (Nözügün) destanı oluşmuştur.⁴⁶⁷ Nazigim (Nözügün) adlı destanın, Çin yönetiminin uyguladığı baskılara karşı halk hafızasında oluşu aktarılmaktadır. Ancak destanın doğrudan hangi olaya bağlı geliştiği tam olarak bilinmemektedir.

4.11. Yusuf Hoca İsyanı 1830

Cihangir Hoca'nın Ağabeyi olan Yusuf Hoca o öldürüldüğü esnada Hokand Hanlığı'nda bulunmaktadır. Mançu yönetimi Cihangir Hoca'nın ailesinin tamamının öldürülmesi

⁴⁶³ Atıf, *Kaşgar Tarihi Bais-i Hayret Ahval-i Garibesi*, 192.

⁴⁶⁴ Şen, "İsyan mı Hakimiyet Mücadelesi mi? Cihangir Hoca'nın Siyasi Faaliyetleri", 91.

⁴⁶⁵ İsakov, "Doğu Türkistan Tarihinde Kırgızların Tesirleri", 61.

⁴⁶⁶ Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, 76.

⁴⁶⁷ Nazigim destanı hakkında daha detaylı bilgi için bkz. *Doğu Türkistan İçin Savaş*, 1995, 77-78.

veya kontrol altında tutulması için Yusuf Hoca'yı Hokand Hanlığı'ndan istemiş lakin Muhammed Ali Han bu isteği reddetmiştir.⁴⁶⁸ Mehmet Ali Han Yusuf Hoca'yı teslim etmeyince Çin-Hokand ilişkilerinde gerginlik yaşanmış, bu dönemde ticarete sekteye uğramıştır. Bunun üzerine Mehmet Ali Han Yusuf Hoca ile birlikte Kaşgar üzerine büyük bir ordu göndermiştir.⁴⁶⁹ Kaşgar'a ilerleyen Yusuf Hoca komutasındaki Hokand ordusu, yolda karşılaştıkları Çin birliklerini mağlup etmişlerdir.⁴⁷⁰ Bu galibiyetin ardından Yusuf Hoca Hokand ordusu ile Kaşgar'a girerek burada tahta oturmuştur. Kısa bir süre içerisinde ise Yengi Hisar, Yarkend, Hoten ve Aksu gibi şehirler ele geçirilmiş ancak 1830 yılında Hokand Hanlığı ordusu Buhara ile olan ilişkilerin kötüleşmesi sonucu geri çekilmiş, Hokand Hanlığı ordusu olmadan tek başına Çinlilere karşı koyamayacağını düşünen Yusuf Hoca ise onlarla geri dönmüştür.⁴⁷¹ Yusuf Hoca Kaşgar'da kısa bir süre yönetimi üstlenmiş, Çinliler karşısında Hokand ordusunun çekilmesinden sonra ülkesine dönmüş ve aynı yıl içerisinde vefat etmiştir.⁴⁷²

4.12. Yedi Hoca İsyanı 1847

1847 yılı içerisinde Yedi Hoca Hokand Hanlığı'ndan dağlık bölgelere kaçarak bin kişilik bir süvari birlik oluşturmuşlar ve Doğu Türkistan bölgesine bu ordu ile geçmeyi planlamışlardır. “Yedi Hoca” adıyla bilinen grubun kimlerden oluştuğu hakkında farklı görüşler bulunmakla birlikte, Katta Töre ve Veli Han Töre kesin olarak ismen bilinenlerdir.⁴⁷³ Bu hocalar önce Ming Yol denilen yere gelmişler ve burada 100 kadar Çinli askeri öldürüp Çin'in ileri karakolunu yıkarak Kaşgar üzerine yürümüşlerdir. Kaşgar şehrine ulaştıklarında şehirdeki 3.000 kişiden oluşan Çin garnizonu kapıları üzerlerine kapatarak kale içerisine saklanmışlardır. Hocalar kuşatmayı delmek için birkaç girişimde bulunmuşlar lakin başarılı olamamışlardır. Bu dönemde şehir halkı Hocalar'a olan güvenlerini yitirdiklerinden dolayı şehir kapılarını açmamışlar sonrasında bazı kaynaklarda belirtilenlere göre bir tüccarın şehir kapılarını açtığı iddia edilmekteyse de bu bilgi tarihsel olarak kesinleşmemiştir.⁴⁷⁴ Kapıların açılması üzerine hocalar Kaşgar

⁴⁶⁸ Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, 78.

⁴⁶⁹ Paızula Wusıman, “A.N. Kuropatkin ve Onun Kaşgarya Adlı Eseri”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2008), 140.

⁴⁷⁰ Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, 78.

⁴⁷¹ Wusıman, “A.N. Kuropatkin ve Onun Kaşgarya Adlı Eseri”, 141.

⁴⁷² Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, 78-79.

⁴⁷³ Wusıman, “A.N. Kuropatkin ve Onun Kaşgarya Adlı Eseri”, 142.

⁴⁷⁴ Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, 79.

şehrinde bulunan Çin askerlerine saldırmışlar ve onları öldürmüşlerdir. Katta Töre Kaşgar'ı ele geçirip burada geçici bir yönetim kurmuş, diğer hocaların ise yöneticilik yaptığı net değildir. Hokand Hanlığı himayesinde olan hocalar halkın güvenlerini kazanamamışlar tehditle de halkı yönetememişlerdir. Çin, Kaşgar şehrinin Katta Töre tarafından ele geçirildiğini haber alır almaz büyük bir orduyu Kaşgar üzerine göndermiştir. Yarkend şehrinde bulunan Katta Töre, Çin'in Kaşgar üzerine bir ordu gönderdiği haberini alınca hemen Kaşgar'a dönmüş lakin şehir halkı onu içeriye almamıştır. Çin tehdidi, halkın desteğini kaybetmeleri ve içerideki bölünmeler nedeniyle Hocalar geri çekilmek zorunda kalmışlardır.⁴⁷⁵ Hocalar bölgeye doğrudan yeni bir girişimde bulunmamışlarsa da bazı Hocalar Hokand'da faaliyet göstermeye devam etmişlerdir.

4.13. Veli Han Töre İsyanı 1857

10 yıl aranın ardından Haziran 1857 yılında tekrar harekete geçen Veli Han Töre Kaşgar'a saldırmış şehir halkı ayaklanarak Mançu yönetimine ait memurları öldürmüşler ve Veli Han Töre Kaşgar'a girerek geçici yönetim kurmuş, ancak kendisini han ilan ettiği kesin değildir.⁴⁷⁶ Bazı kaynaklara göre halk Veli Han Töre'nin yönetiminden memnun kalmamıştır. Veli Han Töre'nin Kaşgar'ı ele geçirmesinden dört ay sonra ise Çin hareket geçmiş ve halkın desteğini almaktan mahrum olan Veli Han Töre tekrardan Hokand'a kaçmıştır.⁴⁷⁷ İsyanın bastırılmasından sonra isyana katılanlara yönelik ağır cezaların uygulandığı, bazı kaynaklarda yağma ve işkence iddialarının geçtiği belirtilmektedir.

4.14. Uygur ve Döngenlerin İsyanı 1864-1866

1861-1862 yılında Çuguçak'ta Döngenler Çin yönetimine karşı ayaklanmış lakin onların bu ayaklanma hareketi kanlı bir şekilde bastırılmıştır.⁴⁷⁸ Bu ayaklanma sonrası Doğu Türkistan bölgesinde Ögen Nehri etrafında tahıl vergisini ödemedi çaresiz kalan ve zorunlu çalışmaya tabi tutulan çiftçiler tarafından başlatılan büyük bir isyan patlak verecektir. İsyan eden halk 1864 yılında Kuçar'a saldırmış ve buranın yöneticisini öldürmüşlerdir. Bu ayaklanma neticesinde diğer şehirlerde yaşayan insanlarda Çinlilere

⁴⁷⁵ Wusıman, "A.N. Kuropatkin ve Onun Kaşgarya Adlı Eseri", 144.

⁴⁷⁶ Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, 79.

⁴⁷⁷ Wusıman, "A.N. Kuropatkin ve Onun Kaşgarya Adlı Eseri", 148.

⁴⁷⁸ Hayit, *Türkistan Rusya İle Çin Arasında*, 141.

karşı isyan bayrağını açmış ve Urumçi, Kaşgar, Yarkend halkı da isyana katılmışlardır.⁴⁷⁹ Böylelikle bütün Doğu Türkistan bölgesinde Çin'e karşı isyanlar patlak vermiştir. Bu ayaklanma sırasında Ma-şur Ahmed, Ma-zun ve Şemsüddin gibi Döngen (Dungan) liderleri önemli rol oynamışlardır.⁴⁸⁰ Raşidin Hoca isyanın bazı merkezlerinde etkili olmuş ve bazı kişileri yerel temsilci olarak görevlendirmiş olabilir; ancak Aksu, Üç Turfan ve Turfan doğrudan kontrolü tartışmalıdır.⁴⁸¹ Raşidin Hoca, Han seçildikten sonra hanlığını tanınmaları için Kaşgar, Hoten ve Yarkend yöneticilerine çağrıda bulunmuş onlarda Raşidin Hoca'nın çağrısını kabul etmişlerdir. Raşidin Hoca, Yakup Bey'in yükselişi sırasında etkisiz hale getirilmiş, bazı kaynaklara göre ise öldürülmüştür.⁴⁸²

1864 yılında Kırgız beyi Sadık Bey Yenişehir ve Taşmalık'tan topladığı askerlerle Doğu Türkistan bölgesine yardım etmek amacıyla Kaşgar'a yürümüştür. Çinliler onun karşısında Yenişehir'e sığınmışlar Sadık Bey burayı kuşatmış ancak ele geçirememiştir. Kuça'dan düşman kuvvetlerinin üzerine gelmekte olduğunu öğrenen Sadık Bey, Hokand Han'ı Said Sultan'dan yardım istemiş o da Cihangir Hoca'nın oğlu Buzurg'u Kaşgar'a göndermiştir.⁴⁸³ Sadık Bey bu toprakları Buzurg'a bırakarak kendi topraklarına dönmüştür. Buzurg'un Kaşgar'da Han ilan edilmesi, Yakub Bey öncesi kısa süreli bir yönetim girişimi olarak değerlendirilebilir.

4.15. Yakub Bey ve Kaşgar Hanlığı 1865-1878

Bu dönemde Kaşgar'da han ilan edilen Buzurg Han hiçbir işe liyakati olmayan eğlenceye düşkün birisiydi.⁴⁸⁴ Buzurg Han tahta çıktıktan sonra bütün işlerini Yakub Bey'e bırakmış o da başarılı işler yaparak adını kısa süre içerisinde herkese duyurmuştur. Bu durumdan rahatsızlık duyan Buzurg Han ve hocalar onun arkasından işler çevirmeye başlamışlardır. "Buzurg Han'ın Yakub Bey'in yükselişinden rahatsız olduğu ve ona karşı entrikalar çevirdiği anlaşılmaktadır; ancak doğrudan bir askeri saldırı emri olup olmadığı tartışmalıdır. Yakub Bey bu süre içerisinde Yenişehir şehrini kuşatma altına almıştır. Onun burayı kuşattığı haberini alan Kaşgar şehrinde yaşayan destekçileri ve askerlerin

⁴⁷⁹ Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, 81.

⁴⁸⁰ Hayit, *Türkistan Rusya İle Çin Arasında*, 142.

⁴⁸¹ Oğuz, "Şarki Türkistan Tarihi: Metin Tenkidi, Türkiye Türkçesi ve İnceleme", 366.

⁴⁸² Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, 81.

⁴⁸³ Saadettin Gömeç, *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1997), 69.

⁴⁸⁴ Oğuz, "Şarki Türkistan Tarihi: Metin Tenkidi, Türkiye Türkçesi ve İnceleme", 385.

büyük kısmı Kaşgar'dan ayrılarak onun yanına katılmışlardır. Ordusu kuvvetlenen Yakub Bey Çin'in elinden Yenihisar şehrini almış ve burada bağımsızlığını ilan etmiştir.⁴⁸⁵

Yakub Bey kısa bir süre sonra ordusunu toparlayarak Kaşgar'ı kuşatmak üzere yola çıkmış Buzurg Han Kaşgar halkının onun tarafında olduğunu görünce hiçbir mukavemet göstermeden şehri ona teslim etmiştir. Böylece Doğu Türkistan bölgesinde Yakub Bey'in fiili iktidarı 1865'te başlamış, hanlığın tam olarak şekillenmesi ve uluslararası tanınması ise sonraki yıllarda gerçekleşmiştir.⁴⁸⁶ Yakub Han 1867 yılında Kuça üzerine sefere çıkmış ve kısa süre içerisinde Aksu önlerine kadar gelmiştir. Aksu'yu ele geçiren Yakub Han bu şehrin hâkimi olan Hoca Yahya'yı idam ettirmiş ve onun yerine bu şehre Hakim Han Töre'yi vali olarak atamıştır. Bu sefer sırasında Kuça'da daha önce bahsettiğimiz gibi hükümdarlığını ilan eden Raşidin Han kısa süreliğine de olsa Yakub Han karşısında başarılı olmuş lakin askerlerinin Yakub Han tarafına geçmesiyle yenilgiyi kabul etmiştir. Kuça'nın ele geçirilmesi üzerine Yakub Han buraya İshan Hoca'yı vali olarak atmıştır. Aksu, Kuça gibi şehirlerinin Yakub Han'ın eline geçmesiyle Üç Turfan'da onun eline geçmiş böylelikle o Doğu Türkistan bölgesinde Urumçi hariç siyasi birliği sağlamıştır. Urumçi bölgesini elinde bulunduran Döngenler'in (Dungan) Muzat geçidini kapatarak Urumçi'den gelen ticaret kervanlarını engellemeleri Yakub Han'ın buraya karşı sefere çıkmasına neden olmuştur.⁴⁸⁷ Onun 1867 yılında başladığı bu sefer Urumçi'nin alınması ile son bulmuş ve artık Doğu Türkistan bölgesi tek bir çatı altında toplanmıştır.⁴⁸⁸

Yakub Han iktidara geldikten ve Doğu Türkistan bölgesinde sükuneti sağladıktan devrin büyük devletleri ile siyasi ilişkiler kurmaya çabalamıştır. Yakub Han 1867 yılında Hindistan genel valisine elçi göndererek Kaşgar ve Hindistan arasındaki ticaret yollarının güvenliği hususunda bir anlaşma yapmak için bir yetkiliyi Kaşgar'a davet etmiştir. İngilizler Yakub Han'ın bu teklifini kabul etmişler ve 1867 yılında Kaşgar'a Henry Cayley'i onunla görüşmesi için göndermişlerdir.⁴⁸⁹ 1868 yılında ticari amaçla İngiltere Kaşgar'a P. Shaw'ı ticari anlaşmalar yapmak üzerine göndermiş 1869 yılında ise Yakub

⁴⁸⁵ Serhat Doğan, “Kaşgar Hanı Yakub Bey ve Kaşgar (1863-1877)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019), 23.

⁴⁸⁶ Yelda Demirağ, “1755-1949 Yılları Arasında Doğu Türkistan”, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 3 (2014): 233.

⁴⁸⁷ Doğan, Kaşgar Hanı Yakub Bey ve Kaşgar (1863-1877), 24.

⁴⁸⁸ İsakov, “Doğu Türkistan Tarihinde Kırgızların Tesirleri”, 72.

⁴⁸⁹ Doğan, Kaşgar Hanı Yakub Bey ve Kaşgar (1863-1877), 30.

Han, Mirza Muhammed Şadi'yi Hindistan'a göndererek dostluk ilişkileri kurmaya çalışmış ve İngilizlerden ordusu için silah temin etmek istemiştir.⁴⁹⁰ Yakub Han'ın İngilizler ile temasa geçmesinin nedeni Rusların baskısı ile bu bölgede sıkışacağını bildiğinden kendisine müttefik aramasından dolayıdır. İngilizlerle dostluk ve ticaret ilişkileri Yakub Han'ın ölümüne kadar devam etmiş, Çinlilerin Doğu Türkistan'ı ele geçirmesi nedeniyle ilişkiler son bulmuştur.

Yakub Han'ın Doğu Türkistan bölgesinde yapmış olduğu işler Rusların yönünü bu bölgeye çevirmesine den olmuştur. Bu dönemden sonra Ruslar sürekli olarak bu bölgeye ticari kervanlar göndermeye başlamıştır. Rusları Hokand Hanlığı'nda yaşadığı zaman içerisinde tanıyan Yakub Han onlara güvenilmeyeceğini çok iyi biliyor lakin onlarla düşman olmanın kendisine bir fayda sağlamayacağını da farkındaydı. Bu nedenle o Khlyuduv isimli bir Rus tüccar ile yeğeni Şadi Mirza'yı Türkistan Genel Valisi Kaufman'a göndererek, Çin işgalinden dolayı topraklarının harap olduğundan ve Rus tüccarlarının bu bölgede bir şey bulamayacağından bahsederek onları Doğu Türkistan bölgesinden uzak tutmaya çalışmıştır.⁴⁹¹ Kaufman bu bilgiler üzerine Yakub Han'a bir elçilik heyeti göndermiş lakin bu heyet amacına ulaşmadan geri dönmek zorunda kalmıştır. Elçilerin elinin boş dönmesinden dolayı Kaufman, Yakub Han'a bir mektup yazarak Buhara ve Hokand hanlıklarının Rusları durdurmaya güçlerinin yetmediğini belirtmiş Yakub Han'ın Ruslar karşısında gücü olmadığını ifade etmiştir.⁴⁹² Yakub Han'ın başlarda Rusya ile her türlü diplomatik ve ticari ilişki reddetmesi üzerine Rusya İli sınırına asker yığmış ve 1871 yılına kadar Yakub Han ve hükümetini tanımamıştır.⁴⁹³ Bunun üzerine Yakub Han 9 Nisan 1872 yılında Türkistan Genel Valisi Kaufman'ın göndermiş olduğu heyet ile ticaret anlaşması yapmıştır.⁴⁹⁴ Rusya, Yakub Han ve hükümetiyle yapmış olduğu bu anlaşma ile onu bu bölgenin resmi temsilcisi olarak kabul etmiştir.

Yakub Han Kaşgar Hanlığı'nı kurduktan sonra Osmanlı Devleti ile de ilişkilerini güçlendirme yoluna gitmiştir. İslam'ın başı olan Osmanlı Devleti tarafından tanınmak

⁴⁹⁰ Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, 84.

⁴⁹¹ Doğan, Kaşgar Hanı Yakub Bey ve Kaşgar (1863-1877), 39.

⁴⁹² Doğan, Kaşgar Hanı Yakub Bey ve Kaşgar (1863-1877), 39.

⁴⁹³ Demirağ, "1755-1949 Yılları Arasında Doğu Türkistan", 234.

⁴⁹⁴ Doğan, Kaşgar Hanı Yakub Bey ve Kaşgar (1863-1877), 40.

Yakub Han'ın elini güçlendirecektir. Yakub Han, Kaşgar'da iktidara geldikten sonra, 1860'ların sonlarında Seyyid Yakup Han Töre'yi Osmanlı'ya elçi olarak göndermiştir. Ancak bu kişi onun yeğeni değildir.⁴⁹⁵ Yakub Han Töre, İstanbul'a ilk geldiğinde siyasi ilişki kurma bakımından önemli bir gelişme elde edememiş ve geri dönmüştür. 1865 yılında tekrar İstanbul'a giden Yakub Han Töre Osmanlı basınında geniş yer bulmuştur.⁴⁹⁶ Osmanlı Devleti, Yakub Han Töre'nin tekrardan İstanbul'a gelmesiyle onunla bir görüşme gerçekleştirmiş bu görüşme esnasında Yakub Han'ın Osmanlıya tabiiyetini içeren mektubu Sultan Abdülaziz'e okunmuş bunun üzerine Osmanlı Devleti, Kaşgar'a silah, cephanelik ve askeri eğitmenler göndermiştir.⁴⁹⁷ 1873 yılında Osmanlı'dan gönderilen elçilik heyeti Kaşgar'da törenle karşılanmış, Yakub Han kendisini "Emir" ilan etmiştir; ancak bu unvan Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınmamış, ilişki sembolik düzeyde kalmıştır.

4.16. Kaşgar Hanlığı'nın Yıkılışı ve Doğu Türkistan Bölgesinin Çin Tarafından İstilas

Yakub Han, vefat edişine kadar Rusya ve İngiltere ile ilişkilerini belirli bir seviyede tutmuş ancak Çin'in Doğu Türkistan'ı istilas için hazırlıklarını fark edememiştir. Yakub Han, 1874 yılında Gansu eyaletinden gelen Çin birliklerine karşı hazırlık yapmıştır; ancak Gansu bölgesindeki Dungan ayaklanması bastırılınca bazı isyancı gruplar Doğu Türkistan'da Yakub Han'a sığınmışlardır.⁴⁹⁸ Bazı kaynaklara göre General Zuo Zongtang, lojistik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Rus yetkililerle geçici anlaşmalar yapmıştır; bu iş birliği sınırlı ve taktiksel düzeyde kalmıştır.⁴⁹⁹ Çin askerlerinin sınıra dayandığı haberini alan Yakub Han hemen birliklerini toparlayarak harekete geçmiş Korla şehrine yerleşmiştir.⁵⁰⁰ General Zuo Zongtang, 1876 yılında Urumçi'yi Dungan isyancılarından alarak Qing hakimiyetine katmıştır. Bu hareket doğrudan Kaşgar Hanlığı'na yönelik değil Dungan isyanına karşı yürütülmüştür. Bu dönemde Hoten valisi olan Niyaz Bey ve Yakub Han'ın arası açılmış durumdaydı. Niyaz Bey Çinliler ile anlaşma yoluna gitmeyi savunurken Yakub Han ise onlara karşı savaşmayı düşünüyordu. Yakub Han'ın

⁴⁹⁵ Demirağ, "1755-1949 Yılları Arasında Doğu Türkistan", 236.

⁴⁹⁶ Doğan, Kaşgar Hanı Yakub Bey ve Kaşgar (1863-1877), 45.

⁴⁹⁷ Demirağ, "1755-1949 Yılları Arasında Doğu Türkistan", 236.

⁴⁹⁸ Oğuz, "Şarki Türkistan Tarihi: Metin Tenkidi, Türkiye Türkçesi ve İnceleme", 395.

⁴⁹⁹ Doğan, Kaşgar Hanı Yakub Bey ve Kaşgar (1863-1877), 54.

⁵⁰⁰ İsakov, "Doğu Türkistan Tarihinde Kırgızların Tesirleri", 73.

29 Mayıs 1877 tarihinde muhtemelen hastalık nedeniyle hayatını kaybettiği kabul edilmektedir; bazı kaynaklar ise zehirlenmiş olabileceğini öne sürmektedir.⁵⁰¹ Yakub Han'ın ölümü sonrası yaşanan iç karışıklıklardan dolayı Çin bir yıl sonra 16 Mayıs 1878 yılında Doğu Türkistan bölgesini tamamen işgal etmiş ve Yakub Han'ın 1865 yılında kurmuş olduğu Kaşgar Hanlığı yıkılmıştır.⁵⁰² Qing yönetimi, 1878'de bölgeyi askeri olarak işgal ettikten sonra sivil idareyi kurmaya başlamış, 1884 yılında bölgeyi Xinjiang adıyla resmen eyalet haline getirmiştir. 18 Kasım 1884'te Qing İmparatorluğu, Doğu Türkistan'ı "Xinjiang" (Yani Topraklar) adıyla imparatorluğun 19. Resmi eyaleti olarak ilan etmiştir.⁵⁰³ Yakub Han'ın ölümünden sonra Qing yönetimi, Doğu Türkistan'da merkezîyetçi ve baskıcı bir idare kurmuştur. Bu süreçte halk arasında hoşnutsuzluklar ve zaman zaman direniş hareketleri görülmüştür. 1911 yılında Sun Yat Sen liderliğindeki milliyetçi Çinliler, Mançu yönetimini devirerek iktidarı ele geçirmişler ve Cumhuriyet'i ilan etmişlerdir.⁵⁰⁴

1911 sonrasında Umumi Valiler Dönemi başlamış 1933'te Mehmet Emin Buğra'nın önderliğinde başlayan Hoten ayaklanması sonrası kısa ömürlü bir Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti kurulmuştur. 1944 İli ayaklanması sonrası Doğu Türkistan Cumhuriyeti kurulmuş fakat Rusların yardımıyla Çinliler bu Cumhuriyet'i lağvetmiştir. 1949'da ise komünist Çin Devleti merkezi yönetimi ele geçirmiştir. Doğu Türkistan bölgesi halen Çin boyunduruğu altındadır.

⁵⁰¹ Doğan, Kaşgar Hanı Yakub Bey ve Kaşgar (1863-1877), 55.

⁵⁰² Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, 85.

⁵⁰³ Demirağ, "1755-1949 Yılları Arasında Doğu Türkistan", 238.

⁵⁰⁴ Demirağ, "1755-1949 Yılları Arasında Doğu Türkistan", 238.

SONUÇ

Cengiz Han, 1206 yılında Onon Nehri kıyısında toplanan kurultayda, ağırlıklı olarak Moğol boyları tarafından “Büyük Han” ilan edilmiş ve ardından Cengiz Han’ın fetihler çağı başlamıştır. Cengiz Han soyuna dayalı hükümdarlık meşruiyeti Orta Asya’da uzun süre etkili olmuş, ancak bu ilke zaman zaman esnetilmiştir. Araştırmamıza konu olan Saidiye Hanlığı’nın kurulduğu bölge olan Doğu Türkistan coğrafyası Cengiz Han’ın oğlu Çağatay’a pay olarak düşmüş ve babaları öldükten sonra bu topraklar Cengiz Han’ın çocukları tarafından ayrı birer siyasi oluşum gibi yönetilmeye başlanmıştır. Kuvvetli bir yasa taraftarı olan Çağatay’a da içerisinde Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu bu yerler düşmüştür. İslamiyet ve Cengiz Yasası çatışmış bu da yönetim ve halk arasında huzursuzluğa yol açmıştır. Cengiz Yasa’sı Çağatay Han vefat edene kadar onun hâkim olduğu topraklarda eksiksiz şekilde uyulanmış lakin onun vefatından sonra Çağatay Hanlığı tahtına geçen Müslüman yöneticiler İslam ve Yasa’yı birbirleri ile uyuşturmaya çalışarak halkı yönetmeye çalışmışlardır.

Araştırmamıza konu olan Saidiye Hanlığı’nın kurucusu Sultan Said Han, Çağatay Han neslinden Yunus Han’ın torunu olup Sultan Ahmed Han’ın oğlu olarak 1499 veya 1500 yılında Turfan’da dünyaya gelmiştir. Sultan Said Han, Timurlu Devleti’nin dağılma sürecine girmesinin ardından durumu kendi adına çevirmek ve Türkistan bölgesini tekrar tek çatı altında toplamak için mücadele vermiş lakin en büyük darbeyi Özbeklerin lideri Muhammed Şibani handan yemiştir. 1503 yılında amcası Mahmud Han’a yardım için babası Ahmed Han ile yardıma giden Said Han, Doğu Çağatay Hanlığı ve Özbekler arasında Ahsi’de meydana gelen savaşta mağlup olmuştur. Said Han, 1503’te Özbeklere esir düşmüş, daha sonra Andican’a ve ardından Babür’ün yanına gitmiştir ve 1510 yılına kadar onun yanında kalarak fırsat kollamaya başlamıştır.

Aradığı fırsatı Muhammed Şibani Han'ın ölmesiyle bulan Said Han tekrar harekete geçmiş ancak Özbekler kısa süre içerisinde toparlanarak bölgede tekrardan en üstün duruma gelmişlerdir. Said Han bu dönemde hanlığı kurduktan sonra ulusbeyi yapacağı Duğlat kabile reislerinden Seyyid Muhammed Mirza'nın yönlendirmesiyle Doğu Türkistan'ı ele geçirmeye karar vermiştir. Doğu Türkistan hâkimi Mirza Ebubekir ve Said Han arasında gerçekleşen Tutluk savaşında Mirza Ebubekir yenilmiş onun yenilmesi Doğu Türkistan'a daha kolay hâkim olunabileceği ihtimalini kuvvetlendirmiştir. Bunun sonucunda Mirza Ebubekir üzerine harekete geçen Said Han Doğu Türkistan bölgesinde sırasıyla Yengi Hisar, Kaşgar ve Yarkend'i ele geçirerek 3 Eylül 1514 yılında Yarkend'de tahta oturmuş böylelikle Doğu Türkistan bölgesinde 1514 yılından 1696 yılına kadar hayatı'nı sürdürecektir olan Saidiye Hanlığı kurulmuştur.

Said Han, hanlığı süresince idare ettiği halkı bir arada tutmak ve topraklarını genişletme çabası sarf etmiş ve bunda başarılı olmuştur. Kırgızlar üzerinde hakimiyet kurarak Bedeşan ve Keşmir'e seferler düzenlemiş, ağabeyi Mansur Han ile anlaşmış böylelikle hanlık toprakları içerisinde huzuru temin etmiştir. 1533 yılında vefat eden Said Han'ın yerine sağlığında veliaht tayin ettiği oğlu Abdurreşid Sultan geçmiştir. Hanlık içerisinde bazı kabile beylerinin yönlendirmesi ile Abdurreşid Han, Duğlat kabile reisi ve ayrıca hanlığın ulusbeyi olan Seyyid Muhammed Mirza'yı öldürmüş ve diğer kabile üyelerini de ortadan kaldırmıştır. Bunun sonucunda Tarih-i Reşidi'nin yazarı Mirza Haydar Duğlat da Babür Devleti'ne sığınmıştır. Abdurreşid Han, amcası Mansur Han ile sıkıntılar yaşamış lakin onun saldırılarına karşılık vererek onun hanlık üzerindeki nüfuzunu sonlandırmıştır. Babası gibi seferler düzenleyen Abdurreşid Han bu dönemde Özbeklerle ittifak kurmuş ve Kazaklar üzerine seferler gerçekleştirmiştir.

Abdurreşid Han'ın 1560 yılında vefat etmesinin ardından yerine ikinci oğlu Abdulkerim geçmiştir. Onun döneminin en önemli gelişmelerinde bir tanesi Karadağlı Hocalar'ın kurucusu olan Muhammed İshak Veli'nin bu dönemde Saidiye Hanlığı'na gelmesidir. Muhammed İshak Veli, Saidiye Hanlığı'nda 12 yıl yaşamış ancak sonrasında Abdulkerim Han'la anlaşamayarak Saidiye Hanlığı'nı terk etmiştir. Abdulkerim Han'ın 1591 yılında vefat etmesi üzerine Saidiye Hanlığı tahtına Abdurreşid Han'ın bir diğer oğlu olan Muhammed Han oturmuştur. Bu dönem Saidiye Hanlığı'nın en parlak dönemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Muhammed Han döneminde Özbekler, Saidiye Hanlığı

topraklarına saldırmışlar lakin Karadağlı hocaların desteğini alan Muhammed Han, Özbek tehlikesini ortadan kaldırmıştır. Abdulkerim Han zamanında hanlık toprakları dışarısına çıkması kararlaştırılan Muhammed İshak Veli, Özbekler karşısında Karadağlı hocaların yardımı neticesinde Muhammed Han tarafından tekrardan Saidiye Hanlığı'na davet edilmiş lakin o buraya oğlu Hoca Şadi'yi göndermiştir. Yine bu dönemde Muhammed Han'ın kardeşi Abdurrahim Sultan, Turfan bölgesinde isyana kalkışarak başına buyruk hareket etmeye başlamıştır. Muhammed Han, Özbeklerin Saidiye Hanlığı'nı tehdit etmesi nedeniyle kardeşinin isyanı ile ilgilenememiştir.

Muhammed Han'ın 18 yıllık saltanatının ardından 1609 yılında vefat etmesi üzerine Saidiye Hanlığı tahtına oğlu Şucauddin Ahmed Han oturmuştur. Onun döneminde Kırgızlar, hanlık topraklarına saldırarak Aksu şehrini yağmalamışlardır. Şucauddin Ahmed Han zamanında da isyan hareketlerini devam ettiren Abdurrahim Sultan üzerine bu dönemde seferler düzenlenmiş ancak isyan bastırılamamış ve bu bölgede Abdurrahim Sultan'ın hakimiyeti devam etmiştir. Abdurreşid Han zamanında Duğlat kabilesi hanlık içerisinde en güçlü kabile olarak karşımıza çıkmaktaydı. Şucauddin Ahmed döneminde de hanlık içerisinde Çuras kabilesi bu konumu ele geçirmiş han ise bu kabileye karşı tavır takınmaya başlamıştır. Han'ın oğlu Ziyaüddin Ahmed'in ölmesi üzerine harekete geçen bu kabile liderleri Şerefüddin Sultan'a biat ederek onu han ilan etmişlerdir. Bu hareket kısa süre içerisinde Şucauddin Ahmed Han tarafından kontrole alınsa da o sonunda öldürülmüştür.

Şucauddin Ahmed Han'ın öldürülmesi ile Yunus Sultan'ın oğlu Çuras kabilesi emirleri tarafından han ilan edilmiş onun hanlığının kabul edilmesi için de hanlık toprakları içerisinde bulunan emirlere mektuplar göndererek Kureyş Sultan'a biat edilmesini istemişlerdir. Mirza Muhammed Yusuf Bayrın ve Gazi Barlas ise Şucauddin Ahmed Han'ın oğlu olan Abdullatif Sultan'a destek vererek onu Saidiye Hanlığı tahtına oturtmuşlardır. Karadağlı Hocalar grubunun lideri Şadi Hoca'nın bu konu da Abdullatif Han'a büyük destekleri olmuştur. Bu dönemde yine Abdurrahim Sultan'ın isyan hareketi devam etmiş Kazaklardan İşim Han ile anlaşarak hanlık içerisinde tahribatlarda bulunmuştur. Abdullatif Han'ın 1631 yılında vefat etmesi üzerine Ahmed Sultan bu makama getirilmiştir. Ahmed Han döneminde kardeşi Mahmud Sultan ona karşı isyan ederek Kırgızlar ile iş birliği yaparak Yarkend şehrini muhasara altına almıştır. Yarkend

kuşatmasında başarılı olamayan Mahmud Sultan bir yıl içerisinde tekrar harekete geçmiş ve Ahmed Han ile meydan savaşı yaparak onu mağlup etmeyi başarmış 1633 yılında hanlık tahtını ele geçirmiştir. Bu sürede Muhammed Han döneminden itibaren isyan hareketini devam ettiren Abdurrahim Sultan vefat etmiş ve yerine oğlu Abdullah Sultan geçmiştir. Mahmud Han, Abdullah Sultan üzerine sefer hazırlıkları yaparken 1636 yılında vefat etmiş onun vefat etmesi üzerine ağabeyi Ahmed Han tekrardan hanlık tahtına oturmuştur. Ahmed Han, Abdullah Sultan üzerine düzenlemiş ancak bu sefer sırasında emirleri Abdullah Sultan'ın yanına geçmişlerdir. Akabinde Abdullah Sultan tarafından Kaşgar ele geçirilmiş bunun üzerine Ahmed Han 1636 yılında İmam Kulu Han'ın yanına sığınmış ondan aldığı 70.000 kişilik bir ordu ile Andica üzerine yürümüş lakin burada hayatını kaybetmiştir.

Ahmed Han, Saidiye Hanlığı topraklarını terk edince hanlığın ileri gelenleri Abdullah Sultan'ı han ilan etmişlerdir. Ahmed Han'a sadık olan kişiler öldürülmüş ve Akdağlı Hocalar hanlıktan sınır dışı edilmişlerdir. Kalmuklar bu dönem içerisinde Saidiye Hanlığı topraklarına saldırmışlar ve birçok yeri yağmalamışlardır. Yine bu dönemde Şir Muhammed isyanı ortaya çıkmış ve bastırılmıştır. Hanlık içerisinde düzeni sağladıktan sonra Abdullah Sultan Bolur üzerine sefer düzenlemiş ve burayı ele geçirerek yönünü Oş ve Fergana bölgesine dönmüştür. Abdullah Han Oş şehrinin güneyinde Kırgızların saldırısına uğramış Saidiye Hanlığı ordusu mağlup olmuş ancak 1641-1642 yıllarında Abdullah Han Kırgızlar üzerine yürüyerek onları mağlup etmeyi başarmıştır. Bu dönemin en önemli olaylarından bir tanesi de Karadağlı Hocalar tarikatının lideri Hoca Şadi'nin vefat etmesi olmuş onun yerine Hocam Padişah geçmiştir. Abdullah Han döneminde Andican ele geçirilmiş lakin burada Saidiye Hanlığı'nın hakimiyeti uzun sürmemiştir. Abdullah Han bu dönemde Kırgızları hanlık hizmetine almış ve ordusunu güçlendirmeye çalışmıştı. Hükümdarlığının sonuna doğru ise oğlu Yolbars Sultan ile anlaşmazlık içerisine düşmüş ve ülkeyi terk ederek Hindistan'a gitmiştir. Akdağlı Hocaların desteğini alan Yolbars Han 1667-1670 yılları arasında hanlık yapmış sonrasında Oyratlardan Erka Bey tarafından öldürülmüştür. Onun yerine oğlu II. Abdullatif hanlık tahtına turmuş ancak o da Oyratların desteğini alan İsmail Sultan tarafından 1670 yılı içerisinde tahttan indirilmiştir.

İsmail Han'ın tahta geçmesiyle beraber Saidiye Hanlığı'nın yıkılış süreci başlamış bulunmaktadır. Onun tahta geçişiyle Karadağlı Hocalar tekrardan nüfuz kazanmışlar ve Akdağlı Hocalar'ın lideri Afak Hoca Keşmir'e kaçmak zorunda kalmıştır. Afak Hoca burada çevresine müritler toplamış ve Tibet'e giderek burada Dalay Lama ile siyasi temaslar kurmuş ve bunun neticesinde bir süredir Saidiye Hanlığı'nın istilasını için planlar yapan Galdan Tayşi ile anlaşmıştır. 1679 yılında büyük bir ordu ile Saidiye Hanlığı üzerine harekete geçen Galdan hanlık şehirlerini teker teker ele geçirmiş ve 1680 yılında Saidiye Hanlığı'nın istilasını tamamlamıştır. Bu dönemden sonra Saidiye Hanlığı, Cungan Hanlığı'nın himayesi altına girmiş bu dönemde tahta geçen hanlar Cungan Hanlığı himayesinden kurtulmak istemişlerse de bunda başarılı olamamışlardır. Muhammed Mümin Han'ın 1696 yılında öldürülmesiyle Doğu Türkistan bölgesinde Hocalar Dönemi başlamıştır.

Bu dönemde Doğu Türkistan bölgesinde Akdağlı Hocalar, Cunganlar Hanlığına bağlı bu toprakları yönetmişler sonrasında Galdan Tayşi'nin ölmesi ile Cunganların başına Tsewang Rabtan geçmiş ve Doğu Türkistan bölgesi onun ölüm tarihi olan 1772 yılında kadar Cunganlar tarafından tek bir elden yönetilmiştir. Tsewang Rabtan'ın ölmesiyle başa Galdan Tseran geçmiş o Doğu Türkistan bölgesini hocalar aracılığıyla yönetmenin daha mantıklı olduğunu düşünerek Karadağlı Hocalar tarikatına mensup Danyal Hoca'yı Yarkend'e göndererek Han ilan etmiştir. Galdan Tseren'in ölümünden sonra Cungan Hanlığı'nda taht kavgası yaşanmış ve Davaçi, Cungan hanı olmuştur. Bu dönemde Cungan liderlerinden olan Amursana, Davaçi ile olan mücadeleyi kaybederek Çin'e sığınmış, Çinliler 1755 yılında Cungan Hanlığı'na sefer düzenleyerek hakimiyetleri altına almışlardır. Davaçi döneminde Yusuf Hoca, Cungan hakimiyetine karşı bir isyan girişiminde bulunmuş lakin Cunganlar iç meselelerden dolayı onunla ilgilenememişlerdir.

Mançular bu dönemde Akdağlı Hocalar'a mensup Burhaneddin Hoca'yı Doğu Türkistan bölgesine göndererek bölgenin karışmasını sağlamışlar, Burhaneddin Hoca, Karadağlı Hocalar'ı mağlup ederek Doğu Türkistan bölgesini Çin'e bağlı olarak yönetmeye başlamıştır. Çin ordusunun Doğu Türkistan'a girmiş olduğu 1755 tarihinden itibaren Yakub Bey'in Kaşgar Hanlığı'nı kurduğu 1865 yılına kadar olan dönem Birinci Çin İstilasası olarak geçmektedir. Bu dönemde meydana gelen isyanlardan dolayı Çin bu bölgede hakimiyetini tam olarak sağlayamamıştır. Bu dönemde meydana gelen isyanlar

sırasıyla Büyük ve Küçük Hocalar İsyanı, Üç Turfan İsyanı (1765), Ziyauddin İsyanı (1815), Cihangir Hoca İsyanı (1824-1828), Yusuf Hoca İsyanı (1830), Yedi Hoca İsyanı (1847), Veli Han Töre İsyanı (1857) Uygur ve Döngenlerin İsyanı (1864-1866) şeklindedir.

Bu isyanlardan sonra Yakub Bey, Doğu Türkistan'da Kaşgar Hanlığı'nı kurmuş ve bölgeyi tekrardan bir çatı altında toplamayı başarmıştır. O dönemin büyük devletleri olan İngiltere, Rusya ve Osmanlı Devleti ile siyasi ilişkilere girmiş bu manada İstanbul'a elçi göndererek Osmanlı Devleti himayesine girmiş ve yardım istemiştir. Bu manada Osmanlı Devleti, Kaşgar Hanlığı'na silah ve top yardımının yanında askerlerin eğitilmesi için subaylar da göndermiştir. 1876 yılında Çin'in Urumçi'yi işgal etmesinin ardından Yakub Bey, Çin'e karşı harekete geçmiş ancak 1877 yılında vefat etmiştir. Yakub Bey'in ölümünden sonra bölgede yaşanan iç karışıklardan sonra Çin 16 Mayıs 1878 yılında Doğu Türkistan bölgesini tamamen işgal etmiştir. Qing ordusu 1878'de bölgeyi kontrol altına almış, 1884'te Xinjiang adıyla resmi eyalet statüsü kazandırılmıştır. Bu tarihten itibaren Çin, Doğu Türkistan bölgesini sıkı tedbirlerle 1911 yılına kadar yönetmeye çalışmışlardır. 1911 yılında ise Mançu yönetimi devrilerek, Sun Yat Sen liderindeki milliyetçi Çinliler iktidarı ele geçirmiş ve Cumhuriyet'i ilan etmişlerdir.

Araştırma konumuz olan Saidiye Hanlığı yöneticileri her ne kadar Moğol kökenli olsalar da yönetilen halk Uygur Türkleridir. Saidiye Hanlığı'nın önemi Doğu Türkistan bölgesinin Çin istilasına uğramadan önce bölgede kurulmuş olan en önemli siyasi yapı olmasından kaynaklanmaktadır. Hanlık yıkıldıktan sonra bölgede her ne kadar Yakub Bey tarafından Kaşgar Hanlığı kurulsa da hanlığın ömrü uzun soluklu olmamış ve Yakub Bey'in vefatıyla dağılmış ve bölge Çin tarafından istila edilmiştir. Saidiye Hanlığı döneminde bölgeye Hocaların gelmesi ile halkın İslam dinine geçmesi daha da hızlanmış ancak hocaların bir süre sonra Akdağlı ve Karadağlı olarak ikiye bölünmesi ve birbirleri ile mücadeleye başlamaları hanlığın yıkılışına giden yolu açmıştır. Bugün ki Uygur halkının şekillenmesinde önemli bir yeri olan Saidiye Hanlığı bu açıdan da önemli bir siyasi oluşum olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdulkadir Macit, “Şeybaniler ile Safevilerin Kuruluş Dönemi (1500-1524) Rekabetlerin Meydana Getirdiği Jeopolitik Parçalanma”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/2 (2024): 671.
- Ainiding, Nuerdun. “Anonim Tarih-i Kaşgar Çeviri ve Değerlendirme”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sina Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2015.
- Atıf, Memed. *Kaşgar Tarihi: Bais-i Hayret Ahval-i Garibesi*, Çeviren İsmail Aka, Vehbi Günay, Cahit Telci, Kırıkkale: Eysi Yayınlar, 1998.
- Babur, Zahirüddin Muhammed. *Baburname*, Çeviren Reşit Rahmeti Arat, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1970.
- Barthold, V. V. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Çeviren Hakkı Dursun Yıldız, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.
- Barthold, Wilhelm. *Uluğ Beg ve Zamanı*, Çeviren İsmail Aka, Ankara: TTK Yayınları, 1997.
- Bekin, A. Rıza. *Yakub Beğ'den Önce Doğu Türkistan'daki Ayaklanmalar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2016.
- Cahun, Leon. *Asya Tarihine Giriş*, Çeviren Sabit İnan Kaya, İstanbul: Seç Yayın Dağıtım, 2006.
- Cüveyni, Alaaddin Ata Melik. *Tarih-i Cihan Güşa*, Çeviren Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Çelik, Muhammed Bilal. *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*. İstanbul: IQ Yayınları, 2013.
- Çınar, Orhan. “Doğu Çağatay Hanlığı'nın İlk Hükümdarı: Tuğluk Timur Han ve Dönemi Hakkında Bir İnceleme”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 8/136 (2020): 204.
- Çınar, Orhan. “İbn Battuta Et-Tanci'nin Seyahatnamesinde Maverâünnehir ve Maverâünnehir Sultanı Tarmaşirin Han”. *International Journal of Arts & Social Studies*, 5/9 (2022): 170.
- Çınar, Orhan. “Moğol İmparatorluğunda Yaşanan Arık Buka-Kubilay Mücadelesi: Çağataylıların İlk Bağımsızlık Teşebbüsleri”. *Interbational Social Sciences Studies Journal*, 5/39 (2019): 96-97.
- Çınar, Orhan. “Türkistan Tarihinde Müslüman Moğol Hükümdar: Tarmaşirin Han ve Döneminin Değerlendirilmesi”. *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 6/32 (2020): 903.
- d'Ohsson, Abraham Constantin. *Moğol Tarihi*, Çeviren Bahadır Apaydın, İstanbul: Nesnel Yayınları, 2008.
- Demirağ, Yelda. “1755-1949 Yılları Arasında Doğu Türkistan”. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 3 (2014): 233.
- Doğan, Serhat. “Kaşgar Hanı Yakub Bey ve Kaşgar (1863-1877)”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019.

- Doğan, Serhat. *Yakub Bey ve Kaşgar Hanlığı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2023.
- Duğlat, Mirza Haydar. *Tarih-i Reşidi*, Çeviren Osman Karatay, İstanbul: Selenge Yayınları, 2019.
- Ekrem, Erkin. “Doğu Türkistan’da Sufi Hocalar” *Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, 8/23 (1996): 649.
- Ercilasun, Konuralp. “Ch’ing Hanedanı Zamanında Kaşgar (19. Yüzyıl Başına Kadar)”. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003.
- Erdem, Arzu. “Cengiz Han ve Moğol-Türk Devleti”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2016.
- Feridun Emecen, “Osmanlı Devleti’nin Şark Meselesinin Ortaya Çıkışı: İlk Münasebetler ve İç Yansımaları”, içinde *Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu*, (Ankara: 2003, 33.
- Grousset, René. *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, çev. Reşat Uzman, (Ankara: Ötüken Neşriyat, 1980)
- Hacı, Hacı Nur. *Yeken Seidiye Hanlığının Kısaca Tarihi*. Urumçi: Sincan Halk Neşriyatı, 1993.
- Hizmetli, Sabri. “Çağatay Devleti”. İçinde *Türkler*, 8: 355-358. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- İsakov, Abdrasul. “Doğu Türkistan Tarihinde Kırgızların Tesirleri (1700-1878)”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2007.
- İzbasar, Nureddin. “Oyratların Doğu Çağatay Hanlığı ve Yarkent Hanlığıyla İlişkileri”, *History Studies*. 15/1 (2023): 32.
- Kafalı, Mustafa. “Çağatay Hanlığı”, İçinde *Türker*, 8: 345-354. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Kafalı, Mustafa. “Barak Han”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5: 63-64. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Kafalı, Mustafa. “Cengiz Han”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 7: 367-369. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Kafalı, Mustafa. “Cuci Han”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8: 78-79. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Kafalı, Mustafa. *Çağatay Hanlığı 1227-1345*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2005.
- Kalan, Ekrem. “Cungar Hanlığının Siyasi Tarihi”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2005.
- Kalan, Ekrem. *Cungar Hanlığı’nın Siyasi Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008.
- Karaca, Ragıp Kutay. “Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerinde Doğu Türkistan Sorunu”. *Akademik Bakış Dergisi*. 1/1 (2007): 221.
- Kumru, Coşkun. “Muhammed Sadık Kaşgari’nin Tezkire-i Hâcegan Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2016.

- Kumru, Coşkun. “Tezkire-i Hâcegan’a Göre Doğu Türkistan’da Hocalar Dönemi”, *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/14 (2017): 1254-1257.
- Kurban, İklil. *Doğu Türkistan İçin Savaş*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Macit, Abdulkadir. “Şeybaniler ile Babürlüler Rekabetinin (1500-1599) Meydana Getirdiği Jeo-Politik Parçalanma”, *Kadim Akademi Dergisi*, 8/1 (2024): 41.
- Maukhara, Yerkinay. “Siyasi ve Kültürel Açından Kazak Hanlığı (1456-1731)”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2011.
- Oğuz, Abdullah. “Şarki Türkistan Tarihi: Metin Tenkidi, Türkiye Türkçesi ve İnceleme”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2020.
- Orta, Fatih. “Çağatay Hanlığı’nda Gelenek ve Değişim: Tarmaşirin Han Dönemi”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, 2019.
- Orta, Fatih. “Yasaya Karşı Gelmek: Çağatay Hanlığı’nda Tarmaşirin Han’ın Din Değiştirmesi”, *Ahmet Yesevi Dergisi*, 2/1 (2024): 44.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Ögedey Han”, *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 34: 21-22. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Rene Grousset, *Stepler İmparatorluğu Attila, Cengiz Han, Timur*, Çeviren Halil İnalçık, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
- Roux, Jean Paul. *Babur Büyük Moğolların Tarihi*, Çeviren Lale Arslan-Özcan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008.
- Roux, Jean Paul. *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çeviren Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2001.
- Roux, Jean Paul. *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Çeviren Lale Arslan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.
- Saray, Mehmet. *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi I-II*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2021.
- Şami, Nizameddin. *Zafername*, Çeviren Necati Lugal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.
- Şen, Hüseyin. “İsyan mı Hakimiyet Mücadelesi mi? Cihangir Hoca’nın Siyasi Faaliyetleri”. *Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4/1 (2021), 82.
- Tanci, Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta. *İbn Battuta Seyahatnamesi*, Çeviren A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- Tekin Tuncer, Filiz Meltem, Erdem Uçar, Abdullah Oğuz, “Tarih-i Emîniye Transkripsiyon Aktarma ve İnceleme”, (Yayınlanmamış BAP Projesi).
- Temir, Ahmet. *Moğolların Gizli Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986.
- Temir, Ahmet. *Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Tufan Gündüz, “Safeviler”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35: 452.
- Tuncer, Tekin. “Dini Miras ve Siyasi Çekişmeler: Doğu Türkistan’da Sufi Hocalar”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 110 (2024): 278.

- Turan, Osman. *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*. Ankara: Ötüken Neşriyat, 2003.
- Weatherford, Jack. *Cengiz Han*, Çeviren Sermin Karakale, İstanbul: Kronik Kitap, 2018.
- Wusıman, Paızula. “A.N. Kuropatkin ve Onun Kaşgarya Adlı Eseri”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2008.
- Yılmaz, Bilen. “Timurlu Devleti’nin Doğu Politikası ve Moğollarla İlişkiler”, *İran ve Turan Araştırmaları Dergisi*, 5/8 (2022): 49.
- Yuvalı, Abdulkadir. “Çağatay Han”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8: 176-177. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Yücel, Mualla Uydu. “Ubeydullah Han”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 42: 22-23. Ankara: TDV Yayınları, 2012.

